Ante Jakšić

Maturant

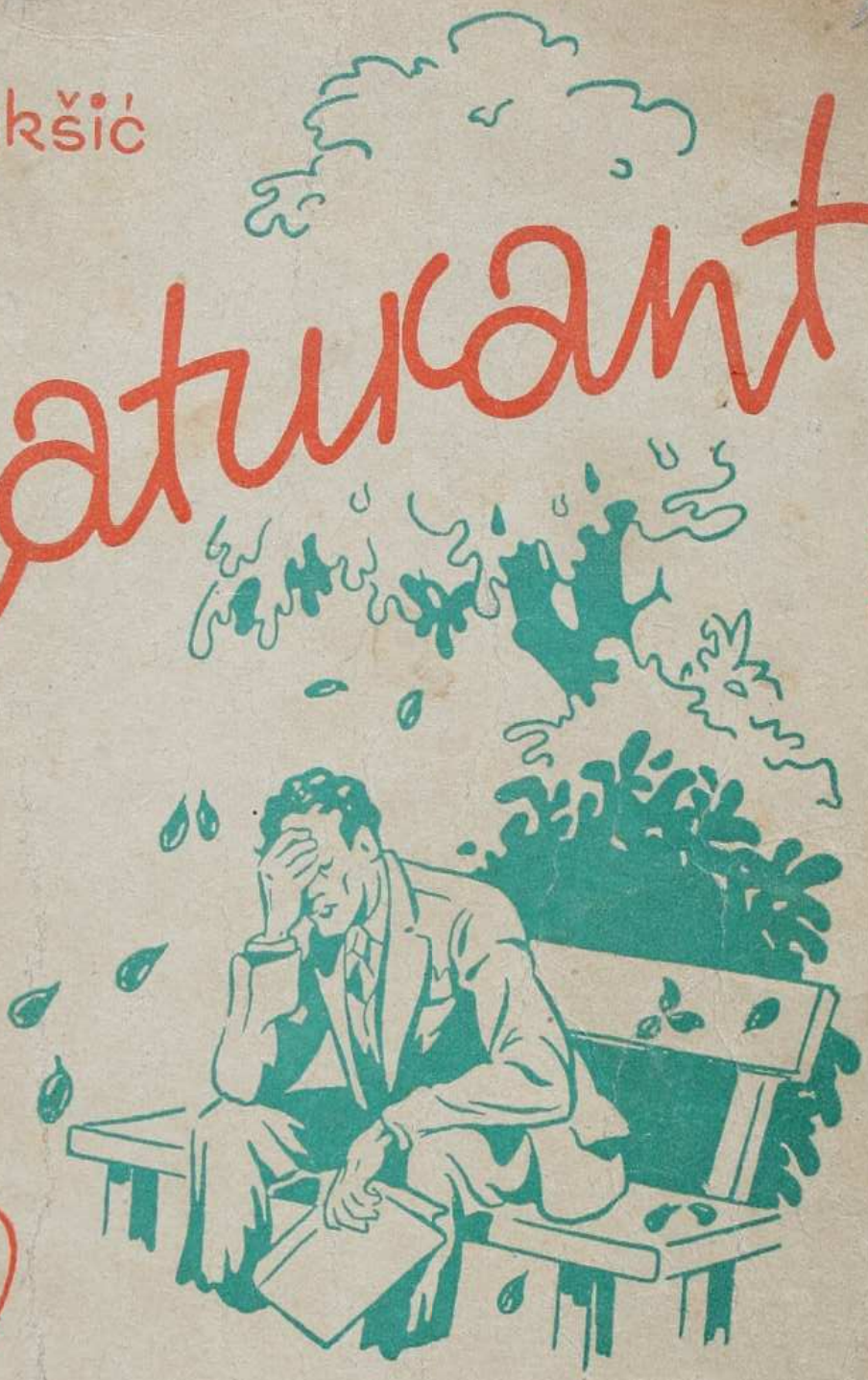

Roman

samopriegora i Gubavi

15387

ANTE JAKŠIĆ:

MATURANT

ROMAN

Tisak Građanske tiskare k. d. Osiek

Nakladnik: Geza Kopunović.

Prof. Ante Jakšić

ANTE JAKŠIĆ

Ante Jakšić je naš mladi, veoma plodni lirski pjesnik.

Rođen je 22. travnja 1912. godine u selu Bački Brieg (Bereg) u Bačkoj, gdje mu majka i danas živi. U Bačkom Briegu proveo je djetinjstvo i polazio šestrazrednu pučku školu, koju je završio 1924. godine. Nakon pučke škole počeo je učiti bravarski zanat, ali ga je iste godine napustio i stupio u sjemenište biskupa Lajče Budanovića u Baču. Kao seminarac, položio je privatno prva četiri razreda gimnazije na gimnaziji u Subotici. Peti i šesti razred polazio je u isusovačkoj gimnaziji u Travniku, a sedmi i osmi u Somboru.

Godine 1933. upisao se na filozofski fakultet Hrvatskog sveučilišta u Zagrebu. Diplomirao je 1937. godine, a profesorski izpit položio je 28. travnja 1942. u Zagrebu.

Svoje prvo mjesto, kao suplent, nastavnik hrvatskog jezika na gimnaziji u Travniku, nastupio je 1937. godine, gdje je proveo samo jednu godinu. Poslije vojne službe službovao je kao suplent u franjevačkoj gimnaziji na Badiji kod Korčule do 1939. godine, kad je postavljen za suplenta drž. realne gimnazije u Tuzli. Sada je profesor drž. realne gimnazije u Osieku, pridieljen krugovalnoj postaji u Osieku.

*

Rođen kao jedini sin u hrvatskoj, šokačkoj obitelji, proveo je djetinjstvo u slobodi prirode, na prostranim, žitorodnim poljima Bačke, gdje mu je otac bio mlinar. Od majke, bogobo-

ne Šokice, nasliedio je pjesnički talenat, duboku religioznost i tihu rezignaciju, a samoodgojem stekao je smisao za marljiv, uztrajan i požrtvovan rad.

Djetinjstvo provedeno u roditeljskom domu bilo je za Jakšića »zlatno doba«. Svoju današnju strukturu postigao je Jakšić napornom i neprekidnom borbom sa siromaštvom, koje ga je pratilo kroz cio dosadašnji život, a naročito zaslugom svoje majke, nježne, lirske duše, koja je, kao da je osjećala kratkotrajnost njegova boravka u svojoj blizini, nastojala da mu već u prvim danima života preda sve bogatstvo svoje materinske ljubavi, životnog izkustva, optimizma i duboke vjere u Boga. Jakšić ne taji i ne skriva utjecaj svoje majke na svoj život i rad. Mnogobrojne su njegove pjesme, u kojima pjeva o majci, misli i moli se za nju. Isto tako su mnogobrojne pjesme, koje sjećaju na Jakšićevo djetinjstvo i rodni kraj.

Otac na Jakšića nije imao utjecaja i on u pjesmama spominje otca, samo slikajući i opisujući ga.

Na Jakšića su, osim majke i Bačke, utjecali još, samo njegovi mladenački, žarki, ali prolazni ljubavni zanosi, koji su ostavili trag ne samo u pjesmama, nego i na temperamentu, djelujući na pjesnika egocentrički i solipsistički, uslied čega se još dublje povukao u se i još predanije ostao dosljedan filozofiji svoga djetinjstva. Drugovanje s Markom Čovićem i Aleksom Kokićem u đačko doba nema osim uspomena nikakvog značenja. Jakšić je već u to doba bio svoj i imao za sobom svoje djetinjstvo kao čvrsto tlo, na kojemu se dalje sam izgrađivao.

Jakšić u svome životu nije imao velikih događaja, koji bi iz temelja potresli njegov život, mienjali mu tok i bacali ga u časovitu radost, ili očaj, ali je zato cio njegov život bio jedna jedinstvena i neprekidna borba sa siromaštvom okoline i bogatstvom nutrine. Oskudice u materialnim dobrima nadoknađuje Jakšić bogatstvom lirskih doživljaja. Održala ga je jaka i nepokolebljiva vjera, da će ipak jednom doći »vedro i lakše«, vjera u konačni uspjeh. I doista je pobiedio i uspio, jer je sve to, s čime se cio dosadašnji život borio, sada uglavnom iza njega.

*

Jakšić je počeo pisati veoma mlad, u svojoj petnaestoj godini, kao učenik trećega razreda gimnazije. Prvi njegovi književni radovi bile su prigodne pjesmice. Ohrabrivši se, pisao je lirske pjesme o prirodi, za kojom je kao seminarac čeznuo.

Prve pjesme izašle su mu u đačkom časopisu: »Travničko Smilje« na gimnaziji u Travniku, 1929. godine. Dalje, već zrelije pjesme izlazile su mu u časopisu: »Mladost« za uredničkovanja prof. Barca. Poslije mu radovi u stihu i prozi izlaze u subotičkom, šokačkom kalendaru: »Danica«, časopisu »Klasje naših ravni« i u dnevnim novinama (»Subotičke novine«) u Subotici. U Zagrebu osim časopisa »Mladost« tiskali su njegove radove časopisi: »Kries«, »Luč« i »Obitelj«, kalendari: »Gospina krunica« i jeronimska »Danica«, dnevnik »Hrvatska Straža« i najzad »Hrvatska Revija«, u kojoj i sada suraduje. »Kalendar sv. Ante« također donosi svake godine i njegove priloge. Pjesma »Imam jednu dušu« uvrštena je u Košutić-Nikolićevu antologiju »Hrvatska Majka u pjesmi«.

Prvu zbirku pjesama: »Biserni gjerdan« izdao je 1931. godine u Somboru. Zatim je izdao dalje tri zbirke pjesama: »U dolini zaborava«, 1936. u Zagrebu, »Zov proljeća i mladosti«, 1938. u Travniku i »Pod sapetim krilima«, 1941. u Tuzli, sve u vlastitoj nakladi.

U prozi mu je izašla lirska novela »Marija«, 1937. u Zagrebu, u nakladi Ivana Zgorelca i roman iz Šokačkog života u Bačkoj »Šana se udaje«, 1943. u Zagrebu, kao redovno izdanje »Hrvatskog književnog družtva sv. Jeronima« za 1943. godinu. »Hrvatski List« objavio je u nastavcima njegov roman iz šokačkog života u Bačkoj »Pod teretom ljubavi«, a i sad donosi njegov roman »Maturant«.

U rukopisu ima zbirku pjesama »Otežale grane«, dva sonetna vienca, epski spjev »Marin i Stana«, drame: »Sunce sa zapada« i »Seminarac«, komediju: »Interpunkcija« i romane: »Dječak sa žitorodne ravni«, »Pod bičem spoznaje« i »Kći sunčanih žala«.

Uz književne ardove ima u rukopisu: »Slovnicu hrvatskog jezika« pisanu izvornim stilom.

Ukupni književni radovi Ante Jakšića obuhvaćaju 6 knjiga lirike, 6 romana, 2 drame, 1 komediju, 1 ep i 1 lirsku novelu, što čini 17 knjiga i predstavlja i po obsegu i po raznolikosti velik prilog suvremenoj hrvatskoj književnosti, a o 15-godišnjici autorova rada liep uspjeh, osobito zato, što je Jakšić u svojim književnim djelima našao svoj, sebisvojstven stil, svoj osobiti, izvorni, čvrsti, stalni i nepromjenjivi način izražavanja svojih misli i čuvstava u lirici i prozi.

*

Jakšićeva lirika može se, obzirom na motive, podieliti na 5 samostalnih lirskih grupa: 1. ljubavne pjesme, 2. religiozne pjesme, 3. pjesme o majci, 4. pjesme o prirodi i 5. refleksivne pjesme o samoći, životu i smrti.

Sve ove pjesme, bez obzira na motive, prožima kao neprekidna magična nit Jakšićev kršćanski, pomalo romantički optimizan i njegov staloženi i odmjereni, ali uztrajni ritam, koji se u fragmentima veoma liepo doimlje svojom lakoćom, neposrednošću i vedrom plastikom, a samo u cjelini čini monoton i razliven dojam. Svojom subtilnom osjećajnošću i umjerenošću osobito je bliz Domjaniću i Sudeti, ali samo u ritmu, koloritu i lirskoj rezonansi sa svima bićima i stvarima oko sebe, a ne i u izrazu i motivima, koji su im samo djelomično zajednički, Domjanićeve ljubavne pjesme i Sudetina religioznost!). Naprotiv ovim blizkostima Jakšiću je posve tud Vidrićev klasični paganizam kao i Ujevićev mistični kozmizam. Ove činjenice imaju nuždnost i opravdanje u aksiomu lirike, da je samo onaj oblik dobar, u kojemu sadržaj i čuvstvo nalaze svoj najadekvatniji izraz.

Jakšićev je stil najpodesniji za izražavanje njegovih čuvstava, koja su jednostavna, neposredna i vedra, tek kadkad sjetna. U cieloj Jakšićevoj lirici dojmovi su izključivo sadržajnih sredstava. Jakšić nema pjesama napisanih radi fraza, oblika, stiha; rime i ritma. Nema čak ni pjesama posve intelektualističkog poticaja. Jedini poriv, koji ga sili na pisanje, jest čuvstvo ili misao s čuvstvom. Odtuda njegovoj lirici iskrena neposrednost i izražajna uvjerljivost. Izbjegavajući strogu verzifikaciju, pojednostavio je svoj lirski jezik do najveće moguće mjere, zadržavši samo svoj, karakterističan ritam. Uslied te jednostavnosti čine mnoge njegove pjesme dojam priprostosti, iako svaka, pa i najpriprostija njegova pjesma ima sve odlike pjesme, koju je napisao rođeni pjesnik.

Baš u jednostavnosti i općenitosti Jakšićeve lirike je njezina osebujna književna vriednost, koja ne zaostaje za vriednošću lirike i izbrušenim stilom i neobičnim lirskim riečnikom, pošto je svojom jednostavnošću bliža i intimnija od virtuozne lirike.

Govoreći svojim lirskim jezikom o sebi, Jakšić ne govori o sebi, kao o nekom riedkom, kompliciranom pojedincu, nego kao o općem tipu našega čovjeka. Uzevši u obzir jednu od temelj-

nih težnja lirike, poobćeniti individualna čuvstvovanja i duševna nastrojenja pjesnika, razumljiv je uspjeh Jakšićeve lirike, koja je veoma liepo primljena u širokim čitalačkim slojevima našeg naroda. U isti mah je baš ta općenitost Jakšićeve lirike uzrok, da je njezin uspjeh prešućen i nezapažen od naše moderne kritike, koja od lirike traži, da teži za individualnom osebujnošću i pronalaženjem novih i neobičnih lirskih izražaja.

Težnja za novim i neobičnim najrazvijenija i najprirodnija je baš u lirici i glasbi, iako i težnja za jednostavnošću i općenitošću nije od manjeg značaja ni u lirici, ni u glasbi kao ni u njihovu jedinstvu. Posve su podsviestni, prirođeni uzroci, koji utječu na pojedine pjesnike, da im je stvaralačka i izražajna težnja sklona osebujnosti ili općenitosti. Prednosti tih dviju krajnosti ne mogu se ukratko opisati. Bitno je za Jakšićev primjer to, da je u težnji za poobćenjivanjem lirike mnogo teže naći i izgraditi vlastiti stil, koji ima jasne oznake ličnosti autora, nego što je to slučaj u težnji za ličnom osebujnošću i egzotikom, koja je uviek nuždno osobna, ukoliko nije pod stranim utjecajem, u kojemu slučaju se pretvara u težnju za oponašanjem. Jakšić je svoju liriku proniknuo težnjom za jednostavnošću i općenitošću. Taj i takav njegov stav opravdavaju mnoge okolnosti: njegova kršćansko-optimistička životna filozofija, koja također teži za općenitošću, utisci djetinjstva provedenog na jednoličnoj, nepreglednoj ravnici Bačke, s monotonim tokom Dunava i napokon cio njegov život, koji je tekao i teče mirno bez prekida i ponora, stješnjivan i proširivan, samo bočno, u obilje i siromaštvo, kao i sama konstrukcija njegove psihe, koja je jednostavna i pristupačna. Da je njegov izbor sretno izvršen i da će jednostavnošću prije doseći lirsku adekvatnost u izražaju, nego da je tražio egzotična izražajna sredstva, samo je po sebi jasno. Izlaganjem njegovih dosadašnjih lirskih tvorevina prikazat ću ukratko, koliko je u svome razvoju dosegao i što obećava.

*

Jakšićeve ljubavne pjesme su najznačajnija lirska grupa, radi neposrednosti, kojom su dane, i utjecaja, koji su izvršile na njegov izražajni oblik, jer su mu to prve i njegovom djetinjstvu najblizkije pjesme. To je najprije samo slutnja ljubavi, koja se javlja polako, izpočetka samo kao vizija i romantička, sanjarska iluzija, koja se postepeno pretvara u čežnju i najzad poprima svoj realni, tjelesni oblik. Tu treptavu milu slutnju du-

še, koja strepi pred dolazkom ljubavi, a ipak se moli za nju i potajno čezne, izriče on jednostavno, ali liepo stihovima:

»Ja Te nikad nisam vidio ni znao,
Al osjećah stalno, kad se duša moli,
Da bih cielog sebe Tebi rado dao,
Da Te srdce sluti, nepoznatu voli.«

(»I nepoznatu sam Te volio«)

Svoj ljubavni zanos opisuje ovako:

»Njezine oči su bile: plamen proljetnih voda«

. . .

(»Zovu je obično Lola«)

A kao pravi zaljubljeni seminarac, on se i moli za svoju dragu:

»Sklopio svoje sam ruke, što znaju dugo da šute,
Da Gospod sačuva čista djetinja oka Ti dva,

. . .

(»Molitva za njene oči«)

Ali kad nakon uzaludnih i neizpunjenih čežnja nastupi gorko razočaranje, Jakšić nije više plah i mek, niti reagira jednako u svima slučajevima. Kadkada se duboko raztužuje i žalosti (»Raztužila si srdce moje, u suton, jedne večeri«, »Napih se u tuzi svojoj vina opojnog«), kadkada se sam tješi i hrabri: (»Njezino pismo«, »Govorim sebi i svima, da je više ne volim«), a kadkada se razstaje bez tuge, ili se čak pomalo ruga:

»Ti ne ćeš biti stalno tako liepa«,

. . .

(»Djevojci, kojoj sam pjevao pjesme«)

»Otidi, što ćeš, kad otići treba,
Gdje ima boli, znaj, bit će i sreće,

. . .

(»Adieu, madame!«)

Najzad, nakon svih ljubavnih čežnja i razočaranja, prelazi Jakšić u klonulo smirenje i njemu svojstvenu simboličku rezignaciju, u kojoj uz sav realizam ima ugodne romantike:

»Pogašene moje su nade za tvojim dragim očima;
Za cvrkut proljeća ne zna
Moj život ovjenčan tamom;
I sada odlazim miran
Po putu tihom i samom . . .«

(»Na putu tihom i samom«)

Jakšiću je ljubav samo slutnja, čežnja i sjeta. On o ostalim manifestacijama ljubavi ne pjeva. Egzotika i proza ljubavi su mu tuđe i nemile kao i ostali oblici.

Sonetski vienac: »Vienac za njezino čelo« (posvećen ženi) upodpunjuje ciklus ljubavne lirike.

*

Religiozna grupa lirike može se podieliti na molitvene i biblijske motive.

Molitveni su motivi većinom spontane ode, izpovjedni izljevi duše i molitve za ljude, (»Molitva, da se rodimo na život«, »Seljakova molitva u rano jutro«), kojima zahvaljuje Bogu i za ono malo, što ima:

»Hvala Ti, Gospode, što si dao, da budem siromah,
I što si iz srdca moga izbriso mržnju i zlobu,
Što si umjesto dvora i zemlje bogate plodom
U znaku ljubavi svoje skromnu mi darovo sobu.«

(»Hvala Ti, Gospode«)

Biblijski motivi u zbirci: »O Sinu čovječjem« mnogobrojni su i uglavnom u svezi sa »Sinom čovječjim«, Isusom, iako im poanta nije uviek biblijska. Značajnije su mu pjesme iz te skupine: »Žena iz Magdale«, »Kći Jairova«, »Juda« i »Preljubnica«. U pjesmi »Isus« pjeva:

»Tako si dobar bio, da su Te voljele ptice,
— — — — — — — — — — — —
»Ili si uzdahnut znao nad gradom mladosti svoje,
gdje tako mnogo se pada i tako bezdušno bludi,
što Te je shvaćalo bolje magare, koje bi jaho
nego li pametne glave i tako ponosni ljudi.«

Ciklus religiozne lirike upodpunjuje sonetski vienac: »Majci Mariji«.

*

Pjesme o majci su najproćućenije Jakšićeve pjesme. Najbolje su: »Imam jednu dušu«, »Mamine ruke«, »Na razstanku« i »Majka piše sinu na frontu«. Neposrednost i jednostavnost, kojom Jakšić izriče majčinu brigu za sina karakteristična je za njegov stil i ritam:

»Ti niesi mali, pametan si dosta,
Znaš, što je dobro, a znaš i što nije,
Pa nemoj da mi pokvariš se, i da
Zalaziš noću u vlažne birtije . . .«

(»Majčino pismo«)

Ljubav prema majci i očinskom domu daju dojam najiskrenijeg zanosa za idilu roditeljskog doma:

»Prostri mi, majko, stol u našem domu,
Jer, kada jutro iz vrtova sine,
Doći ću kući, da vas vidim dobre,
Te da me želja, davna želja mine.«

(»Da me želja mine«)

Od pjesama o otcu najbolja mu je pjesma »Otčev odlazak«.

Jakšićeve pjesme posvećene prijateljima su njegove razmjerno lošije pjesme, iako i neka od njih djeluje na čuvstvo čitaoca.

*

U pjesmama o prirodi Jakšić je ekspresionist i ne slika prirodu, nego njezinu simboliku i njezin čuvstveni odraz u svojoj duši. Motivi se diele na motive iz Bačke i motive s mora, gdje je bio za vrieme profesorske službe na Badiji.

»A vani djeca ludo vriskaju,
I sunce život toplo miluje,
Dok ljudi idu s kapom nahero,
Proljeće drago selom putuje . . .«

(»Dok proljeće selom putuje«)

»O zemljo moja vedrih, mladih snova,
pod suncem gdje se njišu težka žita,
da l' usna Tvoja u danima tame
za djecu tvoju razasutu pita . . .«

(»Zemljo moja«)

»Bosonogo, plavo i rumena lica,
Proljeće me smiehom povelo u šumu«,

(»Proljeće me je povelo u šumu«)

Od svih pjesama o prirodi najkarakterističnija je za Jakšićevo gledanje i slikanje prirode pjesma: »Ja vidjeh more«:

»Ja vidjeh more u dnu sebe sama
Gdje moćno šumi sunčanom alejom
— — — — — — — — —
I sikće kao luđak
S jada pjan.«

*

Među pjesmama o samoći, životu i smrti nalaze se i neka najbolja Jakšićeva lirska ostvarenja. Pjesmu o samoći prožima duboka, ali vedra sjeta, bliža romantičkoj sentimentalnosti nego tuzi:

»Mladosti, zašto odilaziš žurno
Neznanom stazom, vesela, liepa,
Mladosti, zašto svojom rukom plavom
Ne takneš srdca naša bolno sliepa.«

(»Mladosti, zašto odilaziš žurno«)

Skoro sve pjesme o samoći su dobre, duboko osjećajne i doživljene. Za Jakšićevo poimanje samoće karakteristična je pjesma: »Carmen vitae«, gdje izriče svoj, uviek vedri optimizam:

»Nikad ne dozvah iz dubine bola
sjenku, što život razara i ruši,
još uviek nađoh nadu, koja drži
boljitka sviet usamljenoj duši.«

Pjesme o životu još su optimističkije i vedrije, iako su malobrojnike. U pjesmi »Grad« kaže on s duboko uvjerenim optimizmom:

»Nikoga pustiti ne ću na stube svojega grada
gdje nebom proljeće vječno ne pozna noževe pada,
već slavi života vječnog sočni se mirisi kade.«

Da najzad u pjesmama o smrti postane spontano sretan i veseo, kao da pjeva o svatbi:

»I sve će biti tako mnogo liepo,
Ko sreća kad se takne svega blaga,
I sve će pjevat proljeću i suncu,
I sve će poniet uzdanje i snaga.«

(»Kad umrem«)

*

U novoj, za tisak spremljenoj zbirci Jakšićeve lirike: »Otežale grane« zastupane su uglavnom refleksivne pjesme, u kojima je Jakšić zadržao jednostavnost izricanja, ali je misli i osjećaje kondenzirao i izriče ih sažetom simbolikom, kadkada skoro klasičnom. Bieg od obširnosti izlaganja misli i čuvstava k sažetom, riečima škrtom izražavanju znači za Jakšića napredak i profinjavanje ukusa. Ova pojava dokazuje vitalnu snagu i sposobnost evolucije, te ulieva nade u dalja, ugodna iznenađenja u poboljšavanju i usavršavanju Jakšićeve izražajne snage.

»Vjetar je lomi ... Do podnožja moga
pjenušav val je u nehaju baci;
— — — — — — — — — — — —

(»Grana«)

»Sad nema sunca. Prazna sva su gniezda.
Prohladni vjetar cvili posred granja
i zadnje lišće odkida ... A stablo
u nebo gleda ... Živi još od sanja.«

(»Samotno stablo«)

U ovome prikazu ne želim i ne ću analizirati izražajna sredstva: zvučnost i boju rieči, ritam, rimu i upotrebu pjesničkih stopa i strofa, zato, što jezična analiza nije zadatak ovome prikazu, i zato, što zakoni poetike i ne čine pjesmu pjesmom, ni pjesnika pjesnikom, a napokon i zato, što Jakšićeva lirika ne donosi ništa naročito novo i neobično u izražajnim sredstvima, nego samo sadržajem. Jakšić je ušao u hrvatsku književnost bez zvonke rimike i laskave kritike, ali s bogatstvom pjesničkog čuvstva, zanosa, talenta, vedrine i životne snage, dajući domovini svoj umjetnički obol bez buke i tendencije.

Lirika Ante Jakšića predstavlja u hrvatskoj književnosti absolutno pozitivnu umjetničku vriednost.

*

Jakšić je izgrađen i veoma plodan pjesnik i to naš, hrvatski pjesnik, pjesnik hrvatske duše, hrvatskog čovjeka i hrvatske zemlje. U prvom redu pjesnik hrvatskog čovjeka, Šokca i hrvatske zemlje, Bačke.

Jakšić nije fantast. Nije bohem. Nije demagog ni fatalist. Nije ni pesimist, kako ga neki kritičari ocieniše. On je realist i optimist. Voli idilu, zanos, simboliku i romantiku, koju crta realistički. Voli veličinu života i san o besmrtnosti. Njegova tuga nije gorka kao očaj, ona nije pesimizam, već tiha, romantička rezignacija i sjeta. Jakšić je romantik po osjećanju, a kršćanin po umovanju, a kršćanstvo je optimizam. Ekspresionist, aktivističko-individualistički tip. Što mnogi pjesnici vole izreći nadrealistički s mnogo kozmičkih fraza, kaže on jednostavno, ali plastički. On sam o sebi kaže:

»Život mi nije mnogo dao:
batinu, praznu vreću,
sarkazmom mi se nasmijao:
»Idi i traži sreću!«

Dosljedan svojoj religiozno-optimističkoj životnoj filozofiji, on ni samu smrt ne smatra stvarnim prekidom bivstvovanja i nečim bolnim, nego posve prirodnim i čak radostno zagonetnim događajem. U pjesmi: »Kad umrem« kaže:

»Kad umrem, sve će biti tako liepo:
Ni list na grani zadrhtati ne će ...
— — — — — — — — —
»I nitko ne će ni naslutit tada
Pod sjajem sunca da se vječnost skriva,
Da izvan bljeska proljećâ i nadâ,
Prviput pjesnik nasmiešen sniva.«

Neke su Jakšićeve pjesme i uglasbljene. Tako je dr. Josip Andrić uglasbio »Šokicu«, »Suton« i »Susret sa snom«, prof. Albe Vidaković »Sunce«, a Hugo Borenić je uglasbio i udesio za tamburaški zbor pjesme: »Večer pada«, »Milovanje« i »Bolestan sam«.

*

Jakšić nije pjesnik snažan kao more, bučan kao šumna rieka ni blistav kao slap, ali nije ni ponornica: on je, kao njegova rodna rieka Dunav, miran, vječno budan i teče normalno svojim tokom, a tok mu je stalan i mnogo nosi. Koliko još? To će reći on sâm.

Marko Landekić.

I.

U daljini se vidjelo svietlo. Crveni plamičak jasno se izticao, dok je na preorane poljane polako padala težka i gusta tama. Preorana je zemlja dihala svježim i mirisnim plućima, drveta su se u daljini uvijala u maglene ogrtače i tajanstveno išla dostojanstvenim korakom preko polja. U vlažnoj i mekoj brazdi jasno su se otiskivale stope Janka Mišića, i što je dalje odmicao u pravcu svietla, neka nejasna mu je bojazan padala na prsa, pa je po licu i rukama očutio večernju studen. Naokolo nije bilo nigdje nikoga. Noć je sve više gazila za njime i pred njime. Zastao bi na časak, da odahne i da pogleda, koliko je udaljen od svietla. Pred njim se iz polumraka pojavio seljak s bremenom siena na ramenima. Janko je zadrhtao, kao da je u nečemu zatečen, a i na seljakovu je licu pročitao iznenađenje.

— Da li je tamo nova škola? — pitao je Janko seljaka i izpružio ruku u pravcu svietla.

Seljak se još više pognuo pod bremenom, okrenuo se i sam svietlu i hladno rekao:

— Tamo je!

— Ja sam se k njoj uputio iz obližnjega sela, ali vidim, da su me krivim putem uputili! govorio je Janko brzo, kao da se opravdava pred seljakom, što su se ovdje u polju sastali. U isto mu je vrieme i postalo lakše u srdcu. Sada zna, da je ipak na dobrome putu i da nije sasvim zalutao, kako se već počeo pobojavati. Htio je poći, ali ga je seljak upitao:

— A koga tražite?

— Svoju sestru. Ona je učiteljica u toj novoj školi na salašima.

Seljakovo se lice razvedrilo. Bacio je breme na zemlju i izpravio se.

— Poznam je. Imam i ja diete kod nje. A vi ste joj brat! Krivim ste putem pošli. Ali sad svejedno. Idite prema svietlu i izbit ćete pred školu.

Seljakove oči više nisu bile onako nepovjerljive i podozrive. Iz njih je izbijala susretljivost i povjerenje.

Janko je pohitao ubrzanim korakom. Spoticao se o grumenje zemlje, noge su mu upadale u vlažne brazde i njegove su cipele postale sasvim blatne. Znoj mu je probio čelo i slivao mu se niz obraze, ali on nije za to mnogo mario. Pogled mu je bio uprt u svietlo, koje je bivalo sve jasnije. Ali kada bi se okrenuo i zaokružio pogledom, u daljinama su se zasjala nova svietla u priličnim razmacima. To su se upalila svietla po okolnim salašima, koje dosada kroz mrak nije mogao primietiti. Najzad se pred njim ukazala škola. Nazreo ju je kroz nejasno svietlo. Upravo, vidio je uglavnom samo velik osvietljen prozor, ali unutra nije mogao vidjeti, jer je prozor bio zastrt. Izbio je najzad i na širok drum, probivši se kroz gusto granje, kojim je drum bio odieljen od njive, preko koje je došao. S one strane škole čulo se, kako netko ciepa drva. Udar sjekire jasno je odzvanjao kroz večernju tišinu i kao usamljen odjek gubio se niz ravan, koja je već sva utonula u mraku. Čule su se neke izprekidane i nejasne rieči. Janko je zaobišao školu i s njene zadnje strane spazio otca, kako se sagnuo i kupio pociepana drva. Na šum se koraka otac okrenuo i zagledao u došljaka. Čuđenje mu je preletjelo licem. U prvi mah kao da nije našao rieči, a onda se uputio prema Janku i rekao:

— Odkud ti sada?

Janko je obrisao znojno čelo i pogledao u svoje uprljane cipele:

— Sada sam tek prispio.

Na ulaznim se vratima začuo radostan uzklik:

— Janko! Janko!

Na stepenice je strčala onako malena kao curica sestra Ljiljana i od radosti se bacila Janku oko vrata. Uzela ga je za ruku i povela u sobu, gdje se na željeznoj peći nešto spremalo za večeru. Njen vedar i poletan glas izpunio je gotovo praznu sobu, u kojoj je bio jedan krevet, stol i nekoliko stolica. U predsoblju je po strani ležao stari razklimani krevet. Po njemu su bile razbacane neke poderane novine. Ljiljana je pogledala u peć, zavirila pod poklopac i šaljivo rekla:

— Baš si u pravi čas došao. Pitala ga je, kako to, da je tako kasno došao i što se toliko uprljao. On joj je izpričao, kako ga je još u selu neki seljak krivim putem uputio i umalo

da se nije izgubio. Cielo poslije podne išao je preko oranica. Sestra se uozbiljila i predočila mu, da je mogao otići ravno u Madžarsku, jer je bio već sasvim blizu granice. Što više, mogao je i nastradati, da je naišao na pograničnu stražu. A mogao je doći širokim drumom, koji je s obadvie strane zasađen dudovima, a koji evo prolazi baš izpred škole. Sestra je odmah pitala i za majku i baku, prigovorila mu je, što nije pisao, da će doći, pa bi izašla pred njega kolima, a ne ovako, da se namučio i skoro nastradao. Janko joj je izručio pozdrave od majke, bake i komšinica, ukratko, izpričao je sve važnije događaje u selu i najzad je zapitao, kako joj je ovdje i kakva su joj djeca. Ali je uto ušao otac s drvima, te je obećala, da će mu o svemu kasnije pričati. Kako je bila skuhana večera, sestra je predložila, da pođu u obližnju krčmu i da donesu nekoliko boca piva, jer je ipak red, da se počaste, kada imaju gosta. I dok je otac polagao drva uz peć i nadgledavao vatru, Janko je s Ljiljanom pošao po pivo. Kako je škola bila na brežuljku, spustili su se u dolinicu, držeći se za ruke. Kolski je put bio širok i suh, a uz njega se pružila uzana staza obrasla s obadvie strane travom. Iz krčme se razabiralo svietlo. Premda se pojavio Mjesec, put je bio ipak posut mrakom, ali ne tako gustim, da se ne bi ništa vidjelo. Sestra je uzput pričala, kako su joj najbliži susjedi ovi, što drže krčmu, k njima ponekada odlazi, da se izpriča, a nedjeljom je tu i najzabavnije. Naime, u toj se krčmi nedjeljom i praznicima skuplja mladež sa salaša, tu se svira, pleše i pjeva po cielu noć. Ljiljana mu je obećala, da će ga povesti na jedan takav ples, da vidi, kakav je to sviet i kako se tu živi. Sa svietom se liepo slaže i ne može se za sada još ni na koga potužiti.

Pred krčmom ih je dočekalo ljuto lajanje pasa. To su bili stražari, kraj kojih nitko nije mogao proći, a da ga nisu pozdravili svojim lajanjem. Na svu sreću izašla je krčmarica i umirila pse. U krčmi je za stolom prao boce debeo, pomalo ćelav krčmar. Uslužno se nasmijao, da su mu se odkrili riedki zubi, a svietlo petrolejske svietilike, koja mu je visila nad glavom, padalo po njegovoj ćeli, da mu se čovjek morao nasmijati. Ali, nije još dao ni zatražene boce piva, kad u krčmu uđe mlad i pomalo pognut čovjek u financijskoj uniformi. Uljudno je nazvao dobru večer, naklonio se Ljiljanii i sjeo za obližnji stol. Janko nije na njega obraćao nikakvu pažnju. Nije ga, što

više, ni bolje pogledao. Ali mladi financ je ustao i prišao krčmaru, a istovremeno zapitao Ljiljanu, kako je. Ona mu se ljubazno nasmiešila i pokazavši rukom na Janka, rekla:

— Ovo je moj brat.

Financ je prišao Janku i srdačno mu stisnuo ruku. U to je krčmar priredio boce piva, ali financ nikako nije htio, da se tako olako razstane s Jankom, nego je predložio, da svakako popiju koju bocu piva u Jankovu čast, jer gosta treba ipak počastiti. Janko se snebivao, ali je ipak najzad pristao, kada je vidio, da se ni Ljiljana mnogo ne protivi i da, sudeći po razgovoru između nje i financa, između njh obstoji već prilično poznanstvo i prijateljstvo. Točeći hladno žuto pivo u visoke čaše, financ je pitao Janka, kada je došao, da ih počasti svojim posjetom i izrazio je nadu, da će se još koji put ovako sastati na čašicu razgovora, dok Janko bude u gostima. Financ je doznao, da je Janko gimnazijalac, da školu polazi u obližnjem gradu i da je sada maturant. Na Janka je ostavio prijatan utisak svojom jednostavnošću i susretljivošću. Pokazao je također i razumievanje za usamljenost ljudi, koji žive po zabačenim salašima, gdje nemaju prilike, da dođu u dodir s kulturnim životom, nego su upućeni na priproste ljude i na ovu krčmu, gdje obično provode svoje vrieme. Ali što se tu može. Čovjek snuje, a Bog određuje. Provevši tako nekoliko časaka u prijateljskom razgovoru, Ljiljana je prva ustala i rekla, da su se prilično dugo zadržali i da se moraju požuriti kući, jer će otac biti već nestrpljiv, čekajući ih na večeru. Vraćajući se kroz mrak s pivskim bocama, Ljiljana je Janku priznala, kako je gospodin, s kojim se Janko upoznao, vrlo susretljiv, da se češće u prolazu zaustavi pred školom, da se, dok se djeca igraju na odmoru, malo porazgovori. Po njemu ona šalje u selo svoju poštu, a izlazi joj na ruku, ako joj je potrebno u selu što kupiti. Jer, selo je od škole udaljeno oko osam kilometara, a ona ne može u selo, kad joj što uztreba, jer su seljaci prilično skupi, da je odvezu kolima. Janko je mogao uz ostalo iz njenih rieči razabrati, da otac ne gleda rado njen razgovor s financom i da joj je nedavno i prigovarao. Ona se pred Jankom opravdavala, da se s nekim mora razgovarati, ne može bježati od ljudi, a ovdje je i inače sasvim osamljena. Za sve vrieme Janko je samo šutio, ali je ipak jasno razabrao, kako iz njenih rieči izbija izvjestna tuga i osjećanje svoga osobnog prava na malo slobode u obćenju s ostalim svietom.

Kod kuće ih je dočekao otac s tanjurima na stolu. Ljiljana je iztresla sadržaj lonca u veliku bielu zdjelu, a kada se podigla mirisna para, paprikaš se zacrvenio i izazivao poželjan tek. Baveći se paprikašem i zalivajući ga žutim hladnim pivom, otac je govorio, kako će se morati vratiti kući, a neka dođe majka i neka ona bude s Ljiljanom. On mora biti kod kuće u svojoj maloj trgovini. Iz dana u dan u trgovini mu je sve gore. Porez je i suviše velik, seljaci odnose robu, a ne plaćaju. Selo je maleno, a trgovina mnogo. Jednom riečju, iz dana u dan je sve gore. Gotova novca nema, a nema ni zemlje, da je obrađuje. Da je mlađi, još bi i mogao pomišljati na neki posao, ali pod staru glavu kamo bi se i znao okrenuti. Mnogo se tužio i na babu, Jankovu baku po majci. Mogla bi ona biti s Ljiljanom. Ali babu ne može nitko primiriti. Bude neko vrieme ovdje i ode. Ali ne može ni on sam biti kod kuće, jer treba, da mu netko kuha, a i da ga zakrpi.

Za sve vrieme otčeva govora Janko nije ni rieči progovorio. Ljiljana je izrazila želju, da nema ništa protiv toga, da baba bude kod nje. A naročito zbog toga, što je baba mnogo plaćala za njeno školovanje. Ali je i majka davala, kako je otac znao i kako nije znao, kadgod je uztrebalo i kadgod se pružila prilika. Ljiljana nije ni pomišljala, da bi joj baba mogla biti na teret. Dok je ona u školi, baba bi mogla kuhati objed, a i sitnije bi stvari mogla posvršavati. Kako je baba udovica s dosta uštedevine, mogla bi s Ljiljanom u zadovoljstvu lieno i mirno živjeti. Otac je napomenuo, da će se sa babom, čim ode kući, razgovarati. Ali da ne bi već prva večer prošla u mučnom razpoloženju, Ljiljana je predložila, da se sve takve stvari ostave za sutradan, jer ima, hvala Bogu, još vremena, da se o svemu povede rieč i da se sve uredi, kako bi moglo biti najbolje.

Sutradan, kada je Janko otvorio oči, sunčane su zrake padale kroz visok prozor preko kreveta i jasno se po njemu odražavale. U sobi nije bilo nikoga. Vani se čulo dječje pjevanje. Poslušavši bolje, ubrzo se uvjerio, da to pjevaju djeca u sobi, koja je odieljena samo zidom od sobe, u kojoj Janko leži s rukama pod glavom. To je Ljiljana već s djecom u školi. Ustao je i prišao k prozoru. Pred njim je pukla nedogledna ravan. Sunce je razkošno razsipalo svoje zrake, a pod njima je ciela ravan podrhtavala u bogatom rumenom svietlu. Tamo u daljini, dizala se još posve tanka maglena koprena, ali se ubrzo i ona

pretočila u bjeličasto plavetnilo, koje se prelilo svježim sunčanim rumenilom. Uz prozor se razgranao velik dud i jedna se grana sa širokim lišćem doticala samoga vrha prozora. Putem izpred škole prošla bi po koja žena sa zavežljajem na glavi ili bi projurila seljačka kola, dok bi se jato gusaka i pataka razbježalo na sve strane, dižući svojim krieštanjem i mahanjem krila zaglušnu galamu. Obukavši se, Janko je pošao, da potraži otca. Našao ga je na onome istom mjestu gdje ga je i jučer sreo. Otac je držao u rukama metlu i ljutio se, što kokoši idu po usjevu. A i zečevi su promicali, dižući duge uši i skačući sve do izkopanog zaklona. Za zgradom škole, u nizini, na malenom komadu zemlje, bili su zasađeni krumpiri, a uza nj je bilo zemljište zasijano žitom. Otac je pričao, kako se vlastnik toga zemljišta već nekoliko puta tužio, da mu zečevi nanose štetu i molio je otca, da pripazi na zečeve. Ali tko bi uviek i mogao na njih paziti. S lieve je strane bio izkopan bunar i iz njega se vukla voda za sve potrebe. Janko je punim plućima udisao svjež jutarnji uzduh i gledajući u daljinu, osjećao, kako ga izpunjava još dosada nepoznati osjećaj. Ova bezkrajna tišina sa usjevima i lakokrilim pticama u zraku dirala ga je do dna duše i njemu se toga časa pričinilo, da postaje lakši, vedriji i razpoloženiji. Iz prsiju mu se oteo uzdah: »Kako mora da je liepo ovdje Ljiljani, iako je daleko od ljudskog družtva i njegove galame, pretvaranja i podmetanja. A kako mora da je liepo, kada se djeca razpuste i kad nema drugog posla, nego da se odmara u hladovini razgranatoga duda ili pak da se brine zečevima.«

Otac je pošao za zečevima, a Janko je vidio, kako se onako onizak i krupan odmiče s metlom u rukama. Poželio je i sam, da bolje pogleda zečeve, ali su djeca pojurila na izlazu razreda, dižući kričavu galamu. Djevojčice i dječaci su se gurali, želeći da što prije izađu iz razreda i da se nađu na čistini, na slobodi. Između njih se ukazala Ljiljanina glava. Oko Ljiljane su se skupila djeca i svi su jednovremeno vikali, da ih uobće nije mogla razumjeti. Spazivši Janka, odielila se od djece i prišla mu s osmjehom u očima:

— Vidiš, rekla mu je, to su moja djeca.

— A vidim, imaš i zečeva! — odgovorio je Janko.

Ljiljana mu je pričala, kako je od poslužitelja škole dobila nekoliko zečeva i kako su se za kratko vrieme namnožili. Rekla

mu je, i kako se brine za njih, kako ih sama često hrani i nadgleda. Naročito joj se sviđaju, dok su još maleni. Ima ih i bielih s crvenim očima. Najzad ga je povela, da i sam vidi mjesto pod zemljom, gdje stanuju. Pružajući ruke za jednim sasvim crnim zecom, dodala je veselo:

— Eto, to je sve moje bogatstvo. Odavde su pošli pred školu, gdje su se djeca okretala, uhvativši se za ruke. Kada su vidjela, da se približio Janko s Ljiljanom, utihnula su s pjesmom i radoznalo su gledala Janka. Ali im je Ljiljana predložila, da se i dalje nesmetano igraju, da se uhvate u kolo i da nešto pjevaju. Djeca su je rado poslušala. Bosonoge djevojčice u seljačkim haljinicama i dječaci u košulji i poderanim hlačicama uhvatiše se za ručice, zapjevaše i povedoše kolo. I Ljiljana im je pomagala pjevajući.

Janko je stajao po strani i slušao dječju pjesmu, koja se skladno razliegala pred školom. Pustivši djecu kućama, Ljiljana je Janku pokazala sve prostorije i izložila mu svoje utiske, koje je stekla za kratko vrieme svoga učiteljevanja. To joj je prvo mjesto, tu je prvi put ušla u život, da svojim radom zaradi kruh. I ako je dobila mjesto na ovim salašima, nije se tužila, jer kao početnica nije ni mogla nešto bolje očekivati. Ova je škola nedavno podignuta i ona je u njoj prva učiteljica. Ova se škola, prema ostalim salašarskim kućama, izticala svojom ljepotom i svojim položajem. Janko je odmah uočio, da je to sasvim moderna zgrada i da je u njoj prijatno stanovati i učiti djecu. Prostrane i visoke sobe s velikim i solidnim prozorima ugodno su djelovale na razpoloženje.

Poslije podne Ljiljana je povela Janka do školskog poslužitelja, koji je stanovao u blizini škole. Zatekli su poslužitelja u maloj sobi, kako krpa svoje stare hlače. Oko njega igralo se nekoliko golišave djece. Jedan je mališan žalostno plakao, tko bi znao zašto. Kada su ušli u sobu, poslužitelj se samo okrenuo, podigao čekinjaste brkove, razvukao debele usne i počešao se po zatiljku, naredivši ženi, da prinese gostima stolice. Kolikogod je poslužitelj bio neuredan i postar, žena mu je bila okrugla, puna, mladolika, dotjerana i nasmijana. Jednom riečju daleko se izticala ljepotom pred svojim mužem. Djeca su se uplašila i začuđenih očiju promatrala Janka. Onome mališanu, što je plakao, zastale su suze u krupnim i svietlim očima, a glas mu je zamro na oblim, rumenim usnama. Janko se iznenadio

poslužiteljevu humoru i okretnosti njegova jezika. Uzto je primietio, kako su malo prije djeca jela puru, jer su se još i sada vidjeli ostatci u velikoj zdjeli, koja je bila izvana sva garava. Poslužiteljeva se žena malo snebivala, što nije imala nikakvih kolača, da počasti goste, ali je zato poslužitelj odnekud izvukao bocu vina i ponudio Ljiljanu i Janka. Janku se baš nije pilo iz prljave boce, ali ju je ipak prihvatio i izpio nekoliko gutljaja. Zakrpavši hlače, poslužitelj je pod izgovorom, da mora nekamo ići, ubrzo nestao. Žena ga je izpratila priekim pogledom, govoreći Ljiljani, da će noćas sigurno opet doći pijan, da će tući djecu i da će i sama imati posla, dok ga ne umiri. I tada se tužila, kako se djeca iz godine u godinu množe, rastu, a on se za njih vrlo malo brine i da nije nje, mogli bi kraj njega i gladovati. Uzto, što rado zagleda čaši u dno, još je i ljubomoran i ne jednom ju je zbog toga i natukao. I dok je ona pričala sve svoje muke i proklinjala sudbinu, što je za njega pošla kada je imala toliko boljih momaka na izbor, ušao je financ, s kojim se jučer u krčmi Janko upoznao. Bio je sada u civilu. Već po prvim riečima Janko je vidio, da je ovdje stari znanac i da se vrlo lako snalazi. Srdačno je stisnuo Janku ruku i upitao ga, kako se osjeća u gostima i kako mu se sviđaju salaši. Tada se potužio, kako je prinuđen, da živi u ovoj pustinji, ali je ipak utješen, što ima prilike, da se druži s Ljiljanom, intelektualkom. Razpitivao se, što bi Janko volio poslije mature studirati i u kojemu gradu. Ovo posljednje pitanje Janko nije baš rado slušao i kadgod bi ga tako neko zapitao, očutio bi se nerazpoložen i prikriven bol bi ga dirnuo u dno duše. Jer, on je, želio, da poslije mature ide na studije, ali se odmah prisjetio, da na to ne smije ni misliti, jer je vrlo dobro znao, kakve su mu materialne prilike. I zato nije ni mislio rado na ono, što ima doći. Što će biti poslije mature već će prilike odlučiti. Ipak je na postavljeno pitanje odgovorio, da bi najradije studirao filozofiju, jer ga ta struka naročito zanima. Iz daljeg je razgovora Janko razabrao, da se financ zove Pavle Stamenković, da je i sam u svoje vrieme pokazivao mnogo volje za nauku, ali su prilike kod kuće bile takve, da se morao osloniti na samoga sebe i što prije poći za kruhom. Ali ga volja za naukom ni sada nije napustila i sada se sprema, da položi neki izpit iz svoga zvanja, te da za koju godinu postane preglednik. Ali Ljiljana i poslužiteljeva žena su se zanimale sasvim drugim

stvarima. One su pretresale događaje, koji su se odigrali posljedne nedjelje, pretresle su mnoge žene s naročitom jezičnom okretnošću, i to s tolikim poznavanjem detalja, da ih je i sam Janko morao pažljivije poslušati. Za sve vrieme posjeta o drugome se sada nije ni govorilo. A ni poslužitelj se nije vraćao.

Kada je sumrak legao po kutovima sobe i djeca se ponovno razplakala, Ljiljana je ustala i rekla, da se ide kući, jer je otac sam, pa ih zacielo očekuje.

Pošavši prema školi, Pavle i poslužiteljeva žena pošli su, da prate Ljiljanu i Janka. U daljini, na briegu, usamljeno se izticala škola. Naokolo je po putevima i stazama plazio sumrak i za sobom razvlačio prohladan dah, od kojega je Janko zadrhtao i stresao se, idući s Pavlom izpred Ljiljane i poslužiteljeve žene. Uzput je Pavle Janku govorio, kako mu je žao, što ga otac rado ne gleda, a nada se, da ga Janko razumije i da će ga znati pred otcem opravdati. Jer otac zacielo misli, da ima kakve zle namjere s Ljiljanom, a njemu je žao i težko, što se o njemu tako sudi, prije nego što bi ga otac mogao upoznati. Janko ga je uvjeravao, da ga podpuno razumije i da možda o otcu i pretjeruje, jer otac nije zao čovjek, iako je često puta nagao. Ali iz dosadašnjeg razgovora, Janko je uvidio, da Pavle nije prema Ljiljani ravnodušan i da među njima obstoji neka unutarnja duševna nit, koja ih privlači i vezuje. Ali to svoje mišljenje nije ničim odao, niti se bilo za što razpitivao, nego se pravio nevješt i pustio, neka se stvar sama dalje razvija po Ljiljaninoj uviđavnosti.

Poslužiteljeva ih je žena samo jedan dio puta pratila, jer se morala vratiti, da joj djeca ne ostanu u kući sama. Pa ni Pavle ih nije pratio do škole, nego do prve staze pred školom, jer se bojao, da bi ga mogao otac vidjeti i prigovoriti Ljiljani. Oprostivši se srdačno, otišao je uzanom stazom, dok je Ljiljana uzela Janka za ruku i pripila se uza nj, govoreći, kako je Pavle dobar i čestit momak, koji voli veselo družtvo. Ali je odmah i dodala, da su ljudi vrlo čudnovati i čim nekoga vide, da se razgovara, odmah stvaraju spletke i jezici dalje vezu zavidnu mrežu, kojom nastoje, da ulove uočenu žrtvu.

Kada su stigli pred samu školu, sve je počivalo u sumraku, samo se čuo poslužiteljev glas iz poljane. Pjevao je neku veselu pjesmu, a to je značilo, da se opet negdje zagledao u bocu i

sada daje srdcu oduška. Na stepenicama ih je dočekalo svietlo petrolejske svjetiljke i otčev krupan glas, koji je bio sada prijatan i susretljiv.

Sjutradan je Janko napomenuo, da će se vratiti kući, jer će uskoro i škola početi, pa se više nikako ne može zadržavati. Otac ga je pitao, da li će opet putovati vlakom svakoga dana u školu i kako mu se čini, da će biti ove godine u školi. Predočio mu je, da mu sam ne može davati mnogo novaca, jer ih ni sam nema, ali će mu ipak pomoći, koliko mu samo bude moguće. Ali, kako se čini, ni to ne će još dugo trajati, jer će uskoro morati zatvoriti trgovinu, a ono malo stvari iz nje morat će vratiti trgovcu iz grada, da se nekako s njime izravna. Što li će poslije, to ni sam ne zna. Janko je sa strane pogledao otca i vidio, kako su mu se čelom ucrtale tamne bore, a kosa postala sieda, kao što su mu već odavna sjedinom bili dirnuti kratki brkovi. Osjećao je, što se događa u otcu, ali je šutio, da ne naruši tišinu, koja je poslije njegovih rieči zavladala. Ali je otac, udarajući prstima, kao da tipka po stolu, produžio s izlaganjem svojih misli. Glas mu je bio mek, tužan i kao da je dolazio iz velike daljine. Naglasio je, da je davao, dok se moglo, a kada se ne može, ne može se i s time se treba pomiriti. Kao siromah čovjek nije nikada ni mislio, da mu se djeca školuju, jer se nije ni sam školovao, pa je ipak živio. Znao je, predosjećao je, da ne će moći materialno izdržati, ali je ipak dao majci i babi na volju.

Janko je imao prilike, da češće sluša u posljednje vrieme ovakva otčeva izlaganja, ali ih je i sada slušao bez prigovora. Vidio je i sam, da je otac govorio suhu istinu i da je u podpunome pravu. Ni sam Janko nije mogao drugačije misliti. Ali iako je pomišljao, da napusti školu, ipak mu se to sada nije dalo učiniti. Bilo je potrebno to prije učiniti, a ne dočekati, da postane učenikom osmoga razreda. Jer ne položi li maturu, što mu koristi, da ima sedam razreda, ako želi potražiti kakvo mjestance, da se uhljebi! Zacielo će mu računati kao da ima samo četiri razreda. Želio je dakle, da položi veliku maturu, pa onda što Bog da! Iz otčevih je rieči mogao razabrati, da će mu ova godina biti zaista težka i da će morati kao đak u svemu oskudievati. Ali se i s time pomirio, samo da uspješno završi srednju školu. Nije on jedini, ima još takvih đaka, pa će se nekako još i ova godina progurati. Ali Ljiljana je bila drugoga mišljenja nego otac. Ona ne će dopustiti, da Janku bude težko i da u svemu oskudieva, ona će ga pomagati, kolikogod joj to samo bude moguće. Izrazila je želju, da Janko ove godine stanuje u gradu, jer se za maturu mora dosta učiti, a ona će od svoje plaće davati za stan i hranu. Zadovoljit će se sama s malim, dosta će joj biti, da nekako veže kraj s krajem. Ovdje, na salašu, ništa joj ni ne treba. Dobro će joj biti i staro odielo, jer ni inače nema, kamo bi išla. Sve je tu oko nje samo običan, prost sviet, koji ne gleda, niti se razumije u najnoviju modu.

Janko je gledao, kako su joj se dizale tanke djetinje ruke, a oči bile pune pouzdanja i požrtvovnosti. Iako je znao, da se Ljiljana iskreno, od srdca žrtvuje, ipak mu je bilo mučno pri duši. Bilo mu je još mučnije, kada se sjetio, kako se i sama mučila, odricala za vrieme svoga školovanja, i sada, kada bi trebalo, da i sama osjeti, što je život i bezbrižnost, zar da se sada opet pogne, odriče i žrtvuje! To je u njegovim očima bilo ipak i suviše.

Šećući se toga prijepodneva prema krčmi, Ljiljana je govorila, kako joj nije žao od sebe odkidati, samo da njemu uspije, da ne bude gori od drugih. Kada se dosada izdržalo, izdržat će se i ova godina, pa bilo kako bilo. Drago bi joj bilo, da joj brat postigne nešto bolje od nje, da postane svoj čovjek.

Janko ju je pogledao sa strane, dok se zagledala preko polja nekamo u daljinu, i vidio, kako je na sebi imala najjednostavniju, jeftinu haljinu s kratkim rukavima. Takve su joj bile i cipele i čarape. Njena modra, glatka kosa, bila je po strani razdieljena i svedena za desno uho. Prsa upala, slabašna, skoro neprimjetna, pritajeno su se uslućivala kroz haljinu. Janko nije htio, da umanji njenu radost, pa se u svemu s njome složio. Rado bi ga pratila kolima do obližnjeg sela na željeznicu, ali ne može, jer ima i poslije podne nastavu. Otac se sam primio, da odprati Janka, jer je naumio, da u selu kupi neke za kuću potrebne stvari. Iako je Ljiljana nastojala, da se uzmu kola, jer je selo prilično udaljeno, otac je razložio, kako to nema smisla, da se uzalud troši novac, kada mogu lako i pješice otići. Put je dobar, bit će hladovine, bit će liepa šetnja. Na tome je najzad i ostalo. Objed se nešto brže skuhao, brže se jelo i pripremalo za put. Ljiljana je htjela, da se naprave i neki kolači i da ih da Janku i za put, ali je on to od-

bio, izgovarajući se, da će još danas stići kući i da se dobro najeo. Prije samoga polazka, kada je otac nešto tražeći, izašao iz sobe, Ljiljana mu je brzo turnula u džep nešto savijenog novca, govoreći, da će mu dobro doći na putu ili na postaji, gdje bude morao čekati dalju vezu. Izručivši svima pozdrave, izpratila ga je do krčme, poljubila ga i vratila se, zamišljeno mašući svojom slabom ručicom.

Janko joj je domahnuo rukom, pognuo glavu i produžio put, idući uz otca velikim i širokim drumom, koji je bio oivičen granatim dudovima. Dok je išao uz otca, pred očima mu je neprestano lebdila Ljiljanina slika, kako mu domahuje rukom i kako za njim zamišljeno gleda. Čutio je, da joj ipak mora biti dosadno na ovom salašu bez prijateljica, bez družtva, i da je već prvi korak u život pun odricanja.

II.

Došla je zima i sniegom za jednu noć sve zabielila i, rekao bi čovjek, iznenadila. Krovovi kuća, grane, putevi, pločnici, njive i sve, sve je bilo posuto mekim, bielim sniegom, koji se izkričavo svjetlucao na nejasnoj sunčanoj svjetlosti.

Janko je sjedio u svojoj đačkoj sobi uz peć i, držeći knjigu na koljenima, bio zabavljen svojim mislima o školi. Pred prozorom se njegove sobe igrao vrabac tražeći koju mrvicu hrane, a u zimskim su kaputima prolazile dame i gospoda, svi pognuti, žureći se za svojim poslom. Jučer je bio otac ovdje, upravo, samo se svratio, da ga vidi, izruči Ljiljanin pozdrav i da mu kaže, da je baba došla Ljiljani na salaš, a on da ide kući.

— Eto, rekao je, baba je opet nešto sanjala, predomislila se i odlučila, da odsada bude stalno s Ljiljanom. Što više, ovih je dana prodala i svoju liepu, prostranu kuću, jer što će joj kuća, kada Ljiljana ima državni stan.

Otac je bio zadovoljan njenom odlukom i malko je odahnuo, nadajući se, da će baba moći liepo s Ljiljanom živjeti, to više, što baba već odprije ima uštedevine, a i sada je dobila liep novac za kuću. Osim toga, ima baba i živežnih namirnica, pa ne će još i na to morati trošiti novac. A i vrieme je, da se baba smiri i opameti. Naime, baba je pokopala već dva muža pa je mislila, da će, ako Bog da, i trećemu moći pokazati rajska vrata. I zato se, po otčevim riečima, nije ni htjela maknuti iz sela, čekajući, da koji bolje stojeći seljak obudovi, pa da

mu ona olakša stare dane. Ali, kako je Bog dao dug život ženama bogatih seljaka, to joj je već dosadilo čekanje i, valjda u znak protesta, otišla iz sela. Ali je otac ipak sumnjivo zakretao glavom i malo imao povjerenja u babino smirenje. Bio je uvjeren, da baba neće dugo na salašu izdržati i da će jednoga dana imati opet s njome posla.

I Ljiljana je uskoro pisala Janku o svim novostima i izticala, kako se baba smirila i sasvim promienila. Ide ponekada s njome salašarima u posjet, ali odkako je pao snieg, njih su dvie podpuno same, odieljene od svieta. Pa i djece sada ima malo, jer ih roditelji po ovoj studeni ne mogu puštati u školu. Sve im skoro vrieme prolazi u sitnim domaćim poslovima, sjedeći uz toplu peć i prepuštajući se uspomenama. U posjete im nitko ne dolazi, osim poslužiteljeve žene, koja vrši samo svoju dužnost. Ali preko nje upoznaje baba sve salašare i pazi na svaku njenu rieč, da joj ne umakne. Poštu im donosi Pavle, sam ili koji njegov drug, kada se službeno vraća iz sela. Neka se zato i ne čudi, ako mu tako brzo ne odgovara na pisma, jer ih ne može uviek, kadgod zaželi, odpremiti u selo na poštu. Tek je, kao uzgred, dodala, da ga je Pavle pozdravio i da mu je bilo žao, što je onoga dana, kada je Janko odlazio, bio službeno zauzet, pa se nisu mogli oprostiti. Novac će Ljiljana poslati, čim primi plaću, a neka gazdarici rekne, da se malo strpi i ne ljuti, ako prvih dana u mjesecu ne dobije novac, jer ga ni činovnici na vrieme ne dobivaju.

Ali drugo Ljiljanino pismo već nije bilo tako vedro i moglo se razabrati, da se baba opet nešto mienja i da joj nije sve pravo. Pavla gleda priekim okom i ne voli, da baš on nosi pisma, a što sada i treba toliko pisati! Ni ona nikome ne piše, pa što da i Ljiljana svakoga mjeseca piše. Dovoljno je, da pošalje novac, kada je već pristala, da ga od svojih usta odkida. Ponekada baba po cieli dan samo šuti, i to bez razloga, zamisli se, uzdiše i nešto snuje. Na Ljiljanina pitanja ne odgovara, ili jedino odmahne rukom i ode do drugog prozora, ili se izgubi u drugoj sobi. Najgore je Ljiljani, što baba ne govori, što joj je i što želi.

Poslije nekoliko dana došla je Janku majka. Doniela mu je malo kolača i još dosta dobro odielo, kojim će se moći poslužiti. Dugo ga je umilno gledala i prelazila po njegovoj kosi svojom bliedom i mršavom rukom. Pitala ga je, kako mu je i

da li je zdrav. Njoj je sad bolje, sad gore. Već odavna pati na želudcu. Išla je i k liečnicima — pa ništa. I sada tako: čuva se i pazi, da ne pojede što od čega bi moglo biti po njeno zdravlje posljedica. Doniela je pozdrav i od otca. Spomenula je i to, kako je svakoga dana sve teže živjeti i da se sama boji, kako će se ova godina dovršiti. Otac je obično mrk, zabrinut i ljut. Zaradi se tek toliko, da se prehrane, a na ostalo se ne smije ni misliti. Sada majka ide k Ljiljani. Neki dan su od nje dobili pismo. Baba više ni za živu glavu na će da ostane na salašu. Svakoga dana govori, da je došla u pustinju, gdje nigdje nikoga nema, s kime bi se mogla porazgovoriti. Sve su za nju tamo strane osobe. Jezik im ne razumije, jer govore madžarski, jedino poslužiteljeva žena zna nešto naški osim financa, koji joj nisu nikada dragi. Živi kao divljak. Ne ide u crkvu. A to ona ne može izdržati i zato će biti najbolje, da se vrati u selo. Ali svoju je kuću prodala, a da se vrati, otac će se ljutiti i bit će opet sramote i grieha. Majka sada ide, da vidi, što je babi i da je nekako smiri, jer je nemoguće ostaviti Ljiljanu samu na salašu. Stara žena i još nikako, da se opameti. Janko je majku izpratio na željezničku postaju, a ona mu je obećala, da će se pri povratku opet svratiti i o svemu mu pričati .Uzput mu je dala i nešto novca, da mu se nađu, jer je novac uviek potreban. Izvadila je novac iz njedara, gdje je bio umotan u šarenoj maramici, i turnula mu ga u ruku. On je znao, da mu je to opet dala, da otac ne zna i spremio je novac šuteći.

Za nedjelju dana majka se vratila i rekla, da ide po otca, jer baba ne će ostati na salašu. Ne pomaže ništa, ni molbe, ni savjeti, baba je odlučila, da ide natrag u selo i više je ništa ne može zadržati. Odlučila je, da opet kupi kuću i da živi sama. Sita je života na salašu, gdje joj ni glava nije sigurna. I tako se majka opet našla u velikoj brizi. Otac ne može sam ostati kod kuće. Mora raditi u trgovini, a tko će ga prati, tko će mu kuhati? Sam to ne može. A i ne priliči mu kao mužkarcu. — Istina je, često puta je sam kuhao, ali to je bilo od nužde, ali stalno se tako nije moglo. A ni majci nije lako, da sama ostane kod kuće i da obavlja sve poslove i to naročito stoga, što je slabog zdravlja. I tako je u cieloj obitelji nastalo trzanje, nesređenost, nervoza. Otac je psovao i vikao, da će babu poslati do vraga, čim mu prekorači prag, majka je kršila ruke i molila Boga, da se babi smiluje i da joj prosvietli pamet. Ali sve to nije ništa pomoglo. Baba je ostavila Ljiljanu, došla u selo i počela živiti svojom glavom. Ljiljana je odsada neko vrieme morala živjeti sama, nešto je bio kod nje otac, nešto majka. Obično su se nakon kraćeg vremena zamjenjivali. Kada je Ljiljana ostajala sama, pozivala je poslužiteljevu ženu, da kod nje spava, jer sama nije smjela u tako velikoj osamljenoj kući, oko koje zimi zavijaju prehladni, mrzli vjetrovi, a težke sjenke padaju po zidovima i suviše rano dovlače noć.

Janko je živio običnim đačkim životom. Čekao je, da dođe koji praznik, pa da ode kući ili Ljiljani, jer ga je u svakom pismu pozivala, da dođe, čim mu se ukaže prilika. Janko je zapazio iz njenih pisama, da mu izkazuje mnogo naklonosti i nježnosti, iz svake njene rieči izbijala je iskrena ljubav i briga, koju on ničim nije mogao zaslužiti. Njemu je često puta bilo neugodno pri duši i osjećao se krivcem, što će Ljiljana uzkratiti sebi koju radost, žrtvujući se za njega. Činilo mu se ponekada, da joj je samo na teret, i to njoj, koja je tako nježna zdravlja, kojoj bi trebalo njege, odmora, a ne brige i zamornog rada. Ali nikada nije mogao osjetiti, da bi joj bio na teret, što više, ona se iskreno radovala, što ga je mogla pomoći, vjerujući, da će on jednoga dana nešto više postići u životu, i baš ta vjera ulievala je u nju posebno pouzdanje, da je svaka žrtva za nju bila radost, da je svako odricanje podnosila s ljubavlju i s radošću. On se sjeća vrlo dobro još od ranih dana, kako je bila uviek uz njega, na njegovoj strani, nikada ga nije grdila, niti mu što zamjerala, vjerovala je s djetinjom ljubavlju i naivnošću, da je sve dobro, što on radi i da on ne može ništa loše uraditi. Čekao je, da se svrši ova godina, da svrši maturu, pa da potraži što prije neko mjesto, da sam zarađuje kruh. Znao je, da po selima ima činovnika, koji nisu svršili srednju školu, nego imaju koji razred i žive, kako se da živjeti. Valjda će se i za njega nešto naći, jer će imati i maturu. Gledajući svoje drugove i slušajući njihove namjere, vidio je, da se svaki poslije mature spremao na dalje studije, ali on nije na to smio ni pomisliti. Ponekada se zanio mislima, ali je to bilo samo trenutno, jer bi gruba stvarnost razbila sve šarene snove. I sada bi se zamislio u svoju prošlost. Pred oči mu je došla Ljiljana. Vidio ju je onakvu, kakva je bila, još dok su išli u pučku školu, dok su bili maleni. Imala je liepu, čistu haljini-

cu, bila je uviek ozbiljna i već u pučkoj školi izticala se svojim znanjem. Bila je među prvima, pa često i prva. Ali je zato i marljivo učila. Nije ostavljala knjigu, dok nije naučila zadanu lekciju i nije išla u krevet, dok nije izradila matematičke zadatke. Ponekada, kada su zadatci bili težki, zamršeni, kada ih nije mogla uz najbolju volju riešiti, skupila bi se onako malena na stolu i gledajući u neriešene zadatke, plakala. Još dok je išla u pučku školu, roditelji su pomišljali na njenu budućnost. Za teži posao nije, jer ga ne bi mogla podnieti. Treba nešto izabrati, gdje se ne bi mnogo fizički naprezala. Već u pučkoj školi učitelj je govorio, da bi je trebalo poslati na dalje školovanje, jer bi bilo šteta, da tako bistro i marljivo diete napusti školu. Majci su učiteljeve rieči godile, ali se nekako nije usudivala tako lako svojim mislima izaći pred otca. Znala je, kakvih su materialnih prilika i tako je skupo školovanje u gradu. Otca bi težko pridobila, da je pošalju u školu, on je uviek govorio, da se čovjek smije onoliko izpružiti, koliko mu je dug pokrivač. Ali se sada dogodilo ono, što se nije očekivalo. Baba je pristala, da je dade sama u školu, jer ni inače više nikoga nema. Udovica je, svakog je dana starija, bliže grobu. Ona će plaćati za Ljiljanu. Hvala Bogu, dobro materialno stoji, a kada Ljiljana svrši i kada dobije učiteljsko mjesto, baba će biti s njome, živjet će zajedno. Tako će joj se Ljiljana odužiti. Ali, premda je baba plaćala za stan i hranu, ni majka nije dolazila praznih ruku. Davala je, kako je otac znao i kako nije znao. I eto, na temelju toga, što je baba plaćala za Ljiljanino školovanje, smatrala je, da može s podpunim pravom živjeti kod Ljiljane. I Ljiljana se nadala, da će baba s njome živjeti i radovala se, jer bi joj samoj u tuđem svietu bilo težko i neprijatno. I zato, čim je dobila pripravničko učiteljsko mjesto, odmah je pozvala babu, da pođu i žive zajedno. Živjelo se tako samo nekoliko mjeseci. I majka se radovala. Ali odjednom, eto, baba hoće kući i sav onaj mir bio je sasvim narušen i nove su se brige ukazale na vidiku. Majka je govorila Janku, da se nešto moralo dogoditi, da su se valjda Ljiljana i baba posvadile, samo Ljiljana nije o toj svađi ništa pisala.

Janko se u slobodno vrieme bavio nešto i književnošću. Pisao je obično lirske pjesme i čitao ih na đačkim literarnim sastancima, i to s dosta uspjeha. Svoje je radove slao i nekim časopisima i na njegovo veliko iznenađenje neke su mu stvari i tiskali. Prigovaralo mu se, da gleda pesimistički na sviet, da

je prilično sentimentalan i preporučivalo mu se, da piše veselo, s vjerom u život, u čovjeka. Ali on se nije na te savjete mnogo obazirao. Pisao je onako, kako je osjećao i kako je sviet oko sebe doživljavao. Već kao gimnazijalac znao se nasmijati tim savjetima, a usne mu je znao dirnuti sažalni osmieh. Otac mu je prigovarao, što svoje radove šalje uredničtvima, jer mu ništa ne plaćaju, a on troši i papir i marke. Majka je tada rekla, uzimajući ga u zaštitu:

— Pusti ga, neka radi svoje. I Ljiljana ga je branila. Ona je vjerovala u njegov talent, vjerovala je, da će učiniti nešto liepo i plemenito i da će mu sav trud ipak jednom biti nagrađen. Vrieme će već donieti svoje. I tako je Janko radio, ne računajući na novac i na velik uspjeh. Radovao se, ako je svoje osjećaje mogao pretočiti u stihove, jer je u njima nalazio svečano olakšanje.

U očekivanju otca dobio je od Ljiljane list, u kojemu ga je pozivala, da joj svakako dođe u goste. Otac se nešto ne osjeća dobro, majka mora biti uz njega, baba je odputovala i sada je sama. Bit će tri dana praznika, a to će vrieme moći provesti kod nje na salašu. Neka dođe sigurno, ona će doći po njega na željezničku postaju kolima.

I tako Janku nije ništa drugo preostalo, nego da joj opet ode na ta tri dana u posjete. Nadao se, da će malo pobliže doznati uzrok babina odlazka.

III.

Dok je vlak jurio po hladnim i sniegom posutim tračnicama, Janko se stisnuo uz prozor, predan svojim mislima. U kupeu je bilo prilično hladno i putnici su prigovarali, da je sramota, što se ne loži, jer su pošteno platili ovu vožnju. Nije ni pratio njihov razgovor, jer je već navikao na takve prizore. Dugom prljavom krpom, što je sigurno trebala biti zavjesa na prozoru, obrisao je zamagljeno okno i pred njegovim je očima pukla nepregledna biela ravnica. I dok je u mislima predstavljao sastanak s Ljiljanom, uz prozor su brzo promicali telegrafski stubovi, a tamo u daljini, stajalo je po koje osamljeno stablo, golo, dok se ovdje ondje nazirao salaš, biel sa sivkastim dimom nad dimnjakom. Velik i nepregledan mir počivao je nad tom ravnicom, koja je bezpomoćno počivala u dubokom bielom snu, a crna su jata gavranova kružila nad

salašima, pred kojima se uzdizala suha, promrzla derma. Visdik je bio pun magle i sive težine, koja je liegala na prsa i suzavala misli. U takvim se časovima Janko sjećao, kako je sve do nedavna putovao vlakom u školu. Kako mu je selo bilo udaljeno od grada nekih četrdeset kilometara, a vlak rano polazio, morao se i sam rano dizati. S proljeća je još bilo dobro, ali s jeseni i zimi bilo je težko, bilo je naporno. Majka ga je budila već u pet sati. Dok je trljao oči, na drvenom stolu tinjala je petrolejska svjetiljka i bacala po zidovima i stvarima svoje crvenkasto, neizrazito svietlo. Janko bi još tako rado dalje spavao, jer je umoran, ali treba ustati i doručkovati. U štednjaku je već gorjela vatra i mlieko je bilo skuhano. Umivao se na brzu ruku, upravo je pokvasio vodom malo oči, jeo je užurbano, dohvatio torbu s knjigama i s onim što mu je majka pripremila i zamotala u novinski papir, a što će mu biti objed. Vani ga je dočekivao mrak i blatna ulica. Hladnoća mu je udarala u lice, da je prignuo ramena, uvukao vrat u kaput i pobrzao, ne pazeći hoće li zagaziti u mraku u blato. Od kuće do postaje vidio bi samo ponegdje osvietljene prozore, a ostale su kuće mirno počivale, ne odajući nikakvih znakova života. Samo bi ponekad zalajao koji pas i njegov glas bi se gubio u prohladnoj magli i studeni, kao da se i sam želi što prije nekamo skloniti. Tek kada bi došao tamo na zavijutak glavne ulice, spazio bi mutno i neizrazito svietlo, koje je gorjelo sve do svanuća pred željezničkom postajom na visokom stubu. Tu bi se razdriemao i naglo uletio u čekaonicu, gdje je već bilo mnogo putnika, koji su je zadimili svojim lošim jeftinim duhanom, a žene izpunile piskavim glasovima o svemu i svačemu. U grad je stizao gotovo čitav sat prije obuke. Poslije obuke odlazio je sa sprata gdje mu je bio razred, u prizemlje, i tamo bi izvadio u kojemu razredu iz svoje torbe zamotak, razmotao ga i pogledao što mu je majka spremila za objed. Obično bi našao komad već-osušenog, tvrdoga kruha, slanine i luka. Nekada je bilo i kobasice, ali vrlo riedko. Umoran, odlazio bi na željezničku postaju, da sačeka vlak i da pođe kući. Kad se uhvatio mrak, stizao je vlak u njegovo selo. Kod kuće ga je čekala često puta već topla večera. Ali prozebao i umoran od puta i od rada u školi nije imao volje, da se poslije večere prihvati knjige. San mu je liegao na trepavice, zakiapao ih svojom težkom rukom, pa je Janko želio da legne, da se odmori, ali se to nije moglo. Trebalo je za sutra napisati i naučiti lek-

cije. Kada bi otac i mati već legli, on bi se povukao u drugu sobu i pri slaboj petrolejskoj svietlosti nagnuo nad knjigu i nad njom ostajao duboko u noć. Ponekada je znao i zadriemati. Ali proljeća su bila ljepša. Proljeće je u sve unosilo nov, mlad i razkošan život pun zelenila, cvjetanja i mirisa. Proljeće je jutrom dihalo rosom i svježinom, pjevalo je o podnevu ptičijim umilnim i bezbrižnim cvrkutanjem, svemu je davalo svježinu, bistrinu, snagu, radost i polet.

Tih se dana Janko rado sjećao i oni su prekrili one težke, neprijatne, koji su ga najčešće i najvjernije pratili. I sada, sjedeći u kupeu i gledajući kroz prozor, prelazio je u mislima svoj đački život i vidio jedino svietlo u njemu, a to je bila njegova majka. Činilo mu se kao da je sada gleda, kako se brižno za hladnih zimskih jutara vrti po kuhinji i u bieli lončić sipa toplo mlieko. Ustajala je mnogo prije njega, da naloži vatru, da ga sve uredno i na vrieme dočeka. Tek s večeri bi se i s otcem porazgovorio o novostima, ali kratko, bez naročitoga otčeva zanimanja za njegov uspjeh u školi. To i mnoge druge stvari lebdile su sada jasno pred Jankovim duhovnim očima i on ih je ponovo preživljavao svom snagom svoje bujne i osjećajne mašte.

Tada je očutio pod sobom sukanje gvozdenih kotača, koji su usporavali brzinu. Čuo se oštar zvižduk lokomotive. Putnici su skidali kovčege i zavežljaje i pohitili prema vratima. I Janko je pošao za njima. Tu je i on morao sići. Dočekala ga je oštra studen i zalila ga kao suhom jezom, da je pobrzao izlazu, gledajući, ne će li gdje ugledati sestru Ljiljanu. Bojao se, da je možda nema, da nije došla, jer nije na vrieme primila njegov list. I već ga zazeblo u srdcu, kad li odjednom začuje radostan, pun topline i oduševljenja glas. Nije se još dobro ni snašao, a Ljiljana je već stajala pred njim onako, nježna i držala ga za ruku, da joj se prigne i da ga poljubi. A on, onako iznenađen, prignuo se i na obrazu osjetio njen nježni, topli cjelov. Držala ga je za ruku, povela ga je, a on ju je mirno sliedio bez ikakvoga razmišljanja kamo li ga vodi. Uzput ga je pitala:

— Kako si putovao?

— Dobro.

— Baš mi je drago, što si došao.

Znala sam, da ćeš doći i zato sam i došla saonicama. Jedva sam ih dobila. Ovdje će ovi salašari ucieniti čovjeka. No, glavno je, da si došao.

— Kako, pa zar nisi primila moju kartu? pitao je Janko.

— Nisam.

—Ja sam ti je poslao i javio, da danas dolazim.

— To ću je onda zacielo danas primiti. Znaš, da ne dobivam svakoga dana poštu, nego kada mi je tko donese. Zimi je sada teže, nego što je to bilo, kada je liepo vrieme. Ali glavno je, da sam došla, jer kamo bih po ovoj zimi. Ovako ćemo lakše. Došla sam saonicama. Čekaju nas pred gostionicom. Malo prije smo došli.

Idući prema gostionici, Janko je gledao u sestru i vidio, kako je sva umotana u jednostavan zimski kaput. U tome je kaputu išla, dok je još bila učenica. Pa i sada je bio prilično uzčuvan. Podigla je ogrlicu od zečje kože, na rukama su joj bile tamne vunene rukavice, a na glavi crna francuzka kapa malo unazad potisnuta. Sve ovo na njoj, i kaput, i rukavice, i kapa, podsjećalo je Janka na one dane, kada je Ljiljana bila učenica. I to ga je diralo u srdce i bio je na trenutak ganut.

Pred krčmom su stojale saonice. U krčmi je bilo toplo. Sjeli su, da se malo ugriju. Ljiljana je Janku naručila čašu vina, a sebi malinu. Seljak, koji ju je dovezao, imao je nekoga posla u selu i još se nije vratio. Sjedeći sami u toploj krčmi. Janko je pitao sestru za sve novosti. Kada je spomenuo babu, njenim je čelom prošla tamna, nelagodna sjenka. Pogledala je u svoje biele djetinje ručice i ne skidajući s njih pogleda, rekla tišim glasom, kao da sama sebi govori:

— Meni baka nije bila težka. Sačuvaj Bože, da sam je se ikada želila riešiti. Ja vrlo dobro znam, što je za mene učinila i ja sam joj za sve to od srdca zahvalna. Ali što ćeš, nije se mogla smiriti. Naročito ovih posljednjih dana nije se s njome moglo govoriti. Sva se promienila.

— A ne znaš li uzrok njene promjene? pitao je Janko.

— Uzrok! Ona je prilično čudna. Nastojala sam, da joj na svaki način ugodim, eto čini se, da nisam mogla. Nije bila zadovoljna. Prigovarala mi je, da nije potrošila svoj novac, da bude tuđa služavka. A što bi bila služavka? Što je imala kod mene raditi? Jedini joj je posao bio, da nam skuha objed i ponekad večeru. Ostalo je sve radila poslužiteljeva žena. Ne znam, ali možda se naljutila, što joj nisam uviek davala svu svoju plaću u ruke.

I onda, kao da se izpričava pred Jankom, produžila je:

— Nekoliko mjeseci sam joj davala svu plaću u ruke. Kadgod mi je bila potrebna koja sitnica, iskala sam od nje, ali sam vidjela, da mi je novac davala nekako preko volje. Nije joj bilo pravo. Dok je vadila novac iz njedara, gdje ga je obično držala, gledala me je s nepovjerenjem izpod oka, a ruka joj je drhtala. I tako, da na sebi ne bih osjetila taj njen neprijatni pogled, odricala sam se mnogih stvari, samo da bude mir u kući. Ali, nije se moglo živjeti i novac u njedrima držati. I kada je sve to prešlo mjeru, davala sam za sve novac, ali sam i sebi nešto ostavljala. To ju je, čini se, veoma uvriedilo i odonda mi nije otvoreno u oči pogledala. Sjela bi gdje u sobi i zamislivši se, uzdisala. A to njeno uzdisanje: kako je sav novac uzalud potrošila, kako je sada nitko ne poštuje, bilo grozno i kidalo mi je živce. Pa ipak, šutjela sam i trpila. A sada je odjednom nešto smislila i otišla. Veli, ne može ovdje, u tuđem svietu živjeti. Jezik ne razumije, na salašu je, nema ni crkve ni komšinice, poludjet će ili podivljati. Spremila je svoja odiela i otišla. I tako sam ostala sama.

Uto su se otvorila vrata.

Hladan dah uzduha prokrao se i jurnuo izpod stolova u gostionicu. Ušao je salašar s bičem u ruci. Za njim odmah, na Jankovo iznenađenje, ušao Pavle Stamenković s torbom za spise pod pazuhom.

— A dobro nam došli! rekao je Pavle i stisnuo Janku ruku. Spustio je torbu na stol i obratio se Ljiljani.

— Bio sam na pošti. Ima i za vas nešto.

Izvadio je pismo.

To sam ja pisao! prihvatio je Janko, prepoznavši odmah pismo, što je pisao Ljiljani, javljajući joj, da će danas doći. Pavle je pitao Janka, da li će još što popiti, ali je Janko uljudno odbio. Ljiljana je tek sada razjasnila Janku, da je došla s Pavlom, da je on i saonice našao. Imao je i on ovdje službenog posla. Bit će im ovako jeftinije.

Kočijaš je predložio, da bi mogli poći. Pri izlazu iz sela Ljiljana je kupila topao kruh. Bolje je, da ga uzput kupi, jer joj kod kuće nema tko izpeći. Napustivši selo, Ljiljana je sjela na saonice pozadi s Jankom, dobro se umotala, dok je Pavle sjeo uz salašara, koji je pucketao bičem po zraku.

Janko se i sam stisnuo u kaput i promatrao oko sebe prirodu. Nad nedoglednom ravnicom vidio se samo sivkasti snieg i on je u daljini doticao nebesko bljedilo i sam se gubio u neizvjestnost. Sva je ta ravan bila pritisnuta težkim snie-gom, koji ju je sapeo i nije joj dopustio, da sobodno dahne. Drveta, koja su se snuždila uz drum, nisu znala za zelenilo. Kada je Janko prošli put odavde odlazio, grane su im bile pune lišća i pod njima je počivala hladovina. Ali sada su drveta bila posve gola, prepuštena sama sebi i vjetru, koji je nemilice smr-zavao sve, do čega je došao. Nemoćno su grane stršile u visi-nu, gdje su se nazirala jata crnih gavranova. Na putu nigdje ni žive duše. Samo ovdje-ondje nazirao se dim, koji je izbijao iz bielog dimnjaka salašarske kuće, koja se povukla u se, ne dajući od sebe nikakvoga glasa.

I dok su oprezno klizile saonice po svježem putu, a vjetar dolazio iz daljine i s vremenom na vrieme unosio sitan snieg putnicima u lice, Janko se sve više prepuštao svojim mislima. U prvi se mah ono u gostionici iznenadio, kada je vidio Pavla Stamenkovića, ali onda se odmah sjetio, da je Ljiljana za-cielo izašao na ruku i kako je sama rekla, pomogao joj je i saonice naci. Ali ipak je i kraj svega okolišanja sve bolje osje-ćao, kako sve to nije tek onako slučajno, ali se i sam pravio, da ne misli dalje od njihovih rieči. Znao je, da se Ljiljana još ni skim nije zabavljala, nikoga još nije bilo, koji joj se htio približiti s nježnim i iskrenim osjećajima. Uviek je bila po strani Uviek je bila i suviše zauzeta nekim poslom, a da bi na što drugo još dospievala. A onda, slabašna, bez naročitih iz-raza ženske bujnosti i razvijenosti, nije privlačila mužki po-gled i ničije se oko nije na njoj duže zadržalo. Janko je znao, da je ta osamljenost na nju mnogo djelovala, da ju je raztu-živala, iako to nikada nije dala ni naslutiti. Što više, pravila se, kao da je i ovako zadovoljna i da ni za čim drugim ne teži do svoga učiteljskog poziva i učiteljske dužnosti. Ali njen zamiš-ljeni pogled u daljinu i njen izraz lica poslije napornog za nju rada, odavao je nešto nedorečeno i nikom nepovjereno. To je ono, što je za samu sebe čuvala, što je i pred samom sobom tajila. Janko je u tim trenutcima naslućivao njene misli, po-gađao je njene osjećaje i sam dobro ćutio, za čim je čeznulo njeno dobro i bezazleno djevojačko srdce. I on je znao, da su samo te i takve misli mogle izpunjavati njen jednolični život, da su je mogle izdizati iz ove svakidašnjice i dočaravati joj

nešto ljepše i više, što će je moći posve udovoljiti. I sada, Jan-ko je ućutio, da između Ljiljane i Pavla ima nešto, što oni i ne-sviestno odaju. Janko je vidio, da bivaju duhovno svakog da-na bliži, ali se pobojao jedne stvari. Da li oni jedno drugom odgovaraju. Jankov se pogled i nehotice zaustavio na Pavlu, kao da je htio odgonetnuti, kakav je u stvari taj čovjek i što se krije iza njegovih uobičajenih rieči uslužnosti i susretljivosti. Ili se možda i vara, možda među njima i nema ništa osim obič-nog prijateljstva, koje jedno drugom izkazuju. Janko se nije bojao za Ljiljanu, da će učiniti što nepromišljeno, znao je vrlo dobro, da je razborita i da nikada ne bi sebi dopustila nešto, čega bi se poslije morala stidjeti. I to povjerenje u Ljiljanu nije mu davalo razloga, da se zabrinjuje i da je savjetuje bez njene volje, bez njenog izjašnjenja. Znao je, da joj je na salašu za-cielo dosadno, jer nema uobće nikoga s kime bi se mogla dru-žiti i tko bi joj intelektualno odgovarao. A takva osama ubija čovjeka i u njemu razvija i pojačava čežnju za nekim, što bi mogao tu osamu izpuniti, što bi mogao unieti u život razonode i svietla. I ne će li je baš ta okolnost osamljenosti prevariti, da se prevari u čovjeku i da mu pripiše ove odlike, kojih on nema, niti ih je ikada imao. A ne bi li se to moglo i Ljiljani dogoditi, njoj, kojoj je još život nepoznat, koja s mužkarcima nema još nikakvog izkustva, a duša joj je puna onih uzvišenih misli o čovjeku, o sreći, samilosti i mnogih drugih stvari, ko-jima su joj punili dušu u školskim klupama njeni profesori.

Iz tih ga je misli trgao Ljiljanin glas:

— Da li ti je hladno?

— Ne, nije! odgovorio je Janko i pogledao je.

— A meni kao da nešto malo noge zebu.

— Da ti dam evo s moje strane nešto, da ih bolje umotaš.

— Neka, neka! Nije potrebno. Umotat ću ih i sama. Još malo pa smo i kod kuće. Čim priđemo ovaj brežuljak, izbit će-mo pred školu.

Umotala je bolje noge i naslonila se ramenom na Janka, kao da mu se umiljava. On je čekao, da priđu brežuljak, jer ni njemu baš nije bilo ugodno na saonicama, samo nije htio, da se oda.

Salašar je pucketao bičem, konji su žurno odmicali, a sao-nice su lako klizile po sniegu i za sobom ostavljale mek sre-brnast trag.

Vjetar se nešto umirio, ali zato su počele lietati velike kristalne pahuljice i ove su tako tajanstveno lebdile u zraku. To će opet padati snieg, pomislio je Janko i dotakao se rukom obraza. Ali obraz mu je bio hladan, kao da je prevučen vrlo tankom neosjetnom presvlakom, koja ga štiti od vanjske hladnoće. Najzad su se uspeli na brežuljak i spustili u nizinu. Pred očima mu se ukazala škola. Sva biela i osamljena stajala je posred bezkrajne sniežne bjeline i radoznalo gledala niz put, koji dolazi iz sela. I Janku je bilo nekako toplije pri duši, kada ju je ugledao, a pred njegovim duhovnim očima uzkrsnuli su u brzini i odlomci uspomena od prošloga posjeta.

Pavle Stamenković se okrenuo, izpružio ruku prema školi i rekao:

— Evo je! Najzad smo stigli!

Koliko li prijatnog iznenađenja, kada su ušli u toplu sobu, koju je zagrijala poslužiteljeva žena. Kako je već uvelike prošlo podne, to je Ljiljana više u šali predložila, da na objedu ostane i Pavle. On se u početku malko ustručavao, ali je ipak ostao. Što više, poslao je poslužiteljevu ženu, da donese litru vina. U toploj sobi, uz dobar zalogaj i vino, svima se jezik razvezao. O čemu se sve nije govorilo. Između ostaloga Pavle je rekao, kako i sam namjerava privatno učiti i polagati gimnaziju, jer je uvidio, da bez školskih kvalifikacija nema nigdje napredovanja, a pogotovu sada, kada ima toliko svršenih ljudi bez namještenja. Baš namjerava kupiti knjige i već se kod knjižara razpitivao o cieni. I tada, zamislivši se i snizivši glas, dodao je, da je nekada imao mnogo volje, da uči, ali nije imao prilike. Roditelji su mu siromašni, jedva sami vežu kraj s krajem, pomoći nije bilo ni od kuda i nije mu ništa drugo preostalo, nego da pođe za koricom kruha već od malenih nogu. Tako mu je valjda bilo suđeno, što li. Da ima veliku maturu, naglo bi napredovao i dobio bi velik čin u financijskoj struci. On će biti tako slobodan, da se obrati Ljiljani za pomoć i da mu ona ponekada bude pri ruci, kada se bude spremao za izpit. I tada su se svi uživljavali u ono, što bi trebalo jednoga dana doći, kada privatno položi gimnaziju. Janko mu se i sam stavio na razpolaganje, da mu u svemu pomogne.

I tako, malo pomalo, pred Jankovim je očima uzkrsavala prošlost Pavlova i on je vidio, da je to dobar čovjek, samo što nije imao u životu dovoljno sreće.

Bilo se već i smračilo, a Pavle još nije otišao. Tek poslije večere, na kojoj su ga gotovo silom zadržali, oprostio se i otišao, najljepše se zahvalio na svemu. Kada je Janko ostao sa Ljiljanom sam, pričala mu je, kako sada ima vrlo malo posla s djecom u školi, jer djeca gotovo sada i ne dolaze. A i kako će dolaziti. Salaši su prilično udaljeni, putevi su zatrpani sniegom, hladno je i kamo će djeca po takvim putevima i po takvom vremenu. Sada se odmara ili čita. Odavna već nije pročitala koju zgodnu knjigu. Zamolila je Janka, da joj pošalje nekoliko liepih i zanimljivih romana, da njima prikraćuje zimske dane, a onda je počela izricati svoje bojazni o onome, što se događa tamo kod kuće, kod roditelja. Otac je nedavno od nje tražio novaca, da namiri porez. Ne može više izalaziti na kraj, jer porezi su toliki, da ih uz najbolju volju ne može platiti. A ona, odakle joj toliko novaca? Mora i sama živjeti. Istina je, ono malo brašna, što je bilo kod kuće, poslali su joj, ali ne može ipak uviek ostati bez prebijene pare. Ne daj, Bože, da se razboli ili da joj se što desi, što bi onda i kamo bi! A uzto opet baba!

Nije sve Janku rekla, ali je on naslutio i ono nerečeno, osjetio je to iz njenoga glasa i iz očiju, koje su se prelile nečim bolnim i težkim. I sjetio se Janko, kako li se obradovala, kada je primila dekret, da je postavljena za učiteljicu. Njenom veselju nije bilo kraja. Sasvim se preporodila. Rumenilo je ušlo u njene djetinje obraze, oči su joj se sjale, a pogled joj je bio pun samopouzdanja, pun vjere u ljepši i sretniji život, koji će donieti ostvarenje njenih nada. Već prije podne toga dana svi su valjda u selu znali za taj radostni događaj. Susjedi su dolazili, da je vide i da se razpitaju kamo će, a žene su je blagosivljale i govorile, kako su joj sretni roditelji, kada su tako što od svoga djeteta dočekali. Da, to je onda bilo. Tako je mali razmak od onih dana, a već nema onoga svietla u Ljiljaninim očima, već nema onih velikih nada. Život je zacielo drugačiji, mislio je Janko, život ima svoj put i svoje zakone, a ljudsko srdce svoje želje. Na Ljiljaninim obrazima Janko je već naslućivao tragove odricanja i pregaranja, primjećivao je, kako se pomiruje sa životom onakvim, kakav joj se nameće u svojoj zbilji, bez uljepšavanja, bez romantičnosti. Da, tako je to, kada se nadala, da će odahnuti, da će skinuti sve brige s vrata i da će najzad postati

svoj gospodar i živjeti svojim životom, sada su došle opet nove brige, opet nova odricanja.

I Janku je bilo mučno i težko pri duši. Gledao ju je izpod oka i sjećao, da je i on sudionik boli, da se i radi njega ona odriče i došlo mu je, da joj kaže, kako bi bilo ipak najbolje, da mu ništa više ne šalje, da za sebe sve zadrži, jer je ona djevojka, jer će njoj sve to tako nužno trebati. On će kao i dosada putovati, proći će i ta godina, a onda što Bog da. Ali rieč mu je zastajala u grlu, nije znao, kako bi započeo, kako bi joj sve to rekao, a da je ne raztuži, da je ne uvriedi. I odlagao je to za kasnije, za zgodniji trenutak, koji će sam doći i koji će biti najprikladniji.

Dugo su se te večeri razgovarali. Dotakli su se jednom i Pavla i Ljiljana se izrazila, da bi bilo vrlo pametno, kada bi privatno polagao školu. Pametan je, uz malo dobre volje ipak bi se dalo nešto pomoći. Zašto da ostane vječno običan financ, kada bi se stanje moglo popraviti. Na kraju je dodala, da ju je baba nekoliko puta napadala zbog njega i da po nekoliko dana nije htjela nijednu ljubaznu rieč progovoriti. Jer, baba nije mogla nikako shvatiti, što se vrti taj financ oko škole i što želi. Nije on za Ljiljanu, niti ona za njega i zato će biti najbolje, da je ostavi na miru. Što više, ljutila se, što je izpred škole prolazio, kada je išao u selo. Drugoga puta nije bilo, ali o tome baba nije vodila brigu. Ljiljana je znala, da se baba bojala, da se ne bi što desilo i Ljiljana se udala, ali to svoje mišljenje nije htjela jasno i otvoreno reći. Jer ako se Ljiljana uda, što će onda baba! Da li će biti podpuni gospodar i da li će je i Ljiljanin muž slušati? Kada je Ljiljanu dala u školu, nije računala i s time, da će se Ljiljana udati. Njoj je onda bilo glavno, da će Ljiljana postati učiteljica, da će s njome živjeti i tako imati kamate na novac, što je na Ljiljanu potrošila.

Ali Janko je znao, da će Ljiljanino srdce težiti za onim, za čim čezne svako ljudsko srdce. Bilo mu je smiešno, da neko može zahtijevati u ime svoje udobnosti, da se čovjek toga mora odreći. A onda, ako je baba zbilja tako računala, zar je to bila iskrena ljubav prema Ljiljani, zar to ne bi bio čist trgovački račun, gdje se ipak prije svega gledalo na ličnu korist. Ima li baba pravo da to od nje traži! A što je sada odjednom otišla, ostavila Ljiljanu samu, i to sada, kada joj je netko potreban?

Da li je to možda znak prosvjeda? Ili će se baba opet predomisliti i vratiti se!

Mučno je bilo Janku pri duši, a budućnost mu se činila još mučnijom. Iako ni sam nikada nije navikao ni na kakve udobnosti, iako nikada nije znao za razkoš, ipak je vidio, da je ovaj namještaj u sobi i predsoblju, ako se može nazvati namještaj, zaista vrlo jadan. Školska je zgrada liepa nova gradnja, s visokim prozorima i liepim podom, ali zato je namještaj u velikim sobama bio to jadniji, to siromašniji. A tim sobama bi odgovarao liep, moderan namještaj složen i razporeden s mnogo ukusa i smisla za udobnost.

Ležeći na leđima u polumraku, dok je vani oko škole zavijao vjetar, kao da se gone biesni dusi, Janko je u časovima šutnje slušao, kako tajanstveno pucketa suho drvo u peći, i vidio je, kako se crvenkaste, poluplamene sjenke odražavaju na zidu i plešu čudnim noćnim plesom. Kako je to čudno u noći u usamljenoj školi ležati na leđima i slušati, kako cvili priroda u glasu vjetra kroz sniežne poljane, a srdce se stišće i duša čezne za svietlom, za životom, za oslobođenjem.

Ljiljana se brinula, kako će ostati sama poslije Jankova odlazka. Jer ni poslužiteljeva žena ne može stalno kod nje noćivati. Ima i ona svoju djecu, mora se za njih brinuti, mora na njih paziti. A da se zatvori sama u školi bez ig^je ikoga, nije smjela ni da pomisli.

Ni sam Janko nije znao, što bi joj tu bilo najbolje savjetovati. Tješio ju je, da će otcu biti zacielo ubrzo bolje i da će doći majka. U to je i Ljiljana vjerovala. To bi bilo jedino najpametnije rješenje.

Sjutradan se Janko probudio ranije, nego što je običavao. Pogled mu je pohrlio k prozoru. Snieg nije padao, pa se činilo, da će biti ljepši dan, nego što je bio jučerašnji. Oko podne poslužitelj je donio pismo, koje mu je na putu dao neki Rus, financ. Ljiljana je odmah prepoznala rukopis:

— Mama. Mama piše.

Brzo je razkidala omot i preletjela pogledom po velikim nejednakim slovima, koje je brižno pisala mamina ruka.

Kada je poslužitelj otišao, Janko je pitao Ljiljanu, što mama piše.

Ljiljana se nasmijala i kao da se nečega dosjetila, reče:

— Sada ja znam, zašto je baba tako naglo otišla.

— Zašto?

— Vidi ti samo, u čemu je stvar. A meni to nije bilo ni na kraj pameti! produžila je ona, kao da nije ni razabrala Jankovo pitanje. I tek kada ju je Janko ponovo zapitao, rekla je:

— Baš onoga dana, kada će baba otići, dobila sam od kuće pismo. Između ostalih novosti pisala mi je mama, da je stari Gašparević ostao udovac. I gle, baba odmah pohitala, ne bi li se kako za njega udala.

— Kako, da bi se udala?

— Da, da bi se udala!

— Ne razumijem te.

— On je bogat čovjek. Još dok mu je žena ležala bolestna, baba je više puta napominjala, da bi se bilo pametno za njega udati, kada ostane udovac. Polakomila se za njegovim imanjem.

Janko se nasmijao:

— Pa ona je stara.

— Stara?

— Znaš i sama.

— Stara je, ali tko će joj to dokazati, tko će je u to uvjeriti. A mora biti nešto, kada mama evo piše, da baba preko susjeda nešto radi oko Gašparevića. To je mami odala komšinica Aga.

I toga dana samo su se o toj novosti razgovarali i nikako im nije išlo u glavu, da je baba otišla, da se pod staru glavu uda. Pa ipak u pismu je bilo to utješno, što mama javlja, da je otcu dobro i da će sama uskoro doći. To je Ljiljanu obradovalo. Čim majka dođe, saznat će, kako stvar s babom teče i da li se zaista želi udati. I opet, čudeći se, obratila se Janku:

— Još se Gašpareviću žena nije sasvim ni ohladila, a baba se već na vrat na nos sprema za udaju. Toga dana Pavle Stamenković nije dolazio. Tek predvečer poručio je po drugu, da je morao nepredviđeno u službu, jer se jedan razbolio. Doći će tek sutra poslije podne. Janko se ipak i sam razonodio. Izašao je s Ljiljanom pred školu i promatrao okolicu. Krčmareva je kuća bila pokrita debelim snjegom, samo se kočilo visoko drveće pred njom, golo na vrhu, kao da želi prvo ugledati nesigurno sunčevo svjetlo, koje se jedva probijalo kroz nebesku sivoću. Snieg je škripao pod stopalama i svjetlucao se iskričavo, kao da se preliva u tisuću svietlih odraza. Put je

ležao tih, miran i od jutros izpred škole nisu prošle još ni jedne saonice. U daljini nazirali su se razbacani salaši. Janko ih je sada mogao bolje vidjeti, nego kad je dolazio, jer je sada bilo mnogo vidnije, razgovjetnije. Po nedovoljno utrtim stazama pojavio bi se po koji salašar, ogrnut u bundu sa šubarom na glavi. A onda su dolazili u krčmu momci i djevojke. Tu se svake nedjelje mladež sastajala i u dopušteno vrieme zabavljala.

— Eto, vidiš, kako mi je sada! rekla je Ljiljana. Oko mene je sve bielo, sve mrtvo. Kada li će doći proljeće, da se ova priroda probudi, da sve prolista. Sada sam kao odsječena od svieta i od života. Tebi je opet u gradu ljepše, među svietom si. Ali nije ni meni ovdje baš loše, samo što sam uviek sama, a ćovjek se zaželi malo družtva i razonode. Ali što ćemo.

Njen se pogled gubio u daljini, kao da u mislima dočarava ono, što joj stvarnost nije mogla pružiti. Poslije je Ljiljana Janka odvela u razred i tamo mu je pokazivala, što je sve s djecom radila. I sama se radovala, što njen trud nije bio uzaludan i što je primjećivala kod djece vidan napredak. — Dječje crtarije su i Janka zadovoljile. Nekima se što više i divio, jer nije očekivao od djece ovakvu spretnost i ovakav dar. Ljiljana se sjala od zadovoljstva, kada je čula pohvalno Jankovo mišljenje. Ona je uviek mnogo držala do njegova mišljenja, pa i sada. Žalila je samo, što mu ne može pokazati, što je djecu naučila, jer nema nastave, ali će se već jednom i tome ukazati prilika. Unosila se sva u te sitne dječje radove, živjela je u njima i u svemu se osjećala njena nazočnost, njena ljubav i naklonost. Kako li ona uživa u svome pozivu i koliko li mu polaže pažnje. O svemu je sama vodila brigu, jer joj ovdje nitko ništa nije mogao pomoći niti joj davati savjete. Ona je ovdje i učiteljica i upravitelj, jer jedino ona ovdje uči i drugog učitelja nema. Sve je ona sama uredila, svemu se sama morala dosjetiti i zato je i bilo sve djelo njenih slabašnih ruku. Prije nje nitko još u toj školi nije radio, ona je prva. Škola je tek nedavno podignuta i nije imala svoje prošlosti.

Pred večer, kada se sumrak razlio po sniegu, kao da ističe iz mekih i vunenih zastora, sjeli su uz peć i kuhali čaj. Janko je pomogao naciepati drva, naciepao je i za sutra. Svieću nisu dugo palili. Ovako je bilo mnogo ljepše i prijatnije. Ugodan val topline razvijao se po sobi, drva su pucketala i šum vrele vode pjevao je opojno o izguranju. Polumrak i svietle sjenke

izpreplitale su se i igrale po podu, krevetu i zidovima. Sjedeći tako i predavajući se trenutno svojim mislima, blaženo zadovoljstvo obuzimalo je čovječje biće. U polumraku dizala bi se Ljiljanina ruka, skidala poklopac sa lonca, da vidi vrije li voda. Čas bi joj se rumen plamen odrazio na licu, čas bi ga pokrila meka providna sjenka. Tu, uz sestru Ljiljanu, u toploj sobi, uz peć, gdje se kuha čaj, Janko je osjećao u sebi neko olakšanje. Tamo u gradu, u školi, uviek ga je pratio nemir, raztrganost i nesređenost. Uviek je nicalo nešto novo, jezivo, što mu je naprezalo živce. Tamo je živio grad u punoj raztalasanosti, u opojnom i razbudnom svietlu žarulja i reklama, u biedi i poniženju, u bogatstvu i oholosti. Tamo je teklo sve užurbano, kao da se žučljivo bori za nešto, što će brzo proći i zato se treba što prije toga mašiti, što prije to dohvatiti. Tamo su iz kavana noću i u večerja plakali, vikali, kikotali i lomili se glasovi instrumenata, a ovdje je sve tako tiho, jednostavno, kao da je neka tajanstvena ruka unijela mir i pregaranje. Janko bi volio, da ovako dugo i dugo sjedi, da sluša Ljiljanin topao glas i da se predaje blaženom smirenju. Ovdje je govorila priroda svojom veličanstvenošću, dostojanstvom i sudbinom, koja je ulijevala u čovječju dušu pouzdanje i pomirenje s vječnim zakonima, koje je upisala svemoćna ruka u prirodi.

Kolikogod se Ljiljana radovala Jankovu dolazku, toliko se sada već spremala za njegov odlazak. Već sama pomisao, da će on već sutra otići i da će ostati sama, nemilo se kosnula njenoga srdca. Čim se toga sjetila, zazeblo bi je u dnu srdca i neosjetno bi zadrhtala. Znala je, da će poslije njega ostati praznina i da će je raztužiti svaka pomisao, da je tu bio, a sada ga nema. Ona bi voljela, da on bude stalno uz nju, da s njome ovako često sjedi i da se razgovaraju. Ona bi voljela, da uz njega nađe zaštitu, da nađe razumievanje, koje je tako težko naći kod ljudi.

Ali Janko je morao otići. I sada će se opet promicati dani, opet će se čekati, kada će se njih dvoje moći vidjeti i porazgovoriti. Ove posjete i u Ljiljaninoj i u Jankovoj duši ostavljale se svietle tragove i one su u časovima težkoće svietlile i dizale dušu. U sudaru sa grubim i neumitnim životom čovjek često puta pribjegava uspomenama i od njih živi. Tako je bilo i s Ljiljanom, i ona se vraćala u uspomene i u njima nalazila okrepu i osvježenje.

Sutradan već od rana jutra spremalo se za Jankov odlazak. Došla je i poslužiteljeva žena i pomogla Ljiljani, da se izpeku kolači, što će ih Janko ponieti na put. Badava je govorio, da sve to nema smisla, jer će za sat i po već biti u gradu, sve mu to ništa nije pomoglo. Iako je tako malo imao, da putuje vlakom, ipak je Ljiljana htjela, da i tamo u gradu ima kolača i da može, kada se zaželi, jesti. Jer, znala je, da gazdarica ipak nije majka i da se ne brine i ne daje toliko, koliko daje majka.

Bile su naručene i saonice. Tek poslije podne pred sam polazak, pojavio se i Pavle Stamenković. Ušao je nasmijan i vedar i izpričao se, što prije nije mogao doći, jer je bio, kako je poručio, službeno spriečen. Nikako ne može prežaliti, što mu se to desilo. Nadao se, da će se liepo pozabaviti, a kad ono iznenada služba! Ljiljana ga je ponudila, da sjedne i poslužila ga kolačem. On je sjeo i spustio uza se na pod liep, malen, šareni demižon od pruća

— A što je to? Zar ste nekamo s tim pošli? pitala je Ljiljana, razgledajući zgodan demižon, obložen raznim šarama.

— Ja sam bio tako slobodan, počeo je Pavle, gledajući u Janka, da donesem ovo gospodinu bratu, da ima nešto i od mene za uspomenu sa salaša.

— O, što vam to i pada na pamet. Niste se morali truditi i bacati u trošak. Sigurno je demižom dosta koštao!

Pavle Stamenković je lako odmahnuo rukom:

— Nabavio sam ga od nekoga znanca. Gospodin će brat ipak biti tako dobar, pa mi ne će zamjeriti, što sam bio tako slobodan, da mu ga donesem za uspomenu.

Poslužiteljeva se žena okrenula i dodala:

— Bilo bi ipak zgodno, kada se već daje, da nije prazan.

— E, i za to sam se na vrieme pobrinuo! Pun je!

Uzeo je demižon i zanjihao ga. Vidjelo se, da je pun.

Smieh je izpunio sobu. Janko se u prvi mah našao u neprilici i nije znao, što bi uradío. Da ne primi, Pavle Stamenković bi se zacielo uvriedio, bilo bi mu krivo, a da ga uzme, nije znao, što bi o tome Ljiljana mislila. Ali nije mu ništa drugo preostalo, nego da se najljepše zahvali na poklonu i da obeća, kako će paziti na demižon i kako će Pavla Stamenkovića zadržati u najljepšoj uspomeni. Na Pavlovu se licu odražavalo veliko zadovoljstvo. Predložio je, da Ljiljana i on odprate Janka saonicama do sela, gdje će Janko sjesti u vlak. Nije se bilo

mnogo nagađati. Ubrzo su se svi na tome složili. Ljiljana je samo zamolila služiteljevu ženu, da je pričeka i da noćas ostane ovdje.

Spuštao se lak sumrak, kada su sjeli u saonice. Vino je Janka ugrijalo, pa se nije bojao hladnoće. Činilo mu se, da i nije tako hladno, kao kada je ovamo dolazio. Kako je i kočijaš izpraznio za dobar put nekoliko čašica, konji su letjeli, kao da imaju krila.

Vidik se sa svih strana zatvarao. Prvo su se zaogrnuli maglom salaši. Činilo se, da su se povukli namjerno u tajanstvenost i da su ušli u carstvo priča. A kada su oni podpuno nestali, put se pretvorio u bielu neizvjestnost, a saonice su joj se predavale bez ustručavanja.

Na kolodvoru je već soptao vlak svojim težkim, zadihanim plućima. Stigli su u posljednji čas. Vlak se već kretao, kada je Janko stisnuo ruku Pavlu Stamenkoviću i kada je osjetio na obrazu Ljiljanin cjelov. Ruka joj se lagano podigla, mahnula mu je, a u njenim su se očima odrazile suze. I Janka je tada stisla za prsa tamna ruka, došlo mu je, da i sam zaplaće, ali se svladao i brzo ušao u kupe, gdje se umoran spustio na klupu i uzdahnuo punim plućima.

Vlak ga je vozio u grad.

IV.

Janko je opet ušao u đački život s predanošću, učio je, koliko mu se dalo i što ga je zanimalo. Štreber nije bio, daleko od toga. Često puta mu se činilo smiešno, što je morao učiti stvari, od kojih nije vidio nikakve koristi. Iako se u školi uviek izticalo, da mora pobiediti pravda, da je na prvome mjestu kod čovjeka pravda i poštenje, da se čovjek cieni po sposobnostima, Janko je tako brzo prozreo izpraznost i namještenost tih rieči. To je bila teorija, ali praksa je bila sasvim drugačija. U školi među drugovima osjetila se velika razlika. Tu su razliku pravili i mnogi profesori. Bilo je tu đaka gotovo iz svih staleža. Bilo ih je sa sela, trgovačkih, zemljoradničkih i činovničkih sinova, bilo ih je iz grada. Razlika se primjećivala u odielu i u boji lica. Oni iz grada, sinovi odvjetnika, liečnika, gradskih senatora i drugih uticajnih ličnosti, imali su uviek nova, po najnovijoj modi skrojena odiela. I sukno je bilo prvorazredno. Njihova su lica bila puna i rumena i oči

su im s pouzdanjem i vedrinom gledale u život. Oni su imali instruktore, zaštitnike i prema njima su i profesori bili ljubazniji i nježnije su ih pitali. To su bila dobra i »bistra« djeca, samo ponekada nemarna i liena, što im se nije uzimalo za velik grieh, jer je to obična pojava mladosti. Oni drugi, sa sela, bili su sasvim skromno obučeni, lica su im obično bila blieda, obrazi upali, pogled nesiguran i činilo se, kao da se nekoga boje. Njihove hlače nisu bile izglačane, kosa uredno začešljana, niti su im košulje bile uviek izglačane i biele. Na njima se opažao umor i naporna borba sa životom.

Janko se nije družio mnogo ni s jednima ni s drugima. Nije nastojao, da se približi onima »izpeglanima«, jer je dobro osjećao iz svakoga njihova pokreta, da ga ne smatraju sebi ravnim i da ga gledaju s visine. Razdvajao ih je družtveni položaj njihovih otaca. Oni drugi nisu marili za Janka, jer od njega nisu mogli očekivati nikakvih koristi:

Janko je najviše volio samoću. Samoća je bila za njega puna ljepote, u njoj je on živio, ona je bila njegovo utočište, i zaklon. Najradije je za liepih dana odlazio u park i tamo sjeo na klupu. Promatrao je prolaznike, slušao na granama koje su svježe mirisale, ptičje cvrkutanje ili je razmišljao o svome položaju u ljudskom družtvu. Sama stvarnost prinudila ga je, da se u nju pažljivo i otvoreno zagleda i da je upozna sam na sebi. I zato je ona i ostavljala tako snažne utiske u njegovoj duši, zato su mu životne tajne, kojima prolazi sirotinja, bile tako blizke i tako jasne.

Vidio je, kako se sve osniva na novcu i da se bez novaca čovjek jedva miče. Novac daje vedar život, razonodu i zabave, on stvara ključ budućnosti i vodi čovjeka na velike položaje. Sirotinja do njih dolazi svojom krvlju i svojim zdravljem. I kada se savladaju sve prepreke, kada bi trebalo živjeti životom čovjeka, onda se od umora i bolesti klone, jer je organizam od odricanja smalaksao.

Sjedeći tako na klupi u sjenci visokih i razgranatih stabala, Janko je pokušavao, da se zagleda u svoju budućnost. Ali uviek bi ga nešto težko zazeblo u grudima, a pogled bi mu se gubio u neodredenosti. Budućnost njegova nije bila jasna i nije mu pružala utješljive nade. On je znao, da će moći svršiti gimnaziju i da će mu to biti sve. Dalje se ne će moći. A to ga je bolilo, to mu je nagrizalo život. Imao je toliko volje, da se tek poslije svršene gimnazije dade na ono,

što ga naročito zanima i za što osjeća, da ima sposobnosti i da mu je životni poziv. Ali toga se mora odreći, srušiti sve liepe nade i misli, mora se zadovoljiti sa stvarnošću i poći za koricom kruha. Potražit će gdje kakvo mjestance i tu će mu proći život u sjenci brige, tu će vući svakidašnji teret ovih malih ljudi, što su krenuli nečemu velikome, a onda bili upregnuti u obična kola dužnosti. da ne umru od gladi.

Takva se budućnost otvarala i pred Jankovim očima i ona ga nije mogla oduševiti. A kako da je mimoiđe, kako da izađe na svietao put? Otac mu je siromah, ne može ni porez platiti na svoje trgovanje na maleno, sestra odkida od svojih usta i šalje mu za stan i hranu! I kako da pomisli na sveučilište, na studije? One su mu sada bile nešto nedostiživo, daleko, put k njima bio je otvoren samo onima »izpeglanima« i onima, koji su imali kakve materialne podloge. Da mu je otac u velikom gradu, još bi se nekako nadao, ali ovako nema nade.

U spoznaji te svoje ograničenosti on je i sam osjećao, da je već sada odieljen od mnogih svojih drugova i da im ne će ostati ravan. Zatvarao se u samoga sebe i živio u svojim mislima. Osjećajući snažno ruku života na sebi, nastojao je, da po nekoj nejasnoj unutarnjoj potrebi o tome i progovori i zato je pokušavao da dadne odaha svome osjećanju u pjesmama i pričama. Ali te pjesme nisu bile vedre, a te priče nisu odisale suncem i radošću. Na literarnim đačkim sastancima prigovaralo mu se, da život nije takav, kakvim ga on prikazuje i da je pun ljepote i uživanja. Jankove bi obraze tada dirnuo lak bolan drhtaj i on bi se na njihove primjetbe samo lako nasmijao, ne tražeći dokaza, da pobija svoje kritičare. Jer čime će ih pobijati? On je tu govorio o sebi, o svome razpoloženju, o vlastitome životu, a on ga nije mogao drugačije prikazivati, nego kakav je, jer je tako osjećao i tako doživljavao stvarnost.

S vremenom na vrieme bila bi mu u kojemu časopisu objavljena po koja pjesma ili priča. Iako nije dobio nikakvoga honorara, ipak je bio zadovoljan. On nije ni računao na neku nagradu, njemu je bilo dovoljno, da su mu radovi dobri i da dobivaju priznanje i bez nagrade. Daleko od toga, da je sebe zamišljao odmah nekom književnom veličinom, niti da je neki umjetnik, koji će sve nadmašiti svojim talentom. Bio je čedan i nije tražio tuđe hvale. Nije nikome o svojim radovima

ni govorio. Smatrao je, da su to njegove osobne stvari, o kojima nema što drugima govoriti. Pa ipak je želio, da svoje radove vidi i objavljene u posebnoj knjizi. Tu njegovu namjeru podkriepilo je i poznanstvo s knjižarskim pomoćnikom, koji je i sam nešto pokušavao napisati Bio je to simpatičan i idealan mladić. Mora da je u životu dosta toga prepatio, jer je ostao bez otca i majke od malih nogu. Kao šegrt, pa poslije i pomoćnik u knjižari, rado je čitao, pa se tako u njemu probudila ljubav za knjigu. Mlad, pun doživljaja i želje, da i sam nešto napiše, izpjevao je nekoliko pjesama. Ljubav za poeziju zbližila je Janka s njime i dogovorili su se, da u posebnoj knjizi objave svoje pjesme. Ali tko će platiti trošak za tiskanje knjiga? Trebalo je, da i Janko da tisuću dinara. Ali odakle mu? Da ište od otca? Znao je, da otac nema. I tako je mislio, da je već sve propalo. U to vrieme, kada se najmanje nadao, dobio je od Ljiljane pismo. Odkako je prošli put bio kod nje, prošao je čitav mjesec dana. Znao je, da je poslije njegova povratka otišla k njoj majka. Nije se dakle nadao nikakvome iznenađenju. Zato je polako i hladnokrvno otvorio list, nadajući se običnim novostima, na koje je već dosada navikao. Ali ovo pismo nije bilo, kao što su bila druga pisma. Ono što je Janko naslućivao, nije bilo bez podloge, ono se zbilja najzad obistinilo. I ako se nije imao mnogo iznenaditi ipak se začudio takvome pismu, osobito Ljiljaninom gledanju na cielu stvar. Prvo je govorila o tome kako ne može cielog vieka živjeti sama i da se ipak moralo pomišljati i na to, da će se i ona jednoga dana, kao i mnoge druge djevojke, udomiti. Da ne govori nadugo i naširoko. bit će sasvim kratka. Pavle Stamenković ima sasvim ozbiljne namjere i želi, da se zaruče. Ona ne može reći, da je prema njemu ravnodušna, simpatičan je mladić, a to je glavno. Ljubav uviek nadomješta bogatstvo, stoga više vriedi od bilo čega. On ima svoju službu, s vremenom će i napredovati, a i ona ima svoju službu. Moći će sasvim liepo, pristojno živjeti. Boji se samo, da će Janko imati nešto protiv njenog izbora, ali mu se ona obraća s molbom, da je razumije i da joj što prije priobći svoje mišljenje. Istina je, mama se nešto tome protivi, ali se ipak nada, da će mama sve odobriti i da im ne će praviti nikakve neprilike.

Janko je nekoliko puta pročitao pismo, nekoliko ga je puta spuštao i dizao sa stola, razmišljajući o njegovu sadržaju. Ona se obraća njemu, da je savjetuje. Ali što će je savjetova-

ti, kada se iz samog lista jasno razabira, da nije prema Pavlu ravnodušna i da se sama već odlučila. U drugu ruku, on nema što da joj se protivi, niti da joj bilo u čemu zamjera. A što bi se imao i protiviti! Oni zacielo sami znaju, kakva su im osjećanja i da li su jedno za drugo.

Pa ipak, kolikogod je htio da odmah odgovori, nije bio toliko pribran, da to učini. Čekao je, da se pribere i da ipak malko razmisli, koko će Ljiljani odgovoriti: Sjećao se svoga posjeta Ljiljani, svega, što je tamo doživio i sve je to sada tako jasno lebdilo pred njegovim očima. Vidio je Ljiljanu i Pavla, njihovi su likovi stojali jedan uz drugi i Janko ih je promatrao. Ljiljana je sitna, slabašna, upravo krhka. Pavle je osrednje visine, malko pognut, pristojan mladić. Na licu mu nije bilo ništa što bi odavalo nešto prikriveno i zlo, pogled mu je bio otvoren i vedar. Rieči su mu bile uviek pune srdca i pažnje. Ljiljana mu se mogla približiti, mogao je naći puta u njeno osamljeno djevojačko srdce. Možda bi Ljiljana mogla biti i sretna! Da, možda bi mogla biti i sretna! Ta je misao odzvanjala u Jankovoj duši i ona je bivala sve jača, sve izrazitija. Pred večer je ipak sjeo i pisao Ljiljani. Pisao joj je srdcem nalazeći razumievanja za njen korak, radujući se i sam njenoj sreći, njenom zadovoljstvu. On nema ništa protiv njene odluke, jer ona sama najbolje zna, kako joj je pri duši i što čini, on im može zaželiti sve najljepše, sve najbolje. Pisao je taj list s mnogo topline,unoseći se sav u nj, kao da je znao, da će time nanieti veliku radost Ljiljani, kao da će i sam pomoći, da joj se život razvedri i da se usreći. Napisavši list, osjetio je i sam olakšanje. Bilo mu je tako vedro i tako lako pri duši. Eto, mislio je Janko, ako joj se nikako nisam mogao odužiti za njenu brigu i za njenu ljubav, odužit ću joj se barem ovako čedno toplim riečima i liepim iskrenim željama.

Te je večeri bio neobično razpoložen i činilo mu se, da je napravio dobro djelo. U mislima su mu se ponavljale sve uspomene, što su bile vezane za Ljiljanu i za Pavla. One su ga svega zaokupile i on im se predavao podpuno, želeći, da i sam osjeti dielak njihove sreće. Ali nakon nekoliko dana javila se u njemu i druga misao. Što li će na sve to reći otac? Ne će li se uzprotiviti svim silama i nastojati, da od svega ne bude ništa. Da, to bi se moglo vrlo lako dogoditi. I to naročito sada, kada mu je i samome potrebna Ljiljanina pomoć, kada

ne može više u dućanu vezati kraj s krajem. Bilo je Janku jasno, da se dućan ne će moći dugo održati i da će se svaka ko morati zatvoriti. To je Janko unapried mogao zaključiti po otčevim riečima. Ali zatvaranjem dućana pitanje nije nikako riešeno, ono tek nastaje. Što će otac poslije? Gotovine nema, star je, za drugi teži posao nije, a živjeti se mora. A tu je i majka. Što će biti s njima? Na sebe i svoj položaj Janko nije ni mislio. On je mislio samo na njih, na Ljiljanu i roditelje. Janko je vidio, da nastaje težko vrieme i da će biti potežkoća s Ljiljaninim zarukama. Znajući Ljiljanu, nadao se čvrsto, da joj ipak mora biti poznato, u kakovom se položaju nalaze roditelji, jer joj je to majka zacielo na vrieme potanko razložila.

Jankovo se vedro razpoloženje stalo mutiti. Mrak se spuštao na njegove misli i tegoba je sapinjala njegova prsa. Znajući Ljiljaninu osjetljjvost, bojao se, da će joj se nanieti opet mnogo nezasluženog bola i da će doći umjesto sreće nove patnje.

Očekivao je, što će se dogoditi. Nadao se, da će mu se svakako javiti i obaviestiti ga, što je sa zarukama. Ali kako nedjelju dana nije bilo nikakvog odgovora, riešio je, da u subotu ode kući i da posjeti otca. U ponedjeljak će se opet vratiti jutarnjim vlakom i stići će na vrieme u školu, kao što je stizao i onda, kada je stalno putovao. Vidjet će, što je i s babom. Otac će mu to reći. Kako je smislio, tako je i uradio. Ušavši na vrata s ulice u maleno dvorište, preletio ga je pogledom, ne će li gdje otca ugledati. Ali njega tu nije bilo. Hvatao se već gust mrak i nisu se ni dobro razabirali predmeti. Bacivši pogled desno, spazio je Janko crvenkasto svietlo petrolejske svjetiljke. Mutni zraci izbijali su kroz uzan prozor i ocrtavali se na zidu susjedne kuće. Kroz prozor je Janko ugledao otca s leđa. Nadnio se nad štednjak i nije se moglo vidjeti, što radi. Pokucao je i naglo otvorio vrata, rekavši:

— Dobro veče! Evo mene!

Otac se okrenuo, držeći u desnoj ruci bokal s vodom i malko iznenađen pogleda Janka:

—A odkud ti?

— Evo me. Došao sam malo.

Otac je spustio bokal na stol i dok ga je vidno napuštalo trenutno iznenađenje, uzeo komad tvrdoga kruha i režući ga u posudu na štednjaku, rekao:

— Baš si dobro došao. Evo spremam večeru. Samo što nije gotova.

Janko je skinuo zimski kaput, bacio ga na krevet i sjeo za stol, prateći otčeve pokrete. Ovakav otčev doček nije za njega bio nov. Otac nikada nije pokazivao nikakovih naročitih vidljivih nježnosti ni prema kome. A sve da je to i pokušao, Janko je bio uvjeren, da mu to ne bi pošlo za rukom. Bio je već navikao na ovakove otčeve postupke. Ne može se reći, da je otac bio grub i da nije znao za toplije osjećaje. Znao je za njih, ali mu se zacielo činilo, da ne dolikuje ozbiljnu čovjeku da ih pokazuje.

— A gdje je baba? pitao je Janko, gledajući, kako otac iztresa iz posude u veliku zdjelu večeru.

— Otišla u selo, da traži pameti.

Otac je sjeo i pogladio brkove:

— Matora je, a još se nije opametila. Ne će se, čini mi se, nikada ni opametiti.

— Da li je kupila kuću?

— Kupila je vraga. Samo poštenom svietu ne da mira. Čudim se, što je nema. Jela je i otišla. Nije imala vremena, da i meni što spremi za večeru. Jedimo mi, ona je sita.

Janko je promatrao otčeve pokrete pri jelu. Ruka mu je podrhtavala, oči su ga izdavale. Siedé vlasi osule su mu se glavom. Vidjelo se, da je izcrpenost dirnula njegove obraze i da je na tome licu nekada morala počivati samosviest, ali i mnogi doživljaji.

Dok su jeli, Janko je vidio, kako je u kuhinji sve u neredu. Odmah se primietilo, da tu nema brižne ženske ruke, da sve dovodi u red, da na sve pazi. Otac je radio u dućanu, sam je kuhao, jednom riečju, vodio je brigu o cieloj kući. Velika je bila razlika, kada je ovdje bila majka. Onda je bilo sve u redu, na svome mjestu, čisto, a ne razbacano i izpreturano. Vidio je Janko, kako otac više nije dugo za rad i ova zapuštenost bolno se kosnula njegova srdca. Ona kuća, gdje je prošlo Jankovo djetinjstvo, gdje je doživio toliko prijatnih časova, ta kuća se polako razpada. To je Janko dobro osjetio. Nekada je za njega ovo ognjište i ovo dvorište bilo cieli sviet, tu se podigao na noge, tu je razsuta u svakome predmetu njegova prva bezbrižna mladost. Svaki bi predmet znao o njemu nešto prijatno reći, u svakome se kutu pritajeno skriva dah njegova života. A sada, sada se sve polako, ali sigurno ruši i uskoro će se srušiti. To je Janko dobro osjećao. I to ga je neobično zabolilo, da bi najradije nekamo otišao i do srdca se izplakao. Onaj isti zidni sat, koji je tu visio na zidu, kada je još išao u pučku školu, visio je i sada i ravnodušno odkucavao časove prolaznosti. I slike su tu visile, one iste iz nekadašnjih dana. Svaka ga je stvarčica podsjećala na nekadašnje dane, sve mu je pričalo o vremenu, kada je tu bilo dosta sreće i vjere u ljepšu i sretniju budućnost. Onda je otac bio razpoloženiji, lice mu je obasjavalo rumenilo, oči su mu se svietlile i nosio je uredno liepo odielo. Glas mu je izpunjavao svu kuću. Tu, izpred samoga kućnog praga, bio je zasađen cvietnjak, a uz samu strehu uzdizala se i razgranala kruška. Dvorište je bilo puno gusaka, pataka i kokošiju, svake su godine zaklali veliku ugojenu svinju, oskudievanja tada nije bilo. Onda je otac dao, da se metne na kuću nov trščani krov, jer je stari prokisavao, namjeravao je, što više pokriti kuću criepom. Ali do toga nije nikada došlo.

Sve su se te uspomene sada budile u Jankovoj duši i on im se predavao rado, bez sustezanja. Predavao im se, kao da je i sam htio zaboraviti sadašnjost i živjeti u onim ljepšim, ali tako brzo prošlim časovima, koji su od svega ostavili samo liepu, nikad nezaboravljenu uspomenu.

Vani na vratima dućana čulo se lupanje. Otac je odložio kašiku i ustao:

— Ne daju mi mira, ni kada jedem. Otišao je, da posluži mušteriju. Janko je i sam jeo kruh izrezan u zapriganoj čorbi i vrlo mu je godio. Kadgod je otac ostajao sam kod kuće, uviek je kuhao ovakovu večeru.

Uto su se otvorila tiho, gotovo nečujno vrata i ušla je umotana u veliku crnu maramu, baba, biela od sniega. Rukom je pridržavala krajeve marame, iz koje je virilo samo njeno brižno dotjerano lice.

Čim je ugledala Janka, zastala je i ne snalazeći se rekla:

— A što si došao. Zar ti što treba? Zar se što dogodilo? Da te nisu iz škole iztjerali? Što li!

Janko se nasmijao:

— Došao sam, da vidim, kako je kod kuće. U ponedjeljak odlazim.

— A, tako!

Skinula je maramu, otresla snieg i odniela je u prednju sobu, kojoj su oba prozora gledala na ulicu. Janko je čuo, kako se baba nešto sama sa sobom razgovara, ali nije mogao razabrati nijednu rieč. Ali slutio je, da nije ništa povoljno za nj i da babi zacielo opet nešto nije pravo. Brzo se vratila i sjela odmah uz topao štednjak. Pogledala je izpod oka Janka, kao da ga želi odgonetnuti i iztisnula nepovjerljivo kroz zube:

— A pišu li ti što?

Nisu već davno.

To je baba htjela doznati, da li je što Ljiljana Janku pisala o njoj poslije njenog odlazka.

— A tebi, šalje li ti svakog mjeseca?

— Šalje.

Baba je pogledala preda se, a onda opet poprieko izpod oka Janka i rekla:

— Kupila sam kuću.

— Kupili!

— Kupila sam.

— Kada?

— Danas.

— Čiju kuću?

— Marka Lovrenovića.

— Tako.

— Morala sam. Nije mi drugo preostalo.

Janko je predosjećao, da će sada baba započeti o onome, što joj leži na srdcu i što nije mogla prešutjeti. Njen način govora Janko je dobro znao. Znao je i rieči, kojima je započinjala rečenice.

Ali uto je ušao otac, a baba je ušutjela.

— Došla si! rekao je otac.

— Došla sam.

— Baka je kupila kuću! dodao je Janko.

— Ipak? pogledao ju je otac.

— Kupila sam, da što ću.

Ne volim nikome, da sam na teret.

Otcu se se trgla donja usna.

Janko se pobojao, da će večeras svakako doći do svade između otca i babe, jer je znao, da je otac vrlo nagao i da odmah skreše u lice, što misli. Ali se iznenadio, kada se otac nasmijao, pa ipak mirno rekao:

— To onda ne će biti svatova! Baba se ugrizla za usnu:

— Imam ja na čemu još živjeti i nisam spala na tuđe. A što tko o meni laže, to mene nije briga.

— Što si onda došla od Ljiljane? pitao je otac.

— Što sam došla? Jest, što sam došla! Nisam došla od biesne zadnjice, nego od toga, što više nisam mogla izdržati. Nakupilo se i suviše toga, suviše je toga bilo, a kada je u meni prekipilo, otišla sam, da budem barem za svoju glavu sigurna. Da, sada mene krivite, a ne krivite nju, što se spetljala s njim, za koga ne zna, ni što je ni odakle je. Savjetovala sam je, da ga se okani, da mu okrene leđa, ali moje su rieči otišle u vjetar. A i on, svakog se dana vrza oko škole, pa i noću čujem neke korake pod prozorima. Tko zna, što mi je spremao, što mi je mislio. Koliko noći nisam oka stisnula, bojeći se, da ne probije vrata i da me ne udavi. A od njega se čovjek može svačemu nadati, samo ne dobru. Zatvorimo se same u sobu, salaši su daleko, mogao nas je mirno podaviti i nikome ništa. Ne bi nas nitko ni čuo, da zovemo u pomoć! Kakav mu je samo pogled! Ih, laže, čim usta otvori, a ona mu zacielo vjeruje. I eto, kada me nitko nije htio slušati, morala sam otići. Morala sam sačuvati svoju glavu. Da sam ja znala, da će mi se tako zahvaliti na onome, što sam potrošila, ne bi moj dinar ugledala. Sada mi je ovo hvala.

— A ko bi te vrag dirao. Kome trebaš! Briga nekoga za tebe. Nego imam sada brige još i s time, a dosta mi je već i svoje brige. Ne mogu ja tu sam biti i za sve se brinuti! Treba da mi je neko u kući i da mi pomaže! Ali, tebi se hoće vilovanja! ljutio se otac.

— Ja moram onako, kako je meni bolje. A vama eno, pa je udajte za financa.

Janko više nije mogao šutjeti.

— Meni se čini, da to baš nije tako loš čovjek. A sada, što je financ, Bože moj, ne možemo biti svi ministri. Glavno je, da ima svoju pristojnu plaću i da može pošteno živjeti. Istina je, nije mu bogzna kako velika plaća, ali od Ljiljanine nije manja. Ako on ozbiljno misli i ako misle, da bi bili sretni, zašto im onda pravite neprilike! S dvie plaće liepo bi izlazili na kraj, a čini mi se, ni vama kod njih ne bi bilo loše!

Baba je širom raztvorila oči. Svietlo petrolejske svjetiljke igralo joj je u zjenicama, koje su se sada proširile i izpunile dubokom mržnjom, koja se tek na površini održavala.

— Ja da budem kod njega, da budem na njegovoj milosti! Da od njega očekujem zalogaj kruha! Ne, toga ne će dočekati! Ali, nemoj misliti, da bi se i Ljiljana s njime usrećila. Zar se još netko s pijanicom usrećio?

— Odkud vi znate, da je pijanica? pitao je Janko.

— To znaju svi salaši, samo ona ne zna. Napravila je od sebe budalu, a uz nju sam i ja izpala budala. Da znaš, što se o njoj po salašima priča i što misle o njoj. Morala sam se stidjeti i nisam smjela otvoreno nikome u oči pogledati. Svi šapuću, sramota ide od usta do usta, samo ona nema očiju, da vidi, ni ušiju, da čuje. A govori se, da on ima negdje i ženu pa i djecu. A što se zna, možda baš i ima. Koliko ih je dosada još prevario!

Janko je odmahnuo rukom:

— O kome se još nije sve koješta pričalo. Ljudska su usta puna laži i prljavštine. Ne treba im uviek sve vjerovati. Ljudi se raduju tuđoj nesreći i uživaju u tome, kada mogu kome podmetnuti nogu.

— Ali kome ide u glavu, da je jedna učiteljica spala na neškolovana financa. Za njega su seoske cure, a ne učiteljica. Ali znam ja, što bi on. Zar ti misliš, da je on voli, da mu je stalo do neke ljubavi! Još nešto! Vrti se on oko nje, što ona ima plaću, što će ga moći prehraniti, kada svoju popije.

Janko je uvidio, da se s babom ne da mirno razgovarati i da ona ne želi naći za Ljiljanu nikakvog razumievanja. Sudeći po svemu, Janko je vidio, da je baba bila podpuno protiv Pavla i Ljiljane. Tu se nije dalo ništa pomoći raznim uvjeravanjem i uzimanjem Ljiljane u zaštitu. Ali Janko ipak nije sigurno znao, da li je babi tko zbilja onako o Pavlu govorio ili je to ona sama izmislila, da nađe opravdanja za samu sebe, što je napustila Ljiljanu. Janko je bio siguran, da Pavle nikada nije babu krivo pogledao, niti je imao fantastičnih namjera, kako je baba zamišljala. Na te misli je baba sama došla, to je ona izmislila, da stvar prikaže što težom i da opravda svoj odlazak. Nije se mnogo obazirao na tuđa mišljenja, nego je pokraj svega očekivao, da li će se i otac umiešati u razgovor, te da čuje o tom njegovo mišljenje. Ali za sve vrieme ovoga razgovora između Janka i babe, on je sjedio za stolom, gledajući preda se i tuckao prstima po površini stola, kao da je odsutan, kao da ga to ne zanima. Tek kada mu je već dosadio ovaj razgovor, rekao je:

— Ljiljanina je udaja još na vrbi svirala, a ti, okrenuo se babi, radi, kako si naumila.

Razgovor je bio prekinut.

Nastala je tišina.

Nemirno je podrhtavao plamen petrolejske svjetiljke i jednoliko je kuckao zidni sat. Janko je htio nešto kazati u Ljiljaninu korist, ali sada nije nalazio zgodnih rieči. Otac je eto rekao, da je Ljiljanina udaja »na vrbi svirala«, s time je sasvim dosta rečeno. Znači nije vrieme, da se o tome i razgovara i da ima prečih i važnijih posala. Govoriti i dalje o toj stvari, bilo bi sasvim uzaludno. Nije bilo ni vrieme, da Janko kaže, kako mu je Ljiljana pisala, da se namjerava zaručiti. — Nema to smisla, naročito ne pred babom, jer bi mogao time više škoditi nego koristiti.

Sutradan baba je već rano otišla od kuće, a Janko je ostao sam s otcem. Nebo se nešto razvedrilo i sunčana zraka se ukazala u oknu na kuhinjskim vratima. Pa ipak bilo je hladno, a sunce je bilo varljivo. Otac je govorio Janku, da se sasvim iztrošio i da se zadužio. Davao je, dok se moglo, dok je što imao, a sada je sve pri kraju. Dvoje djece dati u školu, nije šala. Nije samo baba davala, davao je i on, a to ga je eto dovelo na prosjački štap. To je bio uobičajen otčev izraz. Težko je imati posla s našim svietom. Dolaze u dućan, ali bi sve odnieli na vjeresiju. Plaćaju vrlo težko. Mnogi odnesu i kažu, da su platili, iako nisu platili. Pojedu mnogo i kamate. Nakupilo se svega pomalo i sada se sve svalilo na njegova leđa. Izlaza nema. Oporavit se više ne može. U općini uviek ima nekog zaostatka. Da danas sve izplati, sutra bi iskali opet još toliko. Težko je, vrlo je težko. Susjed Stjepan dolazi skoro svake nedielje i ište dug. Prietio se već i odvjetnikom.

Janko je pognuo glavu i slušao otca bez rieči. Nije mu ništa znao reći. Nije znao nikakvu utjehu, nije ni sam vidio nikakav izlaz. Ta bezpomoćnost tištila ga je, užasno ga je tištila, ali je i sam sve prepuštao neka ide sve svojim tokom, pa što Bog dade. Žao mu je bilo otca. Znao je, da mu je mladost bila težka, težak mu je bio cio život, pa evo i sada, pod staru glavu, umjesto smirenja dolazi nova briga, novo mučenje. Ne, nema smisla, da sada otcu govori o Ljiljani i zaru-

kama, jer bi to na otca zacielo nepovoljno djelovalo. Možda bi ga i uvriedilo. Nagao je, pa bi mogao i što neprijatno opsovati. Ne, neće mu sam ništa govoriti. Doći će možda i tome vrieme, ali sada nikako. Iako je običavao, kada je prije dolazio kući, da posjeti susjede i svoje drugove, koji su ostali ratari uz svoje očeve na vlastitim njivama, sada to nije učinio. Nije bio razpoložen. Znao je, da su oni u njemu gledali nešto više od sebe, mislili su, da ga čeka, kao školovana čovjeka, sjajna budućnost, i očekivali su, da im uviek nešto važno izpriča ili pridobći, pa o čemu to bilo. A on je osjećao, kako sâm malo vjeruje u tu svoju sjajnu budućnost i kako se mjesto te sjajne budućnosti ukazuje skora otčeva propast.

Ostao je cielog dana kod kuće. Nije se nikamo micao. Vratio se u grad, ne vidjevši se i ne pozdravivši se sa svojim susjedima. A to ga je bolilo, to mu je otvaralo novu ranu na srdcu. Nije mogao, da se pretvara i da zavarava i njih i sebe. A možda i oni znaju, kako otac stoji, zacielo im se tužio i oni svakako misle i očekuju, da će on, Janko, jedini moći spasiti otca, izvući ga iz neprilike, jer on je zacielo pametniji od njih sviju, ta on, Bože moj, već toliko godina ide u školu. On će to sigurno moći, on će već naći načina. Pretvarati se nije mogao i zato je najradije otišao krišom, da prištedi sebi nove bolove, nove neugodnosti i muke.

Bio je već željan odmora.

Samo da malko odahne, da mu se razvedri obzor, da se smiri, da vidi neku nadu. Ali na odmor nije mogao misliti. Trebalo je prionuti uz knjigu i raditi, ako ne želi propasti. Ponekada, idući s večeri ulicom i videći, kako ide sviet u bogatstvu i izobilju, kako su sjajna i rumena lica, kako su kavane dupkom pune, a izlozi krcati svime i svačim, mislio bi, kako je sve to tako smiešno i tako tragično. Kroz tu razkoš i razpjevanost, kroz izobilje i šarenilo, kao kroz uspomenu ukazao bi mu se otčev lik, blied i zamišljen, brižan i bezpomoćan, i Janko bi požurio korakom, jureći, ne znajući ni sam kamo. Iz kazališta i kina grnuo je sviet, slastičarne su nudile slast i kratak odmor, barovi su razsipali prvorazredno vino, mesnice su bile pune i prepune, a on će uskoro možda ostati na ulici gladan! I tada, bježeći izpred samoga sebe, izpred svojih misli, ipak bi mu palo na pamet: možda to i nije zbilja, možda je to tek ružan san, koji ga je obuzeo i sada ga ne napušta. Možda

će se ta tmuša razbiti i on će se probuditi, doći k sebi i tada će mu sinuti sunce, tada će odahnuti.

Ali to nije bio nikakav san, to je bila gruba stvarnost. Ona je imala na njega mnogo utjecaja, ali ga ipak nije mogla svladati, nije ga mogla posve prignječiti. Kraj sve težine i neizvjestnosti, duboko negdje u njegovoj unutrašnjosti javljala se nada u bolje i ona ga je održavala, iako on nije tražio dublje, temeljitije obrazloženje. To je bilo nužno bježanje od stvarnosti. A onda bi pomislio: što se predajem tim težkim mislima, što se njima obterećujem? Život je oko mene liep, da se još živjeti, samo su misli suviše težke i one me unesrećuju i truju život. Njih se mora osloboditi, mora ozdraviti! Uzmi ono, što ti život sada pruža, i ugrabi od njega, što se da ugrabiti, a ono, što će doći, ostavi za poslije. Ne unesrećuje barem sam sebe!

Pred samim sobom činio se malen, bezvriedan. Išao je sam ulicom, nije se družio s drugovima, jer je želio samoću i tišinu. Promatrajući iz prikrajka kolegice, opažao je, da se na njima razcvjetava bujna mladost, da kroz njih progovara čežnja i da su obdarene ljepotom i ženskošću. Ali im se nije približavao. Nije to nikada pokušavao. Znao je, da ga one ne bi ozbiljnije ni pogledale, ne bi imale za nj razumievanja. Razabrao je iz njihovih razgovora, da se one zanose samo bogatstvom, razkošjem i udobnošću. Sanjaju o imućnim zaručnicima, koji će im moći priuštiti svaki luksuz! A on? Što bi im on mogao priuštiti! Jedino odricanje, biedu i brigu. I zato je svoje osjećaje nosio u sebi, ne iznoseći ih ni pred koga bojeći se, da ih tko ne uprlja. On je mogao samo sanjati, u mislima doživljavati ove ljepote, što su drugi doživljavali u stvarnosti.

A onda je mislio na Ljiljanu.

Očekivao je od nje list, ali list nije dolazio. Napokon je ipak stigao. Janko ga je žurno otvorio, pitajući se, da li će ga razveseliti ili razžalostiti. I gle, Ljiljana piše, da joj je dobro, mama se dobro osjeća. Imala bi mu mnogo toga pisati, ali zasada mu ipak može reći, da ide sve povoljno i da se i mama već polako pomiruje s njezinim zarukama. U početku se protivila, nije shvaćala, ali je polako popuštala. S njome se ipak dade razgovarati, kod nje čovjek može duljiti, o ostalome će mu reći ustmeno, jer se nada, da će se uskoro vidjeti. Naime, doći će s mamom u grad da kupi neke potrebne stvari i da se

vide. Djeca još ne dolaze u školu, pa je slobodna. A i njemu će biti zacielo nešto potrebno. Sada samo toliko. Uskoro neka ih se nada. Pri kraju je dodala, kako je i nju i Pavla mnogo obradovao njegov list i da se u njemu nisu prevarili. Šalje mu mnogo iskrenih i srdačnih pozdrava.

Janku je bilo lakše.

Dakle, mama pristaje. Stvar teče dobro. Ali zašto mama pristaje? Kako ju je Ljiljana pridobila i kako joj je stvar razjasnila? Janko je i nesviestno u sebi ponavljao: »Dobra je majma! Ona uviek ima razumievanja, uviek popusti!«

Treba se dakle strpiti, dok ne dođu. Tada će valjda doznati i kada se namjeravaju vjenčati. Sigurno ne će prije kraja školske godine, dok Janko ne maturira. A onda mogu. Janko će potražiti namještenje i pomagat će roditelje. Ljiljana je dosta pomagala, ona je djevojka, treba da se udomi.

S tim je mislima Janko odsada izčekivao njihov dolazak.

V.

Hladnoća je popustila.

Topao dah dirnuo je drveta i snieg se s njih počeo otapati. Ulice su oživjele, jer su ljudi bili željni sunca, željni svježine, liepog vremena. A sunce se sve češće ukazivalo i bivalo je sve toplije. I Janko je osjetio dolazak sunca i obradovao mu se. Ulice su bile još mokre, voda je polako odticala u jarku, zidovi su se još bljedičasto odražavali, ali novi dah se osjetio u svemu.

Zima je popuštala.

Kroz visok svjetao prozor padalo je sunčano svietlo u Jankovu sobu i Janko se ćutio, da i za njega odpočinje nov život. Davna, duboko u njemu skrivana radost nenadano se pokrenula i on se obradovao onome nejasnome, što ima doći. Njegova đačka soba, koja je odisala skromnošću, učinila mu se sada još skromnija. Prilazio je prozoru i raztvarao ga, da sunčano svietlo što prije uđe u sobu, da sve u njoj prodahne i osvietli.

U takav jedan sunčani dan, kada se vratio kući iz škole, našao je u svojoj sobi majku i sestru Ljiljanu. Sjedile su i čekale ga. Čim je otvorio vrata, Ljiljana je poskočila i poletjela mu ususret. Bacila mu se oko vrata i dala mu srdačan cjelov

u obraz. I majka je ustala i poljubila ga. U očima su joj bile suze radostnice.

— Sigurno se nisi nadao, da ćeš nas ovdje naći; govorila je veselo Ljiljana, gledajući ga otvoreno i razpoloženo.

— Kada ste stigle? pitao je Janko i bacio knjige, koje je neprestano držao, na krevet.

— Došle smo u deset. Već dosta dugo tu sjedimo! rekla je majka i razmotala papir, u kojemu su bili kolači.

— Nemoj se najesti kolača, moći ćeš poslije. Ići ćemo nekamo svi na objed.

— Kamo? pitao je Janko Ljiljanu.

Nekamo u gostionicu.

— Dobro! Nemam baš ništa protiv toga. A da vam pravo kažem i ogladnio sam.

Uzput, dok su išli na objed, Ljiljana je pričala, kako će majka već poslije podne u tri i po poći kući, da vidi, što je s otcem, da mu pomogne. Ona će je dan dva pričekati kod Janka. U gostionici je Janko pokazao, da ima dobar tek. Jeo je za njih dvie. Majka se tužila, da je često boli nešto u želudcu i da je tjera na povraćanje. Odavna je već patila na želudcu. Išla je i liečnicima specijalistima, pa i oni joj nisu ništa pomogli. Bolest želudca jasno se primjećivala i majka je bila mršava, suha. Skupila bi se u veliku, toplu zimsku maramu crne boje i sjela, kao da se odmara. Bila je slaba još od svoga djetinjstva, a ta se slabost povećala bolešću u želudcu. Na rukama su joj se razabirale žile, prsti su joj bili tanki i suhi, gotovo kao u djeteta. I dok se iz nje odražavala umornost, klonulost, iz očiju joj je sjao poseban sjaj. Njene tople, osjećajne oči gorile su vječitom ljubavlju i vječitom brigom i njihov je sjaj širio dobrotu i požrtvovnost. Janko je osjećao, kako su često puta na njemu dugo počivale i niemo izpitivale, kako mu je, da li je sretan, da li je zdrav. I tih se očiju Janko uviek sjećao, one su mu pružale snagu, da ne klone, da uztraje na svome putu.

Izpratili su oboje mamu na kolodvor i vratili se, razgledajući redom izloge. Janko je išao uz Ljiljanu i očekivao, da mu nešto rekne o Pavlu, o majci, ali se ona razpričala o cienama stvari u izlozima i o tome, kako bi se morale kupiti mnoge stvari, no nema se para, pa se mora strpiti.

Okrenula se Janku:

— Kako ti stojiš s odielom? Odmjerila ga je od glave do pete.

— Dobro — odvratio je Janko.

— Trebat će ti novo!

— Dobro će biti i ovo.

— Izlizano je.

— Dat će se još nositi.

— Kupit ćemo ti novo. Ti si već u osmom razredu. Treba da si pristojno obučen. U gradu si. Ideš i u družtvo. Neću, da budeš među najgorima. Ako si đak, budi đak. Ja i mama smo se već dogovorile, da ti se uzme odielo. Uzet ćemo ga na odplatu. Kupit ćemo kod Policera, tamo mi rado sve daju na odplatu. Ja za sebe sada ne ću ništa kupiti. Predomislila sam se. Ne treba mi. Imam za proljeće odielo, a za salaš je svako dobro. U gradu je drugačije.

Uhvatila je Janka izpod ruke i pošli su k Policeru. Odabrala je liepo odielo, ali i dosta skupo. Janko za sve vrieme nije ni rieči rekao. Njemu je bilo dobro i ovo staro odielo. Na svoju vanjštinu nije nikada mnogo polagao. Trgovac, debeo, srednje visine, u crnom odielu, uviek uslužno nasmijan, okretao se oko Janka i pitao, da li mu je još što potrebno. Janko je na sve njegove ponude lako okrenuo glavom u znak, da mu više ništa nije potrebno, da je i s ovim sasvim zadovoljan. Još u trgovini obukao je Janko novo odielo tamne boje, dok mu se staro umotalo. U novom odielu bio je mnogo ljepši. Izgladčan i dotjeran učinio se sam sebi nekako višim i važnijim. I sve je oko njega toga trenutka bilo ljepše, svježije, ili se to samo njemu tako činilo. Ljiljanine su se oči sjale od zadovoljstva, kada je vidjela, kako se promienio.

Idući ulicom, Janko se i nehotice ogledao u izlozima, gdje se u velikim oknima odražavao i njegov lik. Svratili su i u slastičarnicu, da se malo odmore i porazgovore. U slastičarnici začudo nije bilo nikoga. Sjeli su uz prozor i naručili kolač. Presjecajući nožićem kolač, Ljiljana je kao uzput rekla, da će ga uviek podpomagati, da ga ne će zaboraviti. A naročito kada se uda, jer će tada imati u kući dvie plaće. Bit će joj lakše. Prešla je i na roditelje. Mama se u početku protivila i nije htjela ni da čuje. Izticala je, da to nije za nju partija i da bi bilo najbolje već u ranome početku prekinuti. On je običan financ, bez škola. Ona je učiteljica, bilo bi sramota, da se uda za neškolovana čovjeka. Bilo bi najbolje, da se strpi, dok ne nađe sebi ravnoga. Sada ne bi bilo ni vrieme, da se udaje. Materialne su prilike vrlo loše, svakog dana sve gore, treba im nažalost njezine pomoći. Janko je još nesvršen đak, i njega treba podpomagati. Njenom udajom stanje bi se sasvim pogoršalo i roditelji bi se pod staru glavu mogli jednoga dana naći na ulici.

To je bilo majčino mišljenje. Otcu se još nije ništa govorilo. Nije mu se ni smjelo govoriti. Mogao bi planuti, nagao je. Stvar treba urediti polako, izdaleka.

Ljiljana je pogledala kroz prozor. Vani se počeo hvatati sumrak i gosti su ulazili u slastičarnicu. Palile su se električne žarulje i prolazile su saonice. Ulicom je bivalo sve više ljudi.

— Ali, nastavila je Ljiljana, ja sam svojevremeno na sve to mislila. Sve je to lebdilo pred mojim očima i ja vas sve ni za trenutak nisam zaboravila. Daleko od toga. Vi ste uviek u mojim mislima i ja sam spremna, da budem stalno uz vas. Ja sam već prvih dana rekla Pavlu, da imam svojih dužnosti i da se ne mogu udati. Ali on me je razumio i odmah uvjeravao, da me ne želi odkinuti od roditelja. Što više, on je i sam rekao, kako mu je drago, što podpomažem svoje i što ih nikada ne zaboravljam. Sam je predložio, da roditelji prieđu k nama, kada se vjenčamo, jer ćemo ih moći bolje podpomagati. Dakle, kako vidiš, udajom ne bi roditelji ostali bez zaštite. Kada sam mami razložila, da ima istu plaću kao i ja, primirila se i pristala. Sada se sa mnom u svemu slaže. Vidjela je, da se sve dade urediti, samo kada obstoji dobra volja i razumievanje. Ja mislim, da se ni otac ne će imati čemu mnogo protiviti. Ono, što mu je potrebno, naći će kod nas. A njemu je pod stare dane dovoljno, da može udobno i bezbrižno živjeti, da ni u čemu ne oskudieva. I tako eto sve bi se dalo liepo urediti.

Janko ju je promatrao, dok je govorila, obrazi su joj se osuli rumenilom, obrazi, koji su uviek bili bliedi, oči su se napunile toplinom i samopouzdanjem. Janko je vidio, kako se na njoj odražavala promjena. To je nju život zvao i udio ju je svojim radostima, a ona je pružala za njima svoje slabe ručice, nadajući se, da će je podpomoći i razumjeti i oni, koje toliko voli, za koje se toliko brine.

— A baba? rekao je iznenada Janko.

— Baba?

— Što će ona na to!

Ljiljana je slegla ramenima i malko pognula glavu. Na obrazima se odrazio lak, dirnut sjenkom boli, osmieh i zaustavio se na njenim tankim usnicama, dirnutim ružom.

— Ona će ti sigurno praviti neprilike.

— Na to sam mislila. Ali ja joj nisam kriva. Ostavila me je. Za kratko vrieme sam vidjela, da s njome ne bi čovjek mogao u miru i ljubavi živjeti. Nisam nezahvalna, da imam što protiv toga, da kod mene bude. Ne! Ali sam uvidjela, da se ona ne će smiriti, dok se opet ne uda. To je eto njena bolest. Što ću joj. Ostavila me je. A imam i ja svoje čovječje pravo, da mislim malo i na sebe i svoju sreću. Svaki čovjek ima na to pravo. S druge strane, za nju se ne treba bojati, od čega će živjeti. Ima ,hvala Bogu, svega i svačega. Za nju je još najbolje, da živi sama.

Došao je momak i pokupio tanjuriće. Ljiljana je otvorila torbu i dala Janku novac, da plati. Bilo je vrieme, da podu u stan i da ostave Jankovo staro odielo, a trebalo je i večerati. Izišli su.

Korzo je bio pun svieta. Izlozi su plamtjeli u blještavom svietlu, ukusno izložena roba privlačila je zamamno prolaznikov pogled, ali ovi, što su se natiskivali nisu ni pogledali u izloge. Pod njihovim nogama škripao je snieg, koji se opet od večernje hladnoće otvrdnuo i počeo pod nogama prolaznika usitnjavati. Ljiljana je čvrsto držala Janka izpod ruke i promatrala sve to blještavilo i ta lica, koja su večeras tako zagonetno prolazila mimo njih. A i sitan snieg počeo je padati. Sitne biele pahuljice lebdjele su u električnom svietlu i razsipale su se prodahnute svietlom po šeširima, ogrtačima i kaputima prolaznika, dok je sve bilo nalik na liepu zimsku priču.

— Opet snieg! rekla je Ljiljana.

— Snieg! prihvatio je Janko.

Uzput su pogledali slike pred slikokazom i odlučili, da poslije večere pođu pogledati komad, koji će zacielo biti liep, sudeći barem po izloženim slikama. Stanodavka je zadržala Ljiljanu na večeri, govoreći joj, kako i ona ima kćer u učiteljskoj školi i kako se za nju mnogo brine. Vrativši se iz slikokaza, Ljiljana je izlagala Janku svoje utiske. Komad joj se svidio. Stanodavka je, dok su bili u slikokazu, uniela u Jankovu sobu otoman. Ljiljana će spavati u Jankovu krevetu, a

Janko na otomanu. Ugasivši svietlo, Janko je ležeći na leđima podnio ruke pod glavu, dok su mu pred očima živo lebdjele slike iz slikokaza. Htio je da usne, ali mu san nije dolazio na oči. Mislio je na Ljiljanu. Bilo mu je ipak prijatno u duši što je vidio, da se počela preporađati. A i njena će se sudaja liepo urediti. Eto, sve mu je razložila. Ne bi imalo smisla kvariti njeno zadovoljstvo, njenu sreću. A Janko je vidio u svakoj njenoj rieči, u svakome njenom pokretu, da ona u nju vjeruje, da joj ona daje snagu i polet za novi ljepši život.

Tek kasno Janko je usnuo.

Sjutradan vratila se majka. Došla je rano, prije osam sati još nisu bili ni ustali. Ljiljani je bilo prvo, da pita, kako je otcu. Po majčinu izrazu lica već se vidjelo da je opet kod kuće moralo nešto dogoditi. Tako je i bilo. Majka je odmah izjavila, da se baba nije smirila. Na veliko iznenađenje sviju odlučila je, da se vrati Ljiljani. I to sigurno. Neće ostati u selu. Predomislila se. Bit će ipak bolje, da je kod Ljiljane, a majka da je kod otca.

Janko je na te majčine rieči pogledao Ljiljanu. Ona je začuđeno gledala u majku, kao da se ne snalazi, da ne razumije, što to treba da znači. Spustila je ruke na koljena, dok je sjedila u krevetu i slegla ramenima:

— Znala sam ja to! — Licem joj je prešla tamna sjenka, a oči su joj se napunile bolom. I majka je gledala preda se. Neko je vrieme šutjela, kao da ni sama nije znala, što bi rekla na ovu babinu odluku.

— A kuća? Što će s kućom? rekao je Janko.

— To ona zna! dodala je majka.

— Prodat će je, da što će! izrazila je svoje mišljenje Ljiljana.

Vidjelo se, da je ova viest neugodno djelovala i na Janka i na Ljiljanu. Na Ljiljaninu licu nije više bilo rumenila. Sva se promienila. Težina se opet spustila na njezinu dušu. Ona je znala, ako se baba vrati na salaš, a majka ode kući, da će opet poći sve naopako. Jer baba će opet početi po starome. I sada, kada se Ljiljana smirila, malko odahnula, ponadala u bolje dane, sada će opet doći baba, da sve zamuti, da sve uništi. A da babi poruči, neka ostane u selu, kada je već kupila kuću, baba bi pobjesnila i pričala cielome selu, kako

je trošila svoj novac, a sada je neće ni primiti. To bi ona pričala na sva usta. Situacija je bila težka, mučna.

Neko je vrieme vladala u sobi tišina. I ta je tišina bila težka i mučna. Osjećalo se, da su tu težinu svi osjećali i da im je pokvarila svako razpoloženje.

— Mislila sam, da će se opametiti, rekla je majka. Kupila je eto i kuću. A sada se predomislila. Ako joj čovjek što kaže, uvriedit će se i dići kuku i motiku. Bože moj, kada li ćeš je opametiti!

— Ako se mislila vraćati, što je i odlazila. Pravi samo nemir i smutnju u kući! rekao je Janko.

— Što je odlazila? nasmijala se majka. Valjda se žena mislila udati, a mladoženja se ne misli ženiti! I eto sad, vraća se! Ne da mira ni Bogu ni ljudima.

— Što tata veli? pitao je Janko.

— To je i ona imala prilike čuti. Psovao je strašno, da vam ne mogu sve ni reći. Ali ne mari ona, što on psuje. Navikla je ona na to. Briga je, ona opet dalje tjera po svome. Zameće mi samo grieh u kući.

— A dokle će opet biti kod mene! pitala je Ljiljana. Dokle će biti? Zar da opet dođe na neko vrieme, da mi zagorči i ovo malo mira, što sam imala i da opet ode! Ne, ne ćemo više tako! Sve mora imati svoje granice. Nisam ni ja životinja, da sve moram trpjeti. Zna se ipak, što se može i što se ne može. Ja vam evo kažem, da neću više nipošto podnositi njene hirove i da po starome više ne će moći. I meni je milo moje zdravlje, i ja moram paziti na sebe. Njen rob više ne ću biti. Ako će biti, kako treba da bude, primam je razširenih ruku, ali ako misli po starome, neka mi bolje ne dolazi. Grieha je bilo dosta! Dosad sam trpjela njene mušice, više ne ću!

Ljiljana je govorila odlučno. Vidjelo se, da je naumila i održati svoje rieči. Prizvuk ljutine jasno se razabirao. A onda, kada je izrekla, što joj je ležalo na srdcu, glas joj je zadrhtao i suze su joj udarile na oči.

— Što ćeš, diete, rekla je majka, nikada ona nije bila kao drugi sviet. Još ćemo vidjeti, što će biti.

Ne mora baš sve po njenome biti.

— Zar da mi se vrati i da mi se popne na dušu. Da se opet ne mogu nikamo maknuti i da mi vreba na svaki korak. A kakva je prema Pavlu, to vam je dosta poznato. Ali, ne po starome se više ne može!

Sve vrieme do polazka vlakom proteklo je u mutnome razpoloženju. Odjednom se sve promienilo. I majka i Ljiljana bile su zamišljene i boreći se svojim mislima kao odsutne. Janko je samo zakretao glavom i nikako nije mogao, da se načudi tako nagloj babinoj promjeni. Koliko je bio radostan sastanak, toliko je sada bilo sve nerazpoloženo i nemirno. Odprativši ih na kolodvor, vratio se i Janko nerazpoložen, ćuteći, kako ga nešto steže u prsima i kako ga davi, kako ga stiska.

Bacio se na krevet i uronuo u misli. Pred očima mu je lebdjela babina slika. Vidio joj je jasno lice i onaj njen tako podozriv, izpitivački i pun nepovjerenja pogled, kojim je sve njih pratila. Bila mu je sada odvratna i mrzka. Učinila mu se kao pauk, koji je uhvatio žrtvu i sada je obilazi i polako, ali sigurno izpija. Što će biti sada s Ljiljaninom udajom? Baba će svakako nastojati da sve pomrsi, da odbije Pavla od Ljiljane. U kuću ga ne će primati. I Ljiljani će opet osvanuti crni dani. Od udaje ne će moći biti ništa. U to je Janko bio siguran, jer baba ne će ni za živu glavu pristati, da živi pod istim krovom s Pavlom. Jadna Ljiljana, kako mora skupo babi odplaćivati, što ju je školovala. Odlučio je, da Ljiljani treba svakako pomoći i da se ovakvim babinim postupcima mora stati na kraj. Čim bude potrebno, dat će se na posao. Ta ga je misao malo primirila. Vjerovao je da će se babi morati predočiti jasno, koja su njena prava i preko kojih dalje ne smije. Ako bude potrebno, to će on sam učiniti.

Kao kroz sjećaj ukazala se pred Jankovim očima tužna Liljanina slika i ganula Janka blagim i sjetnim priegorom u očima. I bijaše mu toga trenutka neobično blizka i draga, da bi je najradije zagrlio. Tek sada se sjetio, da u onom nerazpoloženju nije ni pozdravio Pavla, da je i to zaboravio.

Ustao je, uzeo šešir i pošao u grad, da se raztrese i da se osvježi na čistom zraku.

VI.

U uzduhu se naslućivalo proljeće. Nestalo je sniega i zime, razcvjetale su se grane i svježina je obuzela cielu prirodu. Sve je dihalo mladošću i čistinom. U duši Jankovoj budila se čežnja za nečim liepim i dalekim, što bi ga moglo usrećiti. U velikom parku sve je bilo zeleno, sve je odisalo opojnim mirisom i budila prikrivene želje. Tu je na klupi Janko često sjedio s knjigom u ruci, tu je prisluškivao razcvjetavanje života i predao se prisluškivanju veselog ptjičjeg cvrkutanja. Iako je ponio knjigu, da uči, misao mu se na knjizi nije zadržavala. Ova stvarnost, što je oko njega zborila u šumu lišća, u cvjetanju cvjetova, u ptičjem cvrkutanju, obuzimala je cielo njegovo biće. On je ćutio, kako mu priroda govori svojim moćnim glasom o svome preobražavanju, o uzkrsnuću u mladost i bujnu, pjenušavu snagu. Kako je liepo buđenje prirode i kako su zamamni glasovi koji su je dozivali pomlađivanju.

I dok je tako sjedio predan svojim mislima i proživljavanju novog života, dolazio bi drug Ivo i sjedao uz njega bez rieči. Bio je onizak, malko pognut, zamišljen i odan Janku. Bio je jedini drug, koji se približio Janku iskreno i požrtvovno. Nosio je knjige pod pazuhom i dolazio u park, gdje je često puta čekao vlak, da putuje kući. Bio je siromašan i nije imao prilike stanovati u gradu. Janko ga je zavolio, jer nije bio kao drugi. Jednostavan, iskren, s mnogo razumievanja za biedu, privukao je Jankove simpatije i Janko se radovao njegovom dolazku. Bio je u sedmom razredu. I sada je sjeo uz Janka i spustio uza se poderane knjige na klupu.

Gledajući preda se, rekao je:

— Za tebe se zanima Kaja.

— Koja Kaja?

— Iz sedmoga razreda. Danas sam se s njome razgovarao. Simpatična djevojka. Čitala je tvoje pjesme. Mnogo joj se sviđaju. Željela bi se s tobom upoznati.

I tada je Janku pričao o njoj. Rekao mu je, da će je sutra pokazati za vrieme odmora. Janko u prvi mah nije jasno razabrao situaciju. Mislio je, da se njoj sviđaju njegove pjesme i da je to sve. Ni na što dalje Janko nije mislio. Bio je uvjeren, da nije mogao ničiju pažnju privući svojom vanjštinom. S time se već odavna bio pomirio. Kada je Ivo otišao, Janko nije dalje o Kaji ni mislio. Ali sutradan, za vrieme velikog

odmora, došao je do Janka Ivo i pošli su u veliko školsko dvorište. Sve je bilo puno đaka. Neki su letjeli i igrali se, drugi su se šetali, dok su neki ponieli knjigu i osvježavali znanje za idući sat. Učenice su se uhvatile izpod ruke i šetale s jednoga kraja dvorišta do drugoga. Janko i Ivo stali su po strani pod razgranato drvo, na koje se Janko naslonio.

— Vidiš onu u sredini, koje idu prema nama! upozorio je Ivo Janka. Janko je pogledao u učenice, koje su im dolazile bliže.

— To je Kaja!

Janko ju je pogledao. Uto se i njen pogled susreo s njegovim. Njega prođe neka toplina i obuze ga na čas nemir. Kao da ga je taknuo laki drhtaj. Ali ničim to nije odao. Učenice su se okrenule i promienile pravac. Tada je zazvonilo zvono. Počinjao je novi sat. Za vrieme sata Janko nije pazio na ono, što je profesor predavao. Sjedio je u klupi, gledao je u profesora na katedri, ali misli mu nisu bile tu. U mislima mu je poigravao Kajin lik. Vitka i visoka, punih grudi, s dugom, u sredini razdieljenom kosom, s toplim i privlačivim pogledom približavala mu se u mislima. Vidio je i kako je došla blizu drveta, pod kojim je Ivan stajao i kako je opet s drugaricama otišla. Hod joj je bio lak, elastičan, pun harmonije i nečeg što privlači misli i budi u srdcu još nepoznate osjećaje. U njenom je pogledu bilo nešto duboko, neobično, što ni u čijem pogledu nije do sada pročitao.

Iako je htio paziti na ono, što je profesor predavao, nije mogao. Ne zna ni sam kako, ali misao je bježala iz razreda i dočarala mu je Kaju, kako s drugaricama ide u dvorištu. Htio je da bude miran, kao obično, da se ne predaje nikakvim ilu-zijama, ali je sve to sada bilo uzaludno. Što se to s njim odjednom desilo! Ali to je samo trenutno iznenađenje u njemu zavladalo, jer je osjetio ljepotu i mladost jedne učenice. Ali proći će već to, kao što su i mnoge druge stvari prošle. Mislio je, da je njime obvladalo tek trenutno takvo razpoloženje. Ali kada je došao u svoju sobu i sjeo na krevet, njena je slika bila opet pred njegovim očima. Morao je i sam priznati, da je liepa i da je u njemu tako nenadano, na prvi pogled probudila čudno razpoloženje. I tada se sjetio Ivinih rieči, da bi se htjela s njime upoznati. Što to znači: upoznati se? Čemu to vodi? Zar možda zbilja ona prema njemu nešto osjeća ili je to tek

igra zgodne djevojke, kojoj se ukazuje prilika, da se malko pozabavi sa siromašnim mladićem, koji piše i pjesme, a koje nitko ne cieni. Ivo je opet dolazio i govorio, da će ga s njome upoznati, ali je Janko uviek odlagao za drugi put.

I tako su prolazili dani, proljeće je sve više obuzimalo prirodu, sve jači i zamamniji bio je njegov zov. Na svakoj sjednici đačke literarne sekcije Janko je čitao svoje pjesme. Dosada je bio miran, nije se pitao, da li će se kome svidjeti, ali sada ga je obuzimala laka bojazan. Ona je redovno dolazila na svaku sjednicu. Sjedila je obično u prvim klupama. Stojeći za katedrom i čitajući pjesme, nije ju nijednom pogledao, ali je na sebi ćutio njen pogled, a njegova je misao bila kod nje. A kada je svršio, dok su drugi pljeskali, i ona je lako zapljeskala i pognula glavu. I nije ju dizala, dok se nije tko drugi pojavio na katedri. Kada bi je sreo na ulici, trgao bi se, kao da je iznenađen i brzo skretao pogled nekamo u stranu, kao da se nije ništa dogodilo, kao da je nečim drugim zabavljen, pa je nije ni spazio. Ali ponekad bi im se pogledi i nenadano sreli i on je vidio, kako se i ona naglo trgla, rumen joj je dirnula obraze, pa je lako pognula glavu i prošla, vitka i laka, kao liep san. I što je više odmicao dan za danom, njemu je bilo sve teže, da joj se približi. U njegovim je mislima ona postajala iz dana u dan sve ljepšom i dražom, ona mu se činila nekom dalekom liepom čežnjom, koja sve više izpunja njegovu dušu i budi u njemu uzvišene i plemenite osjećaje.

Ivo je dolazio i pričao o njoj. Imaju restoraciju, a njihovo je svratište i u parku, gdje je Janko sjedio često na klupi. Dobro stoje. Nije siromašna. Ali Janko se nije razpitivao za njeno materialno stanje. On nije mogao ni na što ozbiljno misliti. A nije na to ni htio misliti. Što se njega tiče, da li što ima ili nema. Za njega je to bilo sporedno. Glavno je bilo, da je u njemu probudila čežnju za nečim liepim i dalekim i da je sanjareći zaboravljao svakidašnjicu, da je postajao raznježen i u snovima ganut do suza. Sve se oko njega promienilo. U večeri, kada je sumrak izpremiešan s crvenkastim svietlom električnih žarulja odisao opojnim mirisom zelenila i krošanja, on je prolazio uz kavane, odakle su dopirali jezivi zvuci instrumenata i rieči razplamtjelih pjesama. Tamo za prikrivenim staklima kidao se u pjesmi život, kliktala je mladost i strast je govorila ludilom i razpojasanošću. Često je puta ga-

nut nečim podsviestnim uhvatio rukom za rezu na kavanskim vratima, ali se tada pred njegovim duhovnim očima ukazao njen bezazleni i simpatični lik, pa je spuštao ruku i odlazio dalje, ćuteći, kako ga ona prati usamljenom njegovom stazom.

Ponekada se javljala misao: kamo to vodi i što on upravo misli? Zašto joj ne pristupi i zašto se s njome ne upozna! Koliko se puta već upoznao s djevojkama, pa je uviek bio miran i pribran. Zašto sada uviek odlaže za dalje. I Ivo mu je govorio, kako je liepa, dobra, a čini se, da ga uzto i simpatizira. I eto to, da ga možda simpatizira, to ga je uznemirivalo. A ako joj priđe i ako se upozna, što će od toga imati? Možda ona i ne gaji prema njemu ništa naročito, možda i ne osjeća ništa prema njemu. Ali zašto bi poručivala po Ivi, zašto bi željela da se s njime upozna! Razne su se misli motale po njegovoj glavi, nadolazila su pitanja i odgovori, ali poslije svega opet mu nije bilo ništa jasno, ništa nije bilo riešeno.

Po Ivi je poručila, da bi voljela, kada bi joj Janko napisao pjesmu. To bi je mnogo veselilo. Napisao je pjesmu i dao Ivi, da joj preda. Ono, što joj nije mogao reći riečima u četiri oka, rekao je u pjesmi. Mladost je njegova progovorila, pjesma je dala oblik njegovih osjećanja. Ivo je donio glas. Pjesma joj se neobično svidjela, ali je ne razumije sasvim. Bilo bi dobro, kada bi joj neka mjesta u pjesmi protumačio. Janko je gledao Ivu i rekao, da se to ne da tumačiti. S vremenom će već razumjeti. Pjesmu je dao da se tiska i zbilja se uskoro pojavila u časopisu. Pod pjesmom je bila i posveta. U školi je pjesma došla do profesorskih ruku, a i đaci su se iznenadili. Naročito drugovi iz njegova razreda. Bilo je to za njih odkriće. Pjesma se čitala po razredima, čitali su je profesori u zbornici.

Susjed Karlo rekao je Janku:

— Zlo ćeš proći.

— Zašto?

— Nisi smio dati pjesmu u tisak. Vidjet ćeš. A i profesor književnosti te neće mimoići. Vidio sam ga, kako oblieće oko Kaje. Udvara joj se. Svake je večeri kod njih u parku. Pije pivo i sluša glasbu.

Za Janka je to bila novost.

Nije znao, da joj se udvara profesor, koji im je predavao književnost. Vidao ga je češće s večeri u parku, vidio je i nju za blagajnom, ali nije znao, da je profesor odlazio tako radi

nje. Janko na to nikada nije ni pomišljao. Profesor je bio već čovjek u godinama, oženjen, ali od žene razstavljen. Visok, velike glave, kratka povinuta nosa, spor u govoru, nije davao utisak čovjeka, koji bi se mogao upuštati u ljubavne pustolovine. s učenicom. Iako se sigurno znalo, da se ta pjesma čitala u zbornici, iako su svi očekivali, da će Janka pozvati na odgovornost, ništa od svega toga nije bilo. Profesori su dolazili kao i prije, odlazili su, ali o pjesmi nije bilo ni spomena. Neko je vrieme Janko živio u stalnom očekivanju, da ga pozove ravnatelj, ali poziva nije bilo. No profesor književnosti Janka više nije pitao. Uviek ga je preskočio i dao staru ocjenu.

U to se približavao kraj školske godine. Maturantima se škola prije završavala. Znajući, da se bez znanja ne može na maturu, Janko je prihvatio knjigu i učio. Iz matematike je sumnjivo stajao. A ni iz zemljopisa nije bilo bolje. Možda će ipak iz kojeg od ta dva predmeta imati popravak. Ali kad je uzporedio svoje odgovore s drugima, bilo mu je jasno, da nisu bili slabiji od ostalih. Svi, koji su bili slabi, još su se jednom pitali. Njega su uviek preskakali. Nadao se, da se nema čega bojati. Ako baš i bude imao popravak iz matematike, naučit će je i popraviti. Samo da ne izgubi godinu. I Ljiljana mu je pisala, da pripazi na sebe i da mu želi na maturi mnogo uspjeha. On je znao, ako položi maturu, da bi to značilo veliko olakšanje za Ljiljanu. Mogao bi tada potražiti kakovo namještenje, mogao bi se sam za sebe brinuti. Janko je računao između ostaloga i na uviđavnost profesora. Kada je već došao u osmi razred, valjda mu ne će praviti smetnje, ako baš nije podkovan u kojem predmetu. Bit će ljudi. U tim nadama spremao se za maturu.

Ivo je opet u školi došao pred Jankov razred i priobćio mu, da bi mu se Kaja htjela zahvaliti na pjesmi. Janko ga je uvjeravao da to nije potrebno, da mu ona nema na čemu zahvaliti Ivo se nikako nije mogao načuditi Jankovim postupcima. Nije shvaćao, kako je Janko mogao biti tako hladan prema njoj i tako nepristupačan. To mu nikako nije ulazilo u glavu. Sebi je tumačio, da se Janko nimalo ne zanima za nju, jer mu se vjerojatno ne sviđa. Ali kako da mu se ne sviđa, kada je tako zgodna djevojka i kada i sam profesor leti za njom. Ali jednoga dana bio je u školi velik odmor. Gotovo svi đaci sišli su u dvorište. Bio je liep, sunčan dan. Svi prozori, koji su gledali u dvorište,bili su širom otvoreni. Kroz njih je na

sprat dopirala vreva i vrisak mladosti. Janko se zadržao u razredu, ali je ipak i sam pošao na dvorište. Na stepenicama nije bilo nikoga. Išao je polako, zaduben u misli o svojima kod kuće. Mislio je i na Ljiljanu. Već pri samom dnu stepenica pred njim se nenadano pojavila Kaja. Janko je pognuo glavu, kao da je nije prepoznao, kao da nije ni obratio paźnju, tko dolazi. Ona je došla do njega i već se Janku učinilo, da će proći, kad li je zastala i kao da se snebiva rekla:

— Pardon! Ja bih htjela . .

Uto je zazvonilo školsko zvono. Glas mu se prolomio kroz hodnik, razpršio se po velikom školskom dvorištu punom sunca i smieha, i đaci su poletili hrpimice po stepenicama u svoje razrede. Janko nije znao, što da uradi. Da li se to ona zbilja njemu obraća ili mu se to za trenut samo pričinilo. Možda je još tko osim njega tu bio i ona mu se obratila. Ili se ona baš njemu obraća? Đaci su prolazili, a on je podigao glavu i vidio, da ona još stoji na prijašnjem mjestu i da su joj se obrazi zarumenili. Ne misleći toga trenutka ni na što, samo ćuteći neki jak plamen u svojoj unutrašnjosti, znao je da joj sada ne može prići, da joj ne može ništa reći. Pošao je niz stepenice i zaustavio se tek pri ulazu u dvorište. Tada se tek sjetio, da je zvono zvonilo za početak posljednjega sata toga dana i da su već svi u svojim razredima. Pošao je opet gore, ali nje sada nije više bilo na stepenicama. Jedva je dočekao kraj sata. Pošao je brzo kući. Velik nemir ga je obuzeo, sam sebe je pitao, što li se to s njime dešava.

Odmah poslije objeda banuo mu je u sobu Ivo.

— Rekla mi je, počeo je on, da ste se sreli na stepenicama i da ti se htjela zahvaliti, ali si ti otišao i ostavio je. Vrlo joj je žao. Zašto si to učinio? Zar ti je što nažao učinila, da si takav prema njoj? Vidio sam, kako je bila dirnuta, dok mi je to govorila. Rekla je, da te pitam, da te moli, da kažeš, što imaš protiv nje.

Janko se obratio Ivi:

— Sjedi, molim te.

Ivo je sjeo.

Janko je napravio nekoliko koraka po sobi. Došao je do prozora i zastao. Pogled mu je lutao ulicom, ali ništa nije vidio, što se tamo dešava. Pred očima mu je jasno stajao susret s njome na stepenicama. Jasno je vidio njene oči, njen pogled, usne, čuo je njen glas. Taj mu je prizor bio tako jasan, kao da

se sada odigrava. Čutio je, da je u groznici. Bilo mu je težko pri duši i sam je sebi na čas predbacivao, što se tako ponio. Zar nije mogao pričekati i saslušati je, zar je takav slabić, da se boji susreta s njome? Prekoravao se, što je danas bio takav na stepenicama. Ali onoga trenutka nije se snašao, desilo se to tako nenadano. A i đaci su nagrnuli i sreli ih. Da nije njih bilo, možda bi ostao, možda bi je saslušao.

— Što da joj kažem? pitao je Ivo.

Janko se okrenuo.

— Čekat će me kod kuće. Nešto joj moraš reći. Ne smiješ je ipak tako poniziti. Ona se zacielo osjeća poniženom. A to nije zavriedila. Meni ipak možeš kao prijatelju reći, u mene možeš nadam se, imati povjerenja.

Janko je prišao Ivi i spustio mu ruku na rame.

— Reci joj, da ću joj poslati pismo.

— Kada?

— Sutra.

— Poštom?

— Mogu i poštom.

— Bit će najbolje, da ga meni daš, pa ću joj ga ja predati.

— Može se i tako.

— Čini mi se, da će to biti još najbolje.

— Dobro.

— Dakle, sutra prije škole doći ću do tebe.

— U redu.

— Do viđenja.

Ustao je, stisnuo Janku ruku i otišao. Janko je dugo stajao i gledao preda se. U mislima su mu se obnavljale Ivine rieči, da ona misli, da nije zavriedila ovakav njegov postupak. Vidi i sam, da se nije liepo ponio, da se pokazao suviše nepristojnim. Možda ju je i uvriedio. Da joj je nanio bol, bilo mu je poslije Ivinih rieči sasvim jasno. Što da uradi? Zar da i dalje ostane takav, zar da ona pomisli, da je divljak, neuljudan, prost! Da skriva i pred njome svoje osjećaje i da ne dozna, što je u njemu, što ga muči! Može li i dalje tako. On joj ipak mora priobćiti svoje postupke, da ga ne bi krivo sudila, da ne bi izpao u njenim očima ponižen, neizkren. Pa i Ivi je obećao, da će joj pismeno reći, da će joj se pismeno izjasniti. Bio je siguran, da će Ivo sutra već rano doći po pismo. Mora joj reći istinu, ne može je barem pred njome zatajiti. Ona će ga sigurno razumjeti, oprostit će mu, ako ju je uvriedio, ako joj je nanio bol.

Nikada još u životu nije osjećao takav nemir kao ovoga dana. Jednoga je ipak bio sviestan, da je u njemu nastala velika promjena i da prema njoj nije ravnodušan. Ona je uniela u njegove osjećaje veliku promjenu, on je postao drugi čovjek. Ali to ni ona sama nije znala, to nitko nije mogao na njemu primietiti. Njegov izvanji mir skrivao je unutarnji nemir, unutarnji lom i borbu.

Toga dana nije izlazio na korzo i nije otišao u park. Ostao je kod kuće, ali ne da uči, jer o učenju nije moglo biti ni govora, nego da sam pred sobom bude jasan, da razmisli, kako će joj najbolje u pismu reći ono, što osjeća, što se u njemu zbiva. Bacio se na krevet, ruke je podnio pod glavu, pogled mu je lutao po tavanici. U mislima je pred njime počela prolaziti njegova prošlost. Prolazila je mirno, hladnokrvno, a on ju je promatrao i vidio, kako je često puta bila mučna, naporna, kako je obzor bio zamagljen i kako je bilo trenutaka, kada nije vidio izlaza, kada se neizmjerna težina spustila na dušu i očaj nad njim širio svoja tamna krila. Bila je to borba siromašnog djeteta sa sela, da izbije na površinu, da nađe svoju sreću u gradu. Trebalo je mnogo podnieti i mnogo žrtvovati. Borba još nije završena i cilj još nije postignut. Trebat će još mnogo napora, mnogo uztrajnosti, da od njega postane čovjek. Pa i sada, ako maturira, kamo će se okrenuti i što će od njega biti. Na pola puta mora prekinuti nauke i potražiti koricu kruha. A kakav će taj kruh biti, da li će mu ga dati i koliko će na nj još morati čekati. A ona? Ona je djevojka u najboljim godinama, kada je život pun zamamne ljepote, kada se u život gleda s više srdca, nego pameti. Za nju je život još šarena bajka, čaroban kraj i ona ne zna, što znači očajavati i ponižavati se za koricu nasušnoga kruha. Smije li joj se on približiti, stati na njen put i obećati joj ono, što joj ne će moći pružiti. Zar da je zavarava, da joj onda poslije svega sruši sve liepe nade i iluzije i da se gorko razočara u njemu. Njena mladost mora i dalje ostati čista i vedra, i ona ne smije osjetiti već sada grubu stranu života. Ne može joj se približiti, ne može, to je svim svojim bićem osjetio, jer je voli, iskreno voli, jer je mora sačuvati od sigurnog razočaranja. Ta je spoznaja bila u njemu jasna i on je znao, što mu treba raditi. Razum mora pobiediti, on se nje mora odreći. A i njemu će biti lakše

sada pomiriti se u početku, kada se još zapravo nisu ni približili jedno drugome, nego poslije, kada bi razstanak pod pritiskom stvarnosti bio kudikamo bolniji i teži. Bilo mu je vrlo težko pri duši, ali je znao, da se s tom spoznajom mora pomiriti.

Ustao je s kreveta i uzeo papir. Pisao je polako, ali sigurno. Svaka mu se rieč kidala od srdca. Rekao je, da je nije dostojan i da on nije onakav, kakvim ga možda zamišlja. Draga mu je i mnogo je cieni i baš zato ne bi htio, da njegova sjenka padne u njen vedar život i da ga ocrni. Moli je, da mu oprosti, ako joj je nanio bol i da ga krivo ne razumije. Pisao je cielu stranu. Slova su se nizala, ocrtavalo se jedno za drugim po glatkome bielome papiru, a on je ćutio, kako svakim potezom pera nemilosrdno para svoje srdce i da to po papiru kaplje njegova krv. Dok je pisao, suzdržavao se, da mu suze ne izbiju na oči, da ostane do kraja snažan. Ono, što je napisao, nije mogao još jednom, da pročita. Savio je list i metnuo ga u knjigu. Podnio je ruke pod bradu i niemo se zagledao kroz prozor na ulicu. Iz dubine svoga bića razabirao je tajni glas, koji mu je učinio dobro djelo i da ovo odricanje ne će poniziti njegovu dušu u njenim očima.

Sutradan, već rano, došao je Ivo i šuteći pogledao Janka. Janko je dohvatio knjigu, uzeo iz nje pismo i dao Ivi bez rieči.

— Bez omota? rekao je Ivo.

— Pred tobom nemam što kriti.

— Dobro.

Metnuo je pismo u džep i otišao. Janko je tek sada osjetio, da će ona zbilja ono pročitati, što je napisao, i da to sada prelazi u ostvarenje. Ali se ipak suzdržao i ostao miran.

Od toga dana bio je povučeniji, osjećao se vrlo usamljenim. Neko je vrieme bio prema svemu ravnodušan. Sve mu se činilo tako obično, bez ikakve dublje vriednosti, bez naročitog smisla. Suviše je rano počeo upoznavati težku stranu života i ta borba urezala je u njegovo srdce dubok, neizbrisiv trag.

Uto je došlo i vrieme, da se maturantima završi obuka i da se oni, koji su svršili osmi razred, počnu još ozbiljnije spremati za maturu. Došao je i dan da se priobći posljedak. Idući u školu toga dana, Janko je mislio na Ljiljanu i na roditelje. Kako li će se Ljiljana obradovati, ako čuje, da je Janko s uspjehom svršio razred. Njeno žrtvovanje ne će biti uzaludno. A i otac će dahnuti dušom. Ali već u hodniku Janko je među kolegama primietio neko šaptanje. Učenice, koje su inače uviek slabo stajale, bile su razpoložene. Po njima se već vidjelo, da su morale znati, kako su prošle, iako to službeno još nije kazano. Janko se sada još više nadao, da je dobro prošao, kada su i one dobro prošle. Ušao je mirno u razred i dočekao razrednika. Priobćeno mu je, da je pao na ponavljanje razreda. Iz cieloga razreda samo on i još jedan, koji je slabo govorio službenim jezikom. U prvi mu se mah učinilo nemogućim, učinilo mu se, da je zabuna. Ali na svjedočbi je bilo jasno označeno, da je pao iz četiri predmeta i da se upućuje na ponavljanje razreda. Gledao je, i iz kojih je predmeta pao. Pao je i iz onih, u kojima je ciele godine dobro stajao. Gledao je u svjedočbu, a obrazi su mu gorjeli. Stisnuo je zube i pogledao oko sebe. Ali na njega nitko nije ni obraćao pažnju. Bili su svi zabavljeni sa sobom, svojom radošću, što su prepušteni polaganju mature. Podcikivali su i pjevali, vriskali su i skakali po klupama. Svi su bili dobro razpoloženi, samo Janko nije sada znao za pjesmu, za veselje. Bio je sam, podpuno sam. Udarac je bio težak, ali siguran. Dakle, profesorska je šutnja progovorila djelom, nisu mu oprostili. Bio je ponižen pred svima. Vidio je, da više ne pripada dosadašnjim drugovima, da su oni koraknuli napried, a on je pao, on je potisnut u pozadinu. Izašao je neprimiećen iz razreda i uputio se u park, iako ni sam nije bio sviestan, da tamo ide. Na uglu je izbio pred njega Ivo:

— Kako je?

— Na godinu.

— Što?

— Na godinu.

— To je nemoguće.

— Moguće je.

— Tko još?

— Još jedan.

— I baš vas dvojica.

— Nas dvojica.

— Ovo je svinjarija.

— Zašto! Oni su uradili svoje, sada su sigurno zadovoljni. Za svaki svoj prestup ja sam bio uviek dolično kažnjen, nikada mi se ništa nije praštalo. Tako ti je to, dragi prijatelju.

— Pa dobro, a što ćeš sada?

— Ništa.

— Tome se ipak nisam mogao nadati. Sada vidim, da ipak nismo jedno i da se pravi razlika. Vjeruj mi, da će i mene naširio hrvatski duh. Takvo će nešto i mene čekati.

Janko je tražio u parku usamljeno mjesto, da bude podpuno sam, da se sasvim preda svojim mislima. Sjeo je na klupu i zagledao se preda se. Dakle, propao je. I to na godinu dana. Sav trud, sav trošak, sve Ljiljanino žrtvovanje bilo uzaludno. Sve je prošlo, kao da je bačeno u vodu. Izhod je njegov pad, njegova sramota. Janko sada nije vidio, kako se igra sunce u granju, nije vidio, kako razkošno lista granje, nije čuo, kako u krošnjama veselo i bezbrižno cvrkuću vrabci. Vedar i sunčan dan nije našao odziva u njegovoj duši. On je samo jedino znao, kamogod se okrene, da će svagdje naići na sažalni osmjeh, omalovažavanje, poniženje. To ga sada čeka na svakome koraku, na svakome mjestu. Najviše bi volio, da se više nikada ne mora vratiti među ljude, da ne čuje njihov glas i da ne mora podnositi njihove saučesne rieči, za koje je znao, da su samo na izgled takve, a u stvarnosti iza sebe kriju prikrivenu radost, poniženje. A Ljiljana, kako će na nju djelovati ta viest? I za nju će to biti težak udarac. I što je duže razmišljao o svome položaju, sve jasnije mu je bivalo, da je težko kažnjen i da je težko ponižen. Što li će i kamo li će sada? Da li će moći ponavljati razred ili će morati napustiti školu! Roditelji ga ne će moći pomagati, oni su i ove godine jedva mogli što od usta odkinuti, a Ljiljana, ona je svoje učinila. A Kaja? Ona sada već zna, da je propao, njoj su zacielo odmah rekli. Ali na što da o tome misli, ona je za njega daleka, ona ga više možda ne će ni vidjeti.

Pokupio je svoje stvari i još toga dana odputovao kući. Ljiljani je samo ukratko pisao, da je pao na godinu i da je sa školom gotov. Došavši kući, našao je otca, gdje mete dvorište. Čuvši, da su se otvorila vrata, izpravio se i okrenuo. Janko je već bio pred njim.

— Došao sam! rekao je Janko, gledajući u stranu.

— Škola gotova?

— Gotova je.

— Pa?

— Pao sam! Pao sam na ponavljanje razreda.

Otac se nasmijao:

— Još nam je to trebalo. I ti tvoji profesori mora, da su veliki magarci. Osam godina si bio za školu i sada na kraju nisi.

Okrenuo se, zamahnuo metlom i nastavio mesti dvorište. Janko je gledao, kako otac razmahuje metlom i kako prašina leti u stranu. Začudio se, kako je otac hladnokrvno primio viest, da je pao, kao da se nije ničemu ni iznenadio. Janko je digao kovčeg i otišao polako u sobu.

VII.

Glas, da je Janko pao, brzo se razširilo po cielom selu. O njemu su govorili i izricali svoje mišljenje i pozvani i nepozvani. U jedno je Janko bio siguran, a to je, da je pao u težak položaj i da će ga svagdje, kamogod se makne, s prezirom dočekati. Tek sada je osjetio pravu zbilju svoga pada, tek sada, kada se svaki seoski fićfirić i klipan osjećao od njega višim i pametnijim. Nitko nije pitao da li je Janko sam kriv, što je pao, nikome to nije ni palo na pamet. Što se to njih i ticalo! Za njih je bilo glavno, da je pao, to je njih jedino veselilo i zanimalo. I kao nekada, opet se po selu govorilo, da od njega ne će biti nikada ništa, samo se uzalud troši novac, da je škola za gospodsku djecu, a ne za puke siromahe. Iz svake se njihove rieči razabiralo, iako su u njegovoj nazočnosti bile prevučene navlakom saučešća, da se svi raduju, što se ne će moći uzdići, iznad njih, njihove sredine i što će biti opet prisiljen, da se ponižen vrati među njih sa žigom nedoučena đaka i propalice. Janko je bježao od njihova družtva, bili su mu mrzki i ogavni. Po nekoliko dana nije izlazio na ulicu. Sjedio je u sobi ili u dvorištu pod kruškom i prelistavao razne časopise. Začudo, otac uobće nije ništa Janku govorio o njegovu padu, niti je ikada i započinjao sličan razgovor. Držao se, kao da se uobće ništa nije ni dogodilo. To je ipak Janka malo primirilo, jer je mislio, da otac ipak shvaća, u kakvom se položaju nalazi i ne će, da mu zagorčuje dane još i svojim raznim zagrižljivim primjetbama. Ali tih dana pred večer došla je baba i odmah s vrata rekla, gledajući Janka:

— A ti svršio, a!

Pogledala ga je izpod oka i sjela.

— Svršio je, kao i ti s udajom! dodao je otac i odmjerio je. Baba je odmah skrenula razgovor na drugo. Samo je mrko pogledala otca i smrkla se. Poslije kratke šutnje je rekla:

— To se Ljiljana zaručila?

— Ne znam, slegao je Janko ramenima.

— Ja sam mislila, da će barem tebi što pisati. A oni ni tebi.

Otac je gledao kroz prozor.

— Ništa mi još nisu javili! rekao je Janko.

— A rekli su ti, da će se zaručiti?

— Jesu.

— Meni nitko ništa ne kaže. To mi je hvala.

Otac je, gledajući kroz prozor, dodao:

— Da si kao drugi sviet, reklo bi ti se. Ne boj se, kad budu svatovi, povest ćeš kolo. Ne će bez tebe proći.

Baba je pogledala Janka, pa potom otca. Digla se sa stolice i pošla:

— Zbogom.

Sutradan, kada se Janko najmanje nadao, pred kućom se zaustavio samovoz. To zacielo dolazi trgovački putnik, mislio je Janko. Vrata su se otvorila i ušla je nasmijana Ljiljana. Prišla je Janku i zagrlila ga. Tek kad se odmakla, Janko je spazio Pavla. U prvi se mah nije snašao. Odkud ona dolazi s Pavlom kući,i to samovozom? A otac? Što će on reći? Kako će se ponieti? To je Janku prvo palo na pamet, kada je vidio Pavla. Ali Pavao je mirno prišao Janku i nasmijavši se, srdačno mu stisnuo ruku. Potom je pošao otcu ususret, koji se pojavio na kućnim vratima. Ljiljana je odmah rekla:

— Došli smo po tebe. Ići ćeš s nama i bit ćeš kod mene. Ovdje bi ti bilo dosadno. Kod mene će biti zabavnije.

To je došlo tako nenadano, da se Janko u prvi dah nije mogao ni snaći. Taj dolazak i nazočnost Pavlova iznenadila je Janka i nije znao, kako bi se ovoga trenutka ponio. Ali, kada je vidio, kako se otac rukuje s Pavlom i kako ga uvodi u sobu, iz Ljiljanina je pogleda razumio, da je otcu sve poznato i da ga Pavle nije iznenadio. Dakle, otac je već obaviešten o njihovim zarukama, ne protivi se, sve je u najboljem redu. Janku je odlanulo pri duši. Prešlo se preko onoga mirno, bez psovke i trzavica, za koje se Janko nadao, da će prouzrokovati silan lom.

S ulice je dopirala dječja vika. Sitni, dječji glasovi vili su se izprekidano u uzduhu i unosili život u sunčanu ulicu. To su se djeca okupila oko samovoza i zavirivala sa svih strana, pričajući glasno svoje utiske i iztičući, kako bi se rado provozali, pa bilo to samo kroz jednu ulicu. A onda se čuo hrapav i krupan glas šofera, koji ih je razgonio, bojeći se da mu ne nanesu kakav kvar. I Janko je s Ljiljanom iz samovoza donio neke sitnice, te i sam sjeo za stol, čudeći se odakle se pred otcem i Pavlom našlo hladno pivo. Tek je u razgovoru doznao, da je Pavle još putem uzeo nekoliko boca piva, da se razhladi od vrućine. Otac je odmah pitao, kako je majci i misleći na babu, dodao:

— Ova luda opet fantazira. Imat ćete s njome posla.

Ljiljana je rekla, kako se majka sada ipak nešto tjelesno bolje osjeća, samo što se neprestano brine, kako je otcu i kako se sam snalazi. Ta je misao neprestano zaokupljuje i raztužuje. I onda je Ljiljana dotakla skoro sve sitnice, što su se na salašu u posljednje vrieme odigravale, sve je izniela pred otca lako i jednostavno, dok je on gledao preda se i obgrlio šakom donji dio pivske boce. Klimao je zamišljeno glavom i najednom dodao:

— Težko je vrieme. Svakog je dana teže.

Ali iz te sumornosti ulazio je u sve veće razpoloženje i počeo pričati o onome, što je nekada bilo, što je bilo i prošlo u nepovrat. Kako li je rado o tome pričao, samo ako je našao koga, da ga pažljivo sluša. Pričajući o danima, kada je dobro stajao i kada je imao prekrasne konje i mlin na velikome Dunavu, sav se preobražavao i postajao sasvim drugi čovjek. Oči su njegove opet gledale ono blagostanje, onu moć, onaj život, koji nije znao za poniženje i kukavno pregaranje. U tim prošlim danima bio je sav njegov život, sva njegova sreća Ovo sada, što proživljava pod staru glavu, to i nije bio za njega život. One vožnje širokim kamenitim drumovima, oni liepi i nemirni konji, što su jedva čekali da ih upregne i da polete, oni dani na Dunavu, to, to je još i sada u njemu živjelo i to nije nikada mogao zaboraviti. Kako su mu oči gorjele, dok je oživljavao pred sobom i pred drugima tu svoju prošlost, kako li je postajao sasvim drugi čovjek. U tim je trenutcima sve drugo zaboravljao, za njega je postojala samo ona liepa, nepovratna prošlost, koja mu još razgaljuje i uzbuđuje dušu. I tada se njegov jezik razvezao i rieči su tekle neprestano,

kao što teče vrutak u bistrini i svježini. To je bio melem na njegovu dušu i na ovo sadašnje mukotrpno živovanje. Onda se družio s ljudima, s ljudima imao posla, a ovo sada, ovo i nisu ljudi, nego gadovi i lopovi, koji će za sitnicu čovjeka prevariti. Ali samo da nije bilo rata, samo da te nesreće nije bilo, ne bi on na ove grane pao, ali rat je mnoge upropastio.

I tko zna, dokle bi i sada o svemu tome pričao, da nije Ljiljana napomenula, kako moraju krenuti, da bi u gradu na vrieme uhvatili vlak, koji polazi prema školi. I dok su se Pavle i Ljiljana praštali od otca, dok je Janko na brzu ruku uzeo najpotrebnije stvari, soba je bila puna dima od cigareta i prazne su pivske boce ravnodušno ležale na promočenome stolnjaku. Janku je odlanulo u duši, kada su izmakli iz sela. Ovdje se osjećao kao u tamnici, skučen i stješnjen, a sada opet puca pred njim vidik, sada će opet moći daleko od svieta odahnuti i posvetiti se svojim mislima. Putem je Janko od Ljiljane doznao, da ga je s Pavlom potražila u gradu kod stanodavke, a kada su doznali, da je odputovao kući, uzeli su samovoz i pošli po njega. U grad su stigli na vrieme. Nisu morali dugo čekati vlak i uskoro su pošli. U selu su ih dočekala kola i odavde su pošli poznatim drumom prema školi. Janko je sjedio uz kočijaša, a Ljiljana i Pavle pozadi. Sunce je još visoko stajalo na nebu, ali se polako prigibalo k zalazku. Njegove su se zrake razkošno razsule po poljanama i treperile po pokošenom žitu, koje je tako prijatno mirisalo. Laki je vjetrić donosio dah skore večeri i odah zreline zemljinih plodova, koji su nemoćno počivali na njenim bezkrajnim ravnicama. Sve je uzput bilo zeleno jedro, sve je odisalo životom i snagom. I taj dah ulazio je u Jankove grudi i osvježivao ga. Neka daleka, duboko u njemu prikrivena radost i ljubav prema ovoj zemlji stala se u njemu buditi i otvarati široke vidike. Janko je gledao u daljinu i ćutio, kako je ipak najzahvalnija i najuzvišenija za čovjeka ova tvrda, ali plodna, plodna i utješna zemlja. Miris siena i kukuruza, mukanje krava s obližnjeg salaša, lajanje psa privezanog uz ogradu, sve je to tako svježe i prijatno djelovalo na Janka. Uzput su prolazili salašari, guske su se raztetjele s puta izpred kola i za sobom ostavile oblak prašine, kroz koji su se prosjavale sunčane zrake. A tamo, u daljini, čulo se zujanje vršalice i pjesma djevojačka, koja je čas jasnije,

čas tiše drhtala u zraku. Janko nasluti dolazak blage večeri i bi mu u duši lako i vedro. Kada se počeo hvatati sumrak, stigli su pred školu. Čim su se kola zaustavila, polako se iza škole pojavila majka. Gledala je, kao da provjerava, da li su to njeni gosti ili se tko od salašara zaustavio. Prepoznavši ih, pohrlila je ka kolima i prihvatila Ljiljanu, koja je s kola.

— A gle, i Janko! kliknula je i poljubila ga u obraz.

Vidjelo se na njenom licu, da se veoma obradovala, što i Janka vidi.

U sobi je već bilo sve spremljeno. Trebalo je još prostrti stol, pa da večeraju. Kako se spustila blaga i prijatna večer, Ljiljana je predložila, da se večera u hodniku, koji je bio otvoren prema poslužiteljskoj kući i gdje je bilo ljeti najprikladnije s večeri sjediti ili večeravati. Za večerom je majka pitala, kako je s otcem i babom i da li ima što nova u selu. Pavle je pričao, kako su putovali i što su na putu vidjeli i doživjeli. Sve je bilo tako jednostavno, ali ipak tako srdačno, tako prirodno. Janko je najmanje govorio. Svakog časa je očekivao, da će prieći razgovor i na njega i da će doći red i na njegov pad u školi. No govorilo se o svemu i svačemu, samo ne o tome. Svi su se držali, kao da se uobće nije ništa ni dogodilo. Uskoro se upalila i svieća. Mrak je bivao gušći, a zrak hladniji. U daljini su se po salašima palila svjetla, a u visinama su se nazirale sitne svietle luči. Bezkrajan i prohladan mir spuštao se nad cielu okolicu i uspavljivao velike i granate dudove kraj puta, kukuruzne stabljike pred školom, visoke plastove siena i pokošeno žito na brežuljku. Sve je tonulo u san, u odmor. Nebo je bivalo sve punije, zviezda i kumovska slama bjelasala se mliečna i zamamna. Sjedeći pred kućom poslije večere i ušutivši na trenutak, promatrali su, kako su se bjeličasti leptiri gonili oko petrolejske svjetiljke praveći sad širi — sad uži krug, dok nisu nestajali u mraku.

Sutradan, kada je Janko ostao sam s majkom, upitao ju je, kada je otac obaviešten o zarukama i kada će se proslaviti vjenčanje. Majka je gledala preda se. Čupkajući krajeve stolnjaka, pogledala je blago Janka i dodala:

— Ja sam ga obaviestila.

— Nije se ljutio?

— U početku nije htio ni da čuje. Što da ti i govorim. Ti ga i sam dobro poznaješ. Ali kada sam mu sve razjasnila, za-

mislio se i smirio. A što se tiče vjenčanja, Pavle se još ne može ženiti, nema, veli, još pravo na to. Morat će se koju godinu strpiti. A za to vrieme tko zna, što još može biti. Čovjek se stotinu puta promieni, pa, tko zna, ne će li se i Ljiljana za to vrieme promieniti i predomisliti. U mladosti se čovjek zagleda, ali i to zna na vrieme proći. A i ona, vidiš, kako je slabašna, treba joj zdravlja i radosti. Što i ima od života? I da joj se sada još i ovo uzkraćuje, da joj se već sada truje život! Nema smisla. Dok je mlada, neka se veseli, neka se i zabavi.

Janko je razumio majčine rieči i nije joj imao što protivuriečiti: Sve je bilo, kako mu je rekla. U to je i sam bio uvjeren. I na Ljiljani se opažala promjena. Ono njeno prije bliedo, sumorno i zamišljeno lice, bilo je sada još svježije i rumenije, a oči su joj vedrije i pouzdanije gledale u sviet. Te visoke i gotovo prazne sobe oživjele su od njene pjesme i novi je život ušao pod ovaj krov. I sada, dok su sjedili i razgovarali se o njoj, čuli su, kako njen glas dopire iz učionice, kako se iztiče pred dječjim glasovima, kako je pun poleta i volje za radom, za životom.

— A baba? dodao je iznenada Janko.

— Baba!

— Da, ona.

— Ne će se, čini mi se, nikada opametiti.

— Namjerava opet ovamo.

— Dosta je valjda već i njenoga bilo. Reći ću joj i sama. Sutjeti se više ne može. Da je pametna i kao drugi pošten sviet, smirila bi se kod svoga djeteta pod staru glavu i ne bi joj još i sada padale u glavu kojekakve ludorije.

O Ljiljaninoj udaji Janko više nije s majkom ni rieči progovorio. Prepustio je sve vremenu i Ljiljani, neka uredi, kako misli, da će biti po nju najbolje i najpametnije. Za vrieme tog istog razgovora, majka je rekla:

— A ti, što misliš sada.

Janko je pognuo glavu i slegao s ramenima:

— Ne znam.

— Što ćeš, znaš i sam, kako stojimo. Da mogu, rado bih ti pomogla, ali kada se nema odkuda, što možemo. Još te je i ta nesreća pogodila.

Šetajući se pred školom, Janko je neko vrieme bio miran, ali kako su dani odmicali, budio se u njemu nemir, javljalo

se pitanje: A što će sada? I to ga je pitanje često uznemirivalo i u najboljem razpoloženju, ujelo bi ga za srdce i radost bi se ugasila na njegovu licu, pogled bi se spustio k zemlji, a čelo nabralo. Što će sada biti s njime? Kamo se i zna okrenuti? Da je maturirao, možda bi se još nešto i našlo za njega, ali ovako, da li će ga gdje i primiti: Pa i ako ga prime, što može biti? Običan pisarčić, vječiti sitan tuđi sluga bez nade u nešto bolje i više. Tek sada, kada je trebalo pogledati svagdašnjemu životu u oči, tek sada je uvidio, kako je život golema provalija, kako se u stvarnosti kao dim gube one đačke sanje o svojoj važnosti i veličini, kako treba sići iz sanja na ovu tvrdu zemlju i među ove svakidašnje ljude i živjeti o njihovoj milosti, o njihovoj naklonosti. A on je uviek želio biti što dalje od ljudi, što nezavisniji od njih, da živi u svojim sanjama, u svojim liepim mislima. Kako li je težko prieći iz duhovnog svoga carstva, iz carstva ljepote i uzvišenosti u ovaj svakidašnji život i znati, da su snovi samo velike i puste obmane, a pravi je život evo ovo, što ga čeka s prezirom na hladnim usnama.

Nije bilo dana, a da Pavle nije došao. Uviek je našao vremena da dođe. Nekada je dolazilo prije, nekada poslije podne. Bio je uviek sa Ljiljanom i Jankom, a dani su prolazili brzo i prijatno. Pavle je prema Janku bio vrlo susretljiv, često puta pozivao ga je na pivo i govorio mu o svojoj prošlosti i o namjerama budućnosti. Jednom prigodom, dok je Ljiljana poučavala djecu u školi, Pavle i Janko su sjedili u krčmi uz čašu piva. Pavle je sada prviput izložio Janku, kako je na prvi pogled zavolio Ljiljanu i da je odmah imao ozbiljne namjere. Bilo je to jednoga krasnoga proljetnog jutra, kada je iz sela donio za Ljiljanu poštu. Dotada je nije ni poznavao. Držeći pismo u rukama, pošao je prema razredu. Tada su se otvorila vrata, djeca su pohrlila van, skačući i vičući veselo, a on je ugledao Ljiljanu, kako stoji za katedrom, a djeca se izkupila oko nje i slušala je, dok im je nešto govorila. Kada su djeca primietila, da je ušao i sva se k njemu okrenula, okrenula se i Ljiljana. Njen pogled bio je miran, ali topao, sunčana je zraka kroz prozorsko okno pala na njeno lice i prelila se preko gladko počešljane kose. Učinila mu se toga trenutka tako neobično dragom i liepom, a njemu je došla misao, da je šapnuo: »Gle, nalik je na anđela među nedužnom dječicom!« A kada joj je predao pismo i kada mu je najljepše zahvalila na trudu i pažljivosti, on je cieloga dana samo na nju mislio i

njena je slika neprestano lebdjela pred njegovim očima. Kamogod je išao i štogod je radio, u svemu je vidio samo nju, njeno lice obasjano suncem u razredu među djecom. Otada joj je redovito sam donosio i odnosio poštu, svraćao u školu, dok joj nije rekao, da mu je draga, da je voli. Od toga dana nije mu dosadno i prazno na ovim salašima. Prije je pomišljao i na premještaj, ali sada mu to nije bilo ni na kraj pameti. Život je liep i u ovoj pustinji, samo kada zna da ima nekoga, koga voli i tko na njega misli. Tada mu nije potreban ostali svet, dovoljna mu je i prijatna ova tišina u prirodi i u osamljenosti, gdje se u okviru prirodne ljepote očituje najljepši osjećaj i najplemenitije misli. I pričao je Janku, kako mu jednostavno, a ipak liepo prolazi život. Ponekada s Ljiljanom ode do kojega salaša ili k poručniku, koji ima ženu i sitnu djecu, ili se s večeri šeću, dok naokolo pada tanka, providna magla i dok se raztvaraju noćni cvjetovi kao srdca čovječja pod nebom punim zviezda i ljudskih nada. Odkako je ovdje mama, sasvim im je liepo, jer se s njom dobro slaže i nalaze kod nje u svemu razumievanja. Ona nije kao baba. S njome se dade mirno i liepo živjeti.

Janko je iz razgovora s Pavlom opazio, da je iskren i pošten mladić, iako ga je baba grdila. Bez škole i bez širega znanja, on je ipak imao prirodnu inteligenciju, a dobro i plemenito srdce nadomjestilo je sve ostalo. Jednostavan i prijatan, on se mogao Ljiljani svidjeti. Uzpoređujući Ljiljanu i Pavla, videći njihovo blaženstvo i sreću, on je pomišljao ponekada i na Kaju i pokušavao zamisliti nju i sebe u sličnom položaju. Ali brzo se trzao i napuštao obmanu misli, jer se sjetio, da od toga ne može biti ništa i da na nju ne smije ni pomišljati. Opijati se mislima na nju, značilo bi samo stvarati samome sebi više težkih momenata, otežavati i ovako mučne dane. Danju, kada je ostajao sam, jer majka je spremala objed, a Ljiljana bila u školi, uzimao je knjigu i odlazio pred školu u hladovinu razgranatoga duda. Tu je sjedio i čitao. Ali u čitanju sada nije mogao naći zadovoljstva, nije nalazio smirenja. Dok je nastojao, da prati smisao rečenica u knjizi, druge su se misli javljale u njegovoj glavi i svega ga obuzimale. Sjećao se dana provedenih u gradu, profesora, drugova i života u onoj gomili ljudstva, i nešto neodređeno bolno i puno čežnje izpunjavalo mu je grudi. Tek sada, kada mu se učinilo, da je sve to prošlo, da se više ne će vratiti, da

više ne će poći k drugovima i s njima sjesti u klupe i dieliti strah i radost, tek sada mu se učinilo, da ima ljepote i u tome prošlome, koje je za njega bilo često puta težko, vrlo težko. A onda je zaželio sa svom dubinom svoje duše, da se što prije rieši njegovo pitanje, da zna, kamo će i što će biti s njime. Činilo mu se, da tu uzalud bezposlen sjedi, uzalud troši vrieme i jede kruh, koji Ljiljana zarađuje, a mogao bi i sam nešto raditi, nešto privrieditи, a ne i dalje biti Ljiljani na teret. I ta spoznaja, da je na Ljiljaninu kruhu, on muškarac da je prinuđen na njenu pomoć, ta ga je spoznaja toliko pred samim sobom ponižavala, da mu se činilo, da iz očiju svih, koje susreće, čita priekor, da svi na to misle i podcjenjuju ga, samo mu to ne govore otvoreno u oči. I zbog toga je izbjegavao svaki susret s ljudima, volio je samoću i mir. Odlazio je u prirodu i promatrao, kako nebom plove bieli oblaci, kako sunce razkošno, u izobilju baca širom svoje zrake po poljanama, po kojima rade salašari, gledao je travu i cviće i ćutio toplinu niemog života, koji je tako sigurno i darežljivo izpunjavao svaki stručak. Kako je u prirodi sve tako dobro, određeno ustaljenim zakonima, kako tu nema preziranja mržnje, nego se sve izživljuje jednostavno, bez namještenosti, bez izopačenosti. O, kada bi tako bilo i kod ljudi, kada bi kod njih bilo više srdca, više duše nego ponosne i umišljene pameti.

Šetajući se s Ljiljanom poslije podne nakon obuke u školi, osjetio je iz njenih rieči, kako je iskreno snovala o svojoj budućnosti, o zajedničkom životu s Pavlom. Bila je uvjerena, da će vrieme brzo proći, jer vrieme protiče kao najbrža rieka, i doći će dan njenog vjenčanja. Taj je dan za nju predstavljao nešto uzvišeno, veličanstveno, pomisao na nj izpunjavala je njenu dušu blagom i zanosnom srećom. I svi ovi dani bili su priprema za taj svečani trenutak, bili su san o ulazku u brak stalne sreće. Gledajući je sa strane i videći, kako joj obraze dodiruje tanko rumenilo, Janko je ćutio, kako ga nešto u dnu prsiju steže i najradije bi otišao nekamo daleko, vrlo daleko i izplakao se nad dragim i djetinjim njenim sanjama. I mislio je: ona i ne zna, da otac ne vjeruje, da će do njenog vjenčanja s Pavlom ikada doći i da se zato i primirio, da zato nije ni pravio veliko pitanje o tome. A ona, jadnica, već sada je vidjela u mislima svoju sretnu budućnost, već sada je vidjela svoju dječicu, vidjela ih je, kako se

kupe oko nje, a ona ih miluje svojom nejakom ručicom po kovrčastoj kosi i ne zna, kako bi im učinila dane što ljepšim, još sretnijim. Janko je slušao njene rieči, povlađivao je njene osnove za budućnost, a unutrašnjost mu se kidala, jer joj nije mogao iskreno kazati, što je od majke čuo. Jer, da joj kaže, bio bi za nju to težak udarac! Ne, on joj to ne će i ne može reći. Neka živi u snovima, jer imat će vremena, da osjeti, što znači gruba stvarnost, što znači nemilosrdni bič života. Njenoj su duši potrebni snovi, potrebna joj je ljepota u nadama, jer bi inače ovako slabašna klonula, život bi je prije vremena izcrpio i uništio. Znajući, u kakvom se položaju ona nalazi, bila je još draža, još ljepša pred Jankovim očima. O, kada bi do njega stajalo, da ona bude sretna, kako bi joj rado pomogao, kako bi se i sam žrtvovao za njenu sreću. Iako je Janko skrivao svoje pravo unutarnje razpoloženje ipak ga je često puta Ljiljana zatekla, kako pognut i zamišljen sjedi, gledajući nekamo u daljinu. Tada bi sjela uz njega i pomilovala ga po kosi, iztičući bojazan, da mu je možda kod nje dosadno ili ga je tko uvriedio. Nastojala je, da mu povrati dobro razpoloženje i da se i sama s njime raduje. I jedne večeri kao da je pogađala njegove misli, sjela je uz njega na krevet i uzela ga za ruku, rekla:

— Proći će, eto, i ljeto i opet ćeš se vratiti u grad. Ja sam već s mamom o tom govorila. Ne ćeš moći putovati, stanovat ćeš u gradu, da ti bude lakše. Ja ću te opet pomagati, kolikogod mogu. Kada je prošlo toliko godina, proći će i ta. Ne možeš ostati bez mature. Kad si pao, mora se opet nanovo! Ali nisi ti ni prvi ni posljednji! I prije tebe je bilo takvih, bit će ih i poslije tebe.

Janko je htio nešto kazati, ali mu je rieč zastala u grlu. Njena je žrtva bila i suviše velika, ona je prelazila granice svake sestrinske dužnosti, ona je mogla izvirati samo iz velike iskrene i nesebične ljubavi. U taj mah boljela ga je ta njena dobrota, jer nije znao, kako bi joj se najlakše mogao odužiti. Osjećajući dodir njenih ruku, u njemu se počela opet razvedrivati, ono težko i mučno razpoloženje topilo se pod lakim nježnim dodirom Ljiljaninih ruku, a sunce nade javljalo se i na njegovu obzorju, olakšanje se dotaklo i njegovih prsiju. On će opet biti đak, opet će ići u školu, ne će ostati kod kuće na ismijavanje susjeda i seoskih fićfirića. Ali sada više ne će pasti, jer će se prihvatiti knjiga, ne će ga više moći oboriti.

Pokazat će se dostojnim Ljiljanine ljubavi i žrtve. Ona je valjda i sama osjetila, kako mu je bivalo, kako je u njenoj duši svitalo i rađalo se samopouzdanje u sebe i u život. Srdačno ga je zagrlila i pošla s njime k majci, da se s njome o svemu ostalome još sporazume. Vodila ga je za ruku, kao što se vodi diete nesigurna i nevješta koraka. On joj se sasvim prepustio, prepustio joj se, jer je znao, da ga vodi sigurnim putem, koji je obasjan njenom ljubavlju i njenom dobrotom, putem, s kojega više ne će i ne smije zalutati, jer će ona stalno bdjeti nad njim, jer će ga štititi svojom bezgraničnom privrženošću. Ni rieči joj nije rekao, ali je ona osjetila iz stiska njegove ruke i iz njegova pogleda, što se u njemu događalo.

VIII.

Brzo je prolazilo Janku ljeto kod sestre na salašu. Za cielih praznika nije nijednom odlazio u svoje selo, nije mu se dalo. Kada je majka na neko vrieme polazila i pozvala ga, on je odbio poziv i radije je ostao ovdje. Što će tamo? Zar da podnosi prezirne poglede nižih od sebe, da se na svakom koraku osjeća poniženim i uvriedenim! Ovdje mu je bilo lakše, ovdje je lakše podnosio svoju nesreću, jer ovdje ga na nju nije nitko podsjećao, niti mu je tko što prigovarao. U mirnoj i zdravoj prirodi, na svježem zraku, okružen obiljem prirodne izdašnosti, osvježavao se i duševno i tjelesno. Nova, pomlađena snaga kolala je njegovim žilama, oči su mu postajale vedrije, a misli su se opet uzdizale visinama. Vedro Ljiljanino razpoloženje, njena prijatna pjesma, ljubav i susretljivost, oporavili su njegovo duševno stanje i on se i sam predavao novim, pomlađenim nadama. I kada je došlo vrieme, da se upiše u školu, bilo mu je žao, što će morati napustiti ovo mjesto i Ljiljanu. Tek je sada vidio, kako mu je ovdje bilo prijatno i koliko se oporavio. S njime je pošla i majka. Ona će mu naći stan, a svratit će se i kući, da vidi, što otac radi i uredit će mu malo i najpotrebnije stvari. Kako su došli dosta rano u grad, svratili su u gostionicu, da doručkuju i da tu sačekaju osam sati. Sjedeći odmah uz prozor, Janko je gledao, kako se žure prolaznici i pratio je brujanje života na ulici. Izpred prozora prolazile su seljanke s košarama ili zavežljajima na glavi, seljaci obučeni u nedjeljno odielo, činovnici su se žurili u kancelarije, neki je mladić glasno nudio rožćiće i

perece, a drumom su prolietale dvokolice i samovozi. Grad se sve više budio, navirao je u nj život iz bielih i visokih kuća i pod okriljem umilnih sunčanih zraka razlievao se val buđenja po svima kutovima. Pred prozorom je Janko spazio školskoga druga, koji je baš toga trenutka i sam primietio Janka i odmah ušao u gostionicu, da se s njime pozdravi. Kako li se obradovao, kada je vidio Janka. Prvo mu je pitanje bilo, da li će Janko opet u školu. Kada je doznao, da se Janko došao upisati, odmah mu je ponudio svoju uslužnost, da će ga sam upisati, jer je i on došao s istim poslom. I majka se odmah složila s tim priedlogom, jer će odmah moći poći, da se razpituje za stan. Drug je otišao, da upiše i sebe i Janka, a Janko je s majkom pošao do gazdarice, kod koje je i prošle godine bio na stanu. Dočekala ih je susretljivo i vidjelo se po svemu, da joj je drago, što će Janko opet u školu i što će opet kod nje stanovati. Brzo su se sporazumjeli, jer će primiti Janka pod prošlogodišnjim uvjetima. On može odmah tu i ostati, jer će škola započeti koji dan s radom. Ostale potrebne stvari doniet će mu majka. Kako su imali u gradu nabaviti još neke sitnice, to su pošli, da obave što prije taj posao. Nedaleko od gimnazije pojavio se Jankov drug, koji je pošao da ga upiše, i odmah mu pohrlio ususret, govoreći:

— Upisao sam te. Ići ćeš u VIII. b.

Dok mu je Janko zahvaljivao na usluzi, rekao je:

— Nisu ti se baš obradovali.

— Tko se nije obradovao?

— Profesori.

— Zar su što rekli?

— Kada je vidio profesor književnosti tvoju prijavnicu i izprave, pogledao me je poprieko i rekao: »A, i ovaj opet dolazi. Misli, da će bolje proći nego prošle godine. Bolje bi bilo, da što prije ode.«

Janka je nešto zaboljelo u duši. Čelo mu se smrklo, a šake stisnule. Mrak mu je dolazio na oči, a u dubini se njegove duše stalo mutiti i kuhati.

Majka ga je bojažljivo pogledala i pobliedivši, dodala:

— Vidiš, ne vole te. Možda bi bolje bilo, da se nisi ovdje upisao.

Drug je mahnuo nemarno rukom:

— Ih, ne voli on ni mene, pa me baš briga. Što mi može!

Janko je rekao suho:

— Ostat ću!

Glas mu je bio tvrd i siguran. Vidjelo se, da mu je odluka nepokolebiva i da će i uztrajati. Učini li mu što krivo, znat će se braniti. Više ne će dopustiti, da se itko s njime poigrava i da o volji jednoga čovjeka ovisi njegova sudbina. Znao je, zašto ga profesor ne voli, zašto je ovdje suvišan, ali je znao, da nije ništa učinio, čega bi se pošten čovjek morao stidjeti. Pogledao je prema gimnazijskoj zgradi. Velika i visoka s mnogo prozora pružala se u ulici, dok se sunce razlievalo po stepenicama, na kojima je stajalo nekoliko đaka. Tada se na izlazu pojavio profesor književnosti. Sišao je mirno stepenicama i pošao ulicom ravno prema mjestu, gdje je stajao Janko s majkom i s prijateljem. Janko je htio, da se ne susretne s njime, ali je bilo kasno. Drug je već upozorio Janka, da je profesor prešao na drugu stranu ulice i da se povratio. Jankova je majka gledala za njime i zamišljeno rekla:

On ipak ima vlast u rukama. Bolje bi bilo, da se sam ukloniš. Vidiš, da te ne voli? Ali zašto te ne voli?

Janko nije ništa odgovorio. Ono, što je osjećao, nije mogao reći, jer ga ne bi razumjeli. Radije je šutio.

Majka je nastavila:

— Nemoj se ni u čemu protiviti! Budi poslušan i marljiv, pa će možda biti bolji prema tebi. Koga moraš moliti, ne treba ga ljutiti. Proći će i ta godina, a onda neka idu s milim Bogom. Ovako ću se opet neprestano brinuti, ne ću imati mira.

Toga istoga dana, kada je majku izpratio na željezničku postaju, pošao je u park, kamo je nekada tako rado odlazio. Ulicom je sretao stare znance iz škole i u njemu se budilo neko ugodno čuvstvo pomiešano s jezom i nečim nejasnim, neodređenim. Tek je sada jasno shvatio, da je opet đak, da će opet ići u školu, da će moći učiti i napredovati, i ta spoznaja ganula je njegovo srdce prijatnim nadama i veseljem. Pred njime su se opet budile uspomene na doživljaje, koji su se odigrali po tim ulicama, njemu tako poznatim, budili su se snovi, koji su ga pratili, dok je po njima prolazio, budio se sav jedan svieť, koji se bio samo na neko vrieme pritajio, a sada eto raztvara se opet pred njim i pozdravlja ga na svakom uglu, na svakome koraku. Kao zanesen išao je opet po tim ulicama, opet je pomišljao na nove doživljaje, koji će dati njegovu usamljeno-

me životu snažniji sadržaj. Grad, sa svojim šarenilom, s mnogim novim pojavama, blještio je pred njegovim očima, pa mu se činilo, da mnogo stvari tek sada dobro zapaža, da tek sada odkriva ljepotu, koju dosada nije primjećivao, iako se s njome već toliko puta susretao. Došavši iz tišine sa salaša, gdje je gledao prirodu i izvršavanje njenih zakona u rađanju i obnavljanju, gdje je nebo privlačilo njegovu pažnju svojim bezmjernim tišinama i naslućenim tajnama, gdje je bilo sve tako pribrano i svečano, sada je ulazio opet u novi život i raztvarao svoja čula novim utiscima. Svjež i odmoren, primao je susret s gradom s pouzdanjem i s ljubavlju. Nadao se nečemu boljemu, ljepšemu, podavao se ovoj iluziji u sretniji život, koja kao plamen tinja u duši svakoga čovjeka i vodi ga uztrajno tegobnom životnom stazom k sreći, iako do nje nikada ne stiže. Tako je i Janka vodilo takvo svietlo i on mu se podavao i vjerovao u njegovu moć i u njegov pravi cilj. A kroz sve svježe utiske, kroz sve misli i osjećaje izbijala je kao kroz spomen pomisao na Kaju, pomisao, da li će je opet vidjeti. Opet se pred njegovim unutarnjim očima obnavljao događaj sa stepenica u školi, opet je kao u groznici vidio njen meki, osjećajni pogled i stidljivo obaranje očiju, opet očutio nemir i neodređeni strah u svome srdcu. Ali bilo mu je neprijatno, kada se sjetio da bi ga mogli premjestiti u VIII.-a, gdje će biti zacielo i Kaja. To bi za njega bilo težko i nesnosno. Idući ulicom i misleći na nju, podiže glavu i trgne se. Prema njemu je išla Kaja. Krv mu je jače prostrujala žilama, srdce je brže zakucalo, a noge kao da su oduzete. U prvi mah htio ju je pozdraviti, ali je tada ubrzao korak i prošao, kao da je nije ni vidio, a i ona se zarumenila i pognuvši glavu otišla ulicom. Tek kada se približio parku, pošao je lakšim korakom. Zastao je i zapitao se: što je to s njime, što se to u njemu događa? Zar nije već prošle školske godine odlučio, kako stoji s njome, zar već onda nije bio sa sobom na čistu, da od svega ne može biti ništa i da je se mora odreći! Odakle opet taj nemir u duši, odakle takvo vladanje? Zar ne može biti ravnodušan i proći pokraj nje, kao što prolazi pokraj toliko drugih učenica! Zar je ona za njega nešto drugo od ostalih, zar se u njemu možda krije neki osjećaj, koji ga s njome veže i bez njegove sviestne volje. A ona? Što ona o njemu misli? Kakav je u njenim očima poslije onoga pisma? Možda joj je postao smiešan, naivno sentimentalan i u sebi mu se smije, smatra

ga neozbiljnim mladićem. A poslije njegova pada zar je mogao nečim imponirati? Ne, sve je to samo njegova obmana, ona već zacielo ne misli na njega, ona ga je odavna zaboravila. Ali ovaj nemir, odakle on sada? Na salašu se primirio i kad je na nju pomislio, mislio je mirno s uvjerenjem da će nadvladati sebe, da će ubiti u sebi svaki osjećaj i da će se vladati, kao da prema njoj baš ništa ne osjeća.

U parku se spustio na klupu. Na drveću je lišće bilo još zeleno, ali se vidjelo, da ga je nagrizao pritajeni zub prolaznosti i da se sprema skorom zaboravu. Sunce se igralo u granju, ali to više nije bilo ono sunce, što je sjalo na salašu, to više nije bio onaj moćni plamen, na kojemu je igrala priroda to je bilo blago i utješno milovanje posljednjega zelenila prije odlazka u smrt. Klupe su mirno i osamljeno čekale prolaznike, da im svrate i da na njima potraže odmora, ali su bili riedki prolaznici. Tek je koja majka gurala dječja kolica, vodeći svoje nejako diete, da ga ogrije sunce i da mu pomogne svojim zracima dati zdravlja i snage. Janko je osjećao, kako se i u parku sprema promjena, kako se naslućuje dolazak nečega novoga, što će proći uskoro ovim pješčanim stazama, kojima sada prolaze riedki prolaznici. U dodiru s ovakvim ugođajem prirode, ganut nad svojim odricanjem, raztužio se i tuga ga je pomilovala nježno po gladkoj i neuredno očešljanoj kosi. Vraćajući se u stan, sreo je Ivana. Već na prvi pogled vidio je, da se Ivanu moralo nešto važno dogoditi: Bojazan ga je dirnula hladnim prstima i on se bojao, da ga pita, što mu je. Ivan mu je prišao, stisnuo ruku i rekao:

— No, kako si?

— Tako. Dobro. A ti?

Ivan je slegao ramenima. Laki bolan smieh prešao mu je preko usana. Pitao je:

— Da li ćeš opet u školu?

— Hoću. Upisao sam se. A ti?

— Ja ne ću! rekao je hladno i zagledao se preda se. — Pao sam, produžio je nakon kratke stanke. »Pao sam i na popravnome iz francuzkog i sada gubim pravo na dalje školovanje, jer sam ponavljao razred.

Oko Janka okrenula se ciela ulica. Zar je moguće, da su ga odbili samo zato, što nije znao francuzki, što mu taj predmet nije išao za rukom! Zar ne znaju, da je bio uviek izvrstan povjestničar i da je iz drugih predmeta dobro stajao. I zbog

jednog predmeta da ga obore, da gubi pravo na dalje školovanje! Veliko je iznenađenje ovladalo Jankom i nije se mogao načuditi, kako ti »pametni« i »veleučeni« profesori tako olako upropašćuju možda cielu budućnost jednome čovjeku. Gledajući Ivana i videći ga pred sobom onako snuždena, nerazpoložena, ali stoički mirna, Janku je prešlo preko usana gorčeno i prezirno:

— Gadovi! Prvovrstni gadovi! A ne pitaju, što ćeš sada?

On se nasmijao:

— Tko će još i o tome voditi računa. A i što se njih tiče, što će sa mnom biti.

— Tko te je oborio?

— Onaj tvoj »prijatelj« bio je predsjednik izpitnog povjerenstva, jer mi je razrednik. On je i zahtievao, da mi se dade slabo. Da nije bilo njega, siguran sam, da ne bih propao. Ali sada je već svršeno i nema se što o tome dalje ni razpravljati.

— Svršeno je, ali je i žalostno! Što ćeš sada?

— Ne znam! Trbuhom za kruhom! Tako mi je eto suđeno! Sudili su mi to zemaljaski bogovi. Samo, bojim se, da bi i tebi takvo što mogli prirediti.

— Ne boj se. Budi uvjeren, da mi ove godine to ne će prirediti. A ako mi i pokušaju prirediti, a vidim, da mi čine nepravdu, bit će to borba na život i smrt. To će im biti posljednji put. Budi uvjeren!

Već na prvom povratku u grad, već u prve nade na ljepši život, upleo se ovaj crn i tegoban događaj. U mislima mu je neprestano bio Ivan, neprestano je mislio, što će sada i kamo će. A volio je Ivana kao rođenoga brata. Samo je njega ovdje imao, kome bi se mogao iskreno povjeriti, a sada su i njega zauviek udaljili, sada će ostati sasvim sam. Ali, da li bi oni to ikad učinili, da su se pokušali uživjeti u njegov položaj!

Iako je već prvi korak dolazka bio u grad zagorčan, iako mu je poručeno, da bi bilo bolje, da se nije ni upisao, nije klonuo duhom. Što više, stekao je novu snagu, koja se stala u njemu razpinjati i hrabriti ga.

Prvog dana, kada je počela škola, došla je i majka i javila mu, da će ovih dana na salaš poći baba. Uvrtjela je sebi u glavu, da će živjeti s Ljiljanom i od toga je nitko više nije mogao odgovoriti. Želi, da ide i ići će. Našla je stotinu izgovora i načina, da ode i ići će. Janko se samo preko srdca nasmijao i zakrenuo glavom. I majka je zamišljeno klimala glavom i bojala se, da će Ljiljani baba zagorčati i ovo malo veselja, što je u posljednje vrieme proživljavala. U to nimalo nisu sumnjali. Janku se već glupo učinilo, da se toliko pušta babi na volju, jer je bio uvjeren, da sve ipak ima svoje granice i da se zna, što se može i što se ne može. Prelazi se to već u glupost i jadnu smješnost! I majka je to uviđala, ali je šutjela i trpjela. Ona je htjela, da sve prođe liepo u miru, da se ne zapodievaju svađe i da u kući ne nastane grieh. Ali je ipak težko uzdahnuvši rekla:

— Idu nam težki dani. Jedva čekam da ti svršiš, jer ne ćemo dugo još ovako. Opet su tražili porez, a susjed nas je za dug dao odvjetniku. Otac je biesnio i strašno psovao, ali što se može! Novaca nemamo, da se vrati dug, a ne može se ni porez platiti. Neka rade, što znaju. Bojim se, da će nam prodati kuću nad glavom. Odvjetnik nema srdca, ja to dobro znam. Prodao je tolikima drugima kuću nad glavom, pa će i nama. A što ćemo onda? Ljiljana nas je zvala k sebi, ali što ćemo, kad se baba ne da opametiti. Ali ne će nam drugo ni preostati, nego da odemo k Ljiljani, a baba ima od čega i na čemu živjeti. Da je kao prava mater, mogla bi i s nama biti, ali od nje se ne možemo nadati nikakvoj pomoći, ona će prije odmoći, nego li pomoći.

Janko je znao, da je majka štošta prešutjela, da mu nije sve rekla, ali je mogao po njenim riečima naslutiti pravo stanje stvari. Čim je ona rekla, da bi se mogla kuća prodati, znači, da se na tome već sasvim ozbiljno radi. Susjed se požurio, da među prvima nešto uhvati za dug, ali će se ljuto prevariti. Janku je bilo težko, kada je čuo, da je već došlo dotle, da se i kuća proda, to jedino utočište, ali nije ipak očajavao. U drugim nedaćama otvrdnulo mu je već srdce, pa ta viest i nije našla u njemu onoga odjeka, što bi se u drugim prilikama očekivalo. Ali nakon nekoliko dana, kada se malko primirio i kada je pribrano mogao pomisliti na svoje kod kuće, tek sada mu se ukazala sva zbilja u podpunome svietlu. Strah od neizvjesnosti obuzeo mu je grudi, a tuga se slila u njegovo srdce i samo što suze nisu udarile niz obraze. Sjedeći kasno u večer sam u sobi nad knjigama, sjećao se tolikih ugodnih trenutaka, koji su vezani uz rođenu kuću, sjećao se s toplinom u duši, i spomen na domaći prag

ulievao je u nj posljednju nadu, posljednje utočište. Tu je ugledao svietlo svoga života, tu se igrao u prahu kao diete, tu je prošla njegova bezbrižna i nikad više nepovratna mladost. Tu je prvi put počeo upoznavati život i ljude, s toga je praga i pošao u život, da potraži svoju sreću, i ako je ne nađe, da se opet ovamo vrati, da se ovdje utješi i okrepi. Dom njegov bila je tako uzvišena i svietla točka u njegovu životu, ona je predstavljala neprocjenjivu vriednost. I to da se sada proda, da ode drugome u ruke! Ne, to je nemoguće. Jer zidovi se mogu prodati, ali tko će prodati,tko će kupiti sve one uspomene, sve one doživljaje, koji su se tu odigrali, tko će prodati taj najljepši dio njegova života!

I što se više uživljavao u tu težku misao o prodaji kuće, to je sve više ćutio, kako ga nešto steže u grudima, penje se na više i guši ga u grlu. Ali što je tu mogao pomoći? Ništa! Mogao se zagledati u mrak i prignuti glavu, čekati izhod stvari. Da se razonodi, odlazio je na šetalište, tražio družtvo, jednom je s drugovima otišao u kavanu i napio se. Ali dok su jecale violine i glas pjevačice vriskao u sparnom zagušljivom prostoru, dok je vino zamaglilo misli i razmekšalo srdce, iz dubljine se javljao ipak spomen na rodnu kuću i njega nije moglo raztjerati ni vino ni razbludna pjesma. Glava mu je bila težka, noge su mu klecale, ali spomen na rodnu kuću bivao je sve jasniji, sve jači. Kada je došao kući i bacio se ne paleći svietlo, na krevet, ćutio je, kako mu se niz obraz omakla suza.

Uskoro je došla i baba.

Kada je došao iz škole, našao ju je, gdje sjedi u njegovoj sobi i pozorno promatra izpod oka sve stvari, koje su bile u sobi. Kada je ušao, nije ništa rekla samo je malko podigla glavu i kao da ga želi pogledom izpitati, odmjerila ga od glave do pete. Janko joj se nije nadao. Množtvo upita javilo mu se u glavi, htio je odgonetnuti, zašto li ga je sada posjetila. Bez razloga nije došla. Nešto će biti po sriedi. Tek kada ju je Janko pozdravio, nakašljala se i kroz zube procjedila:

— Evo, ja došla.

Pogledala je opet izpod oka Janka, kao da očekuje njegove rieči, a potom je nastavila:

— Došla sam i s poslom. Idem k Ljiljani!

— Znam, odvratio je suho Janko.

Otežući i važući svaku rieč, produžila je baba:

— To ti je valjda mama rekla.

— Ona.

— Bila je kod tebe?

— Bila je.

— Hm. Da li ti je još što rekla?

— Nije.

— Hm! A nije možda išla kojem advokatu?

— Što će kod advokata!

— Tako samo pitam. Mislila sam, da je možda bila. U selu se svašta govori, a o čemu se govori, tu uviek obično nešto i bude.

— O čemu se govori?

Baba je neko vrieme šutjela. Gledala je preda se, kao da se predomišlja, a onda rekla:

— Nešto često ili mama ili otac idu u grad.

— Imaju posla.

— Samo kakav je to posao!

Kakav? Čudno pitanje. Čovjek, koji ima trgovinu, zar nema često posla u gradu?

— Tu se ne radi o trgovini.

— Nego?

— O mome imanju.

— O imanju?

— Da, o mojem imanju!

— Kakve to sveze ima s vašim imanjem?

— Ne znam ja, samo eto govori se, sviet tako priča, a o čemu se priča, tu će i nešto biti. Vele ,da ti je otac bio kod advokata i uređivao, da na sebe prepiše moje imanje, jer je i tako svoje profućkao!

Janko se ukočio.

Nije vjerovao svojim ušima. Zar to baba zbilja govori ili mu se tek pričinja! Zar se to zbilja govori u selu, ili je sve sama izmislila, pa ga sada kuša. Na kakve li samo misli još ne će baba doći, što još sve ne će uraditi! Odkud joj je i palo na pamet, da dođe i rekne, kako otac ide odvjetniku, da na sebe prepiše njeno imanje. Kao da se tek tako tuđe imanje može na sebe prepisati. Ovo je za Janka bilo nešto sasvim novo, to nije mogao nikada očekivati. Jedno mu je ipak bilo sasvim jasno: baba nema nikakvog povjerenja ni u svoje rođeno diete, boji se, da će ga i ono prevariti. Toga trenutka nije znao,

što bi joj rekao. Taj ga je postupak iznenadio, jer se tako nenadano dogodio. Gledao je babu netremice nekoliko trenutaka, onda je prišao k prozoru i zagledao se u pročelje susjedne kuće.

Baba se pomakla na stolici i nakašljala. U ogledalu, koje je stajalo pozadi babe obješeno o zid, Janko je vidio, kako ga je baba opet odmjerila iza leđa izpitivačkim pogledom i kako je opet bacila pogled po cieloj unutrašnjosti sobe.

— A piše li ti »onaj« što? pitala je baba.

Pod »onaj« mislila je na Pavla. Nikada ga nije nazvala pravim imenom, nego je uviek rekla »onaj«.

— Ne piše! odgovorio je Janko.

— A Ljiljana?

— Ponekada.

— To oni kao da ozbiljno misle.

— Ne znam.

— Zar ti nisu rekli?

— Nisu.

— Hm. A bio si tamo cielih praznika. Valjda su se za to vrieme i o tome razgovarali.

— To su njihove stvari i ja se nisam želio u njih miešati.

Baba je gledala preda se .

Neko je vrieme šutjela.

I Janko je šutio.

Onda je baba i dalje gledajući preda se dodala:

— Možda njima i nije pravo, što ja idem na salaš. Ali ja im ne mislim zlo. Mislim im samo dobro. Iako me niko nije zvao, ja ipak idem. Vrieme je težko, a jesti treba. Čovjek se iztrošio, dok se vas dvoje niste na noge postavili. A sada bi trebalo misliti i na onoga, tko vas je pomogao.

Janko je znao, što je baba time htjela reći, ali se pravio, kao da ne razumije. Pripet će ona sada nebo za zemlju i prikazat će tako stvar kao da više nema od čega živjeti i da zbog toga mora ići k Ljiljani. Babina mu nazočnost nije bila ni najmanje ugodna. Volio bi da nije ni dolazila.

Ali baba je nastavila s izpitivanjem:

— A da li je »onaj« dolazio često, dok si tamo bio?

— Ponekada.

— I u stan je dolàzio?

— I u stan.

— To ste se vi onda i častili.

Janko nije ništa odgovorio. Osjetio je, kako se u tim njenim riečima krilo dosta ironije. Suzdržavao se, da ne plane, da joj ne kaže što uvredljivo. Kada je pošla, čisto je odahnuo. Nije ju izpratio na željezničku postaju, jer se izgovorio, da ima poslije podne nužnog posla u školi. Znao je da bi ga još za koješta pitala, ali je vidjela, da joj ne odgovara rado, pa se zadovoljila i s ovim. Došla je, da izpita situaciju, da zna, kako će se na salašu držati. Janko je bio čvrsto uvjeren, da je pošla, kako bi opet umiešala svoje prste u odnos između Pavla i Ljiljane, da bi napravila što više grieha. Toga cielog dana Janko je samo na Ljiljanu mislio i očekivao, što će mu pisati o babinu vladanju.

IX.

Iako je Janko očekivao, da će ga profesor književnosti sigurno progoniti, ipak ni u čemu nije primietio, da bi profesor protiv njega što poduzeo. Janko je sjedio u predzadnjoj klupi uz peć, na satu je bio pažljiv i nastojao, da ne da povoda nikakvoj kazni. I na satu drugih profesora bio je miran, pažljiv i nije se ni pokušavao razgovarati, kao što su neki to tako često činili. Nije sve predmete rado učio, naročito ne matematiku, ali je za književnost pokazivao mnogo ljubavi i volje. Književnost ga je zanimala, uživao je u literarnim djelima, ona su ga oduševljavala. On, koji je tako malo pravde našao u svakidašnjem životu, koji je sretao skoro samo osrednje i ograničene ljude posvećene svome materialnom interesu, u književnim je djelima upoznao svietle plemenite duhove, koji su imali širok pogled na sviet i na život, koji su naporima dolazili do uzvišenih ciljeva. Tu, u književnim djelima, nailazio je na tako liepe i uzvišene misli i osjećanja, da je bivao često puta ganut i do kasno u noć nije puštao knjigu iz ruku. Nalazio je u tim djelima ljubav i samilost prema slabijemu i dobrota i plemenitost je obično pobjeđivala. Bio je to sviet napora, borbe, ali gdje žrtve i patnje nisu bile uzaludne, nego su gotovo uviek bile dostojno nagrađene. Ono, što nije mogao naći u svakidašnjem životu, nalazio je u romanima i i pjesmama i zato ih je upravo gutao i duboko proživljavao. On je i sam živio s junacima u djelu, s njima se borio, radovao, patio i pobjeđivao. To je bio život, koji ga je mogao oduševiti, koji ga je dizao iz svakidašnje zagušljivosti i

hranio mu dušu vjerom u nešto ljepše, više i častnije, što i samome njemu jednoga dana mora doći. Koliko li je puta, odloživši knjigu i pošavši u šetnju, osjetio, kako između života u knjigama i svakidašnjice obstoji velik jaz, kako su to dva posebna svieta, mada se govorilo, da su to realistička djela. Izišavši na ulicu, on je bio opet običan, sitan prolaznik bez važnosti, on se gubio kao kaplja vode u oceanu, gubio se u ovome množtvu, koje je živjelo, jer je došlo na sviet i jer se može živjeti i bez višeg unutarnjeg života. Koliko li je znao pjesama, kako li je poznavao sadržaje i osnovne misli romana, i razumije se, da mu profesor književnoti tu nije mogao predstavljati nikakvu opasnost. S tim više, što je Janko opazio, kako ni samome profesoru mnoge stvari u djelima nisu jasne i kako ih vrlo površno poznaje. Pa i zadaće su mu bile gotovo uviek među prvima. Profesor je neobično volio, da se u zadaćama navode misli pisca i zato je i Janko htio, da mu i tu udovolji. I tako je jednom prigodom u zadaći napisao: »Latinski pisac iz drugog stoljeća poslije Krista, Marcije Letin reko je: »Čovjek se ne upoznaje samo po pametnim, nego i po glupim mislima.« Profesor je imao taj običaj, da svaku misao, koja mu se svidi, sa strane označi crvenom olovkom. Kada je došao sat izpravka, ta je misao bila označena crvenom olovkom. Janko se od srdca nasmijao. Kada ga je susjed poslije sata zapitao, gdje li je i mogao znati za toga latinskoga pisca, Janko se nasmijao i rekao:

— Pa to i nije nikakav latinski pisac.

— Nego?

— To je običan seljak, koji i danas živi. To mi je susjed u rodnom mjestu. Zove se Marin Letin, a ja sam ga malo polatinio!

Drug je skakao od radosti, što je i profesor bio uvjeren, da je to bio zaista latinski pisac i da je izrekao tu misao. Pri izpitivanju Janko je očekivao, da će i na njega doći red, ali ga je profesor uviek mimoišao. Nikada mu nije postavio nijedno pitanje, a na klasifikaciji je iz njegova predmeta uviek imao veoma dobru ocjenu. I drugima je to udarilo u oči i čudili se, kako to, da ga nikada ne pita, dok su drugi već po nekoliko puta odgovarali. Sjedeći onako glomazan i trom za katedrom i lieno se nalaktivši na površinu katedre, činio je utisak, kao da se u razredu stalno dosađuje. Kada

bi prelazio na novoga pisca, pogledao bi prvo kroz prozor i sasvim polako, kao da se ruga, rekao:

— Sada ćemo opet uzeti jednoga, koji nije imao pametnijeg posla, već je pisao pjesme.

U tim njegovim riečima osjećalo se, kako podcjenjuje književno stvaranje, kako je ono tek dokolica bezposlenih ljudi. Janka je takav njegov stav bunio, ali svoje nezadovoljstvo nije ipak ničim pokazao. Iz njegova se predavanja moglo malo naučiti. Spomenuo je obično ime pisca i koje djelo, gledajući u knjigu, a onda je rekao, da se to nauči iz knjige. I tako su đaci bili upućeni — jedino na knjigu.

Janko ga je gotovo svakoga dana vidio, kako poslije obuke stoji na uglu gimnazijske zgrade i tu čeka, dok se ne navrati i Kaja. Idući kući, ona je odatle morala proći. Sačekavši je, ponešto bi joj rekao ili je pitao, i to kao da ju je tek onako slučajno sreo. Išao bi tada uz nju i držeći ruke na leđima, nešto govorio, dok se ona snebivajući smijala. I to se događalo skoro svakoga dana i svima je đacima udarilo u oči. Neki iz osmog razreda, došli bi k Janku i rekli:

— Jesi li ga vidio?

— Jesam.

— I?

— Što ja imam s time posla.

—Ti joj pjesme pišeš, a ona se s njime provodi. Ide im i u stan. Možeš ga tamo često vidjeti.

Janko nije ništa odgovarao. Za vrieme odmora stao bi gdje uz prozor i gledao u dvorište ili bi se zadržao u razredu. Iako je bio na čistu, da s njome nema više ništa i da ne želi ništa započinjati, ipak ga je u tim primjetbama znalo nešto i za srdce ujesti. Tamo u dnu njegova bića nešto mu je ipak govorilo, da ne može ostati ravnodušan, nego da se to i njega tiče. I činilo mu se, da ga svi đaci susreću s izpitivačkim pogledom:

— A što ti na to?

On se trudio, da bude sasvim ravnodušan, da nijednom kretnjom ne pokaže, da ga makar samo malo sve to zanima. Što ga se tiče, što o tome misle njegovi drugovi, glavno je da je pred samim sobom to pitanje razpravio i da se tu nema više što rješavati ili očekivati. Ali poslije ovakvih prigovora svojih drugova Janko se dugo nije mogao smiriti. Toga dana obično ne bi ni uzimao knjigu u ruke, a ako bi je i uzeo, ne

bi ništa shvaćao. Ali u tim trenutcima, kada se duševno najviše mučio, a to pred drugima tajio, u tim je trenutcima ponavraćala misao i govorila mu, da je lud, što se unapried povukao, da je kukavica, a ne mužkarac. Pred njim je liepa mamna djevojka sa svim obećanjima razkošne mladosti, tu je i treba da se samo odluči, da segne rukom i da se nauživa svih slasti. Život treba uživati u trenutcima, kada se ukaže prilika, jer kada jednom ta prilika prođe, ne će se možda više nikada vratiti, pa ma koliko je poslije dozivali i kajali se. Život treba primati onako, kakav je, a ne gledati u njega očima nekog smiešnog idealiste, koji plovi negdje daleko od stvarnosti, u magli i u oblacima. Tu, tu je život i sreća čovjekova u stvarnosti, tu je treba dohvatiti i uživati, a ne fantazirati. Sve je drugo sporedno, sve je drugo glupo. Pred Jankove je oči u tim časovima dolazila Kaja. Vidio je opet njeno dobro, nasmijano lice, njen sanjalački pogled i sočne usnice, koje su odisale dozivanjem, vidio je njenu dugu, kovrčastu kosu, koja se lepršala nasve strane, vidio je njene svježe grudi i lak zamaman hod i obuzimao ga svega neki topao i prohladan plamen, da su mu obrazi gorili kao u groznici, a ruke se grčevito hvatale bilo kojeg predmeta.

I pitao se, zašto joj nije prišao, zašto je već u samome početku odklonio i poznanstvo s njome? Da li je ona zaista onakva, kakvom je zamišlja ili se možda iza te ljepote i čednosti pristupačne oku krije nešto drugo. I znao je, da je odustao od svake avanture, jer nije mogao dati ono, što bi joj morao dati u iskrenoj ljubavi. Ljubav traži i obaveze, ljubav traži i drugo, a on je još sasvim nesamostalan, upućen na druge, on joj sve to ne bi mogao pružiti. Sve kada bi bio i siguran, da ga iskreno voli i kada bi mu rado pružila svu razkoš svoje djevojačke mladosti, zar bi je poslije mogao ostaviti, napustiti pod pritiskom stvarnosti! A drugo ne bi mogao ni uraditi! Takve su mu materialne prilike, a ni u budućnosti mu se bolje ne ukazuju. On bi je morao samo zavaravati, da joj onda poslije svih krasnih časova odkrije, kako je siromašan, da će mu i kuću nad glavom prodati. Ne, on joj ne smije nanieti te boli, ne smije je razočarati, pa makar sada još više patio. Savjest je bila toliko jaka, da se nije dala ušutkati nikakvim zavodljivim mislima, čista i iskrena ljubav nije dopuštala, da trenutno uživanje zagluši plemenitu ljubav, koja se znala i žrtvovati i pregarati! Iako mu se takav svoj pogled

i takvo uvjerenje činilo naivno i ludo, iako je ponekada htio biti kao mnogi drugi, ipak u stvarnosti, na djelu ostajao je i dalje po starom. Što više, često puta je mislio: ako se ona i mora razočarati u ljubavi i u varljivosti sreće, zašto da baš uz to razočaranje bude vezano njegovo ime!

No, s druge pak strane, pitao se, da i je na njemu krivnja, što je siromašan i što mu materialne prilike ne dopuštaju, da ostvari svoju ljubav! Sviest o tome svome siromaštvu nije ga nikada napuštala i on je u srdcu gajio posebnu ljubav za siromahe. Duboko je cienio one, koji su se iz siromaštva popeli na iztaknuto mjesto, i to samo svojim neumornim radom. Ali ta sviest o svome siromaštvu ostavljala je stalno u njemu prizvuk sjete, zamišljenosti i poniženja. Ali nalazio je ipak i utjehe svojim postupcima. Ako ga Kaja zaista voli, onda će ostati uztrajna u toj ljubavi, a profesor ne će imati nikakvog uspjeha. Ako je sve samo ženski hir, onda nema za čime žaliti.

I tako, u tim duševnim trzavicama prolazili su mu dani. Iako je sada u školi dobro stajao, ipak ga je poprieko gledao profesor zemljopisa. Kakav mu god Janko dao odgovor, nikada nije bio zadovoljan. Janko je njegovo predavanje bilježio i odgovarao njegovim riečima, ali je profesor zemljopisa tu istu misao drugačije izricao. I tako je Janko počeo skoro svaki put iz zemljopisa dobivati opomenu. Odakle to, pitao se Janko, što se profesor toliko na njega okomio. I prošle godine mu je predavao to isto gradivo, a imao je i na kraju godine iz zemljopisa dobru ocjenu. Sada mu taj isti profesor iz istog predmeta daje slabu ocjenu. Janka je taj postupak ogorčavao i sva mu se nutrina bunila. Nerazpoložen, dok je vani još sunce sjalo, pošao je u šetnju. U prirodi se osjećao dolazak jeseni. Osjećao se on u boji svietla na ljudskim licima i očima, ćutio se u zraku i u prostranim ulicama, u lišću stabala i u cvrkutu nemirnih ptica. Blag i tih, gotovo neprimjetan dah prolaznosti dotakao se svakoga predmeta i sve je utihnulo, kao da nešto važno očekuje. Nebom su se javljali često bieli oblaci, često su prekrivali sunce, lišće se odkidalo s grana i polako, kao bez nade, padalo po putevima. Ljudi su izlazili na sunce da ih ogrije, kao da su bili sviestni, kako su njegove zrake blage i kako su pune sjetne ljubavi prema svemu, što tako sigurno, tako postojano prolazi. Janko je vidio, kako ulicom ide jesen i kako sa sobom vuče svoj dugi plašt, neprimjetan, ali prisutan. Mir je osvajao Janka, neki tih, osjećajan mir, dok se šetao

ulicom i promatrao ljude i kuće. Kako ima mnogo ljepote u tom postepenom smiravanju, u tom bez uzbuđenja predavanju smrti u naručaj, kako je liepo i ovo polako umiranje u prirodi. Preko kuća je proletilo jato crnih ptica, preplašen im se krik rasuo po krovovima, a tamo se još utješno svietlio iztaknuti zvonik ponosite crkve. I Janko očuti neku radost, utjehu, koja mu je govorila, kako ni prolaznost nije strašna, kako je i umiranje sasvim prirodna pojava. Sada je velik i nepregledan mir na poljanama njegovog rodnog sela, magle se prevlače u dugim bielim ogrtačima s jedne njive na drugu, dok se u podne ne raztanje i ne izdahnu pod sunčanim rukama.

Kod parka je sreo profesora književnosti i profesora zemljopisa. Išli su odmjereno i razgovarali se. Došavši do njih, Janko je skinuo kapu i pozdravio ih, ali mu se na pozdrav profesor književnosti samo neprimjetno i porugljivo nasmijao, kao da ga podcjenjuje. Sada se tek Janko sjetio, kako ih je već nekoliko puta vidio, da se zajedno šeću ili sjede u kavani uz veliki prozor i promatraju ulicom prolaznike ili čitaju novine. Sada je i Janku bivalo jasno, kako nikada nije mogao svojim odgovorom zadovoljiti profesora zemljopisa. Ali ga to odkriće nije zabrinulo, što više, znao je, da mu je od koristi, jer će znati, kako će se odsada vladati prema profesoru zemljopisa.

Kod kuće ga je dočekao Ljiljanin list. Sinulo mu je u glavi, jer je naslućivao, da mu Ljiljana piše o babi i o sadašnjim prilikama na salašu. Očekivao je, da će se Ljiljana tužiti na babu, jer se drugome nije mogao ni nadati. Baba je opet što uradila i sada Ljiljana traži utjehe. Bilo mu je neugodno i težko u duši. Nikada vedrine, nikada sunca, uviek neka težina, mrak, uviek brige i samo brige. Kada li će već jednom nastati mir, blagoslov Božji, kada li će se smiriti i odahnuti! Ako ovako i dalje ostane, popustit će mu živci, ne će moći više izdržati. Ali čitajući Ljiljanino pismo, bivao je vedriji i osmieh mu se poigravao na usnicama. Zar je to moguće? Zar se baba tako promienila? Ljiljana piše, da je baba sasvim drugačija žena. Kao da nije nikada ni bila ona prijašnja. Već od prvoga dana sve liepo s Ljiljanom. Ne brani joj a i ne prigovara, da se sastaje s Pavlom. Što više rekla je Ljiljani, da ga pozove u stan i da se tu zabavljaju. Bolje je u svojoj kući, nego vani, gdje ih vidi sviet i gdje bi se moglo o njima svašta pričati. I s Pavlom sve liepo, susretljivo. Nadala se, da će imati muke s babom, a kad tamo sve je drugačije izpalo. Samo da takva ostane. Zasada samo to Ljiljana javlja, jer se žuri, da preda list Pavlu, koji ide u selo. Pri kraju još dodaje, da se nešto malo sigurno nahladila, pa je boli ovih dana glava, ali i to će proći. Dok ga je Ljiljanino pismo smirilo i obradovalo, dotle ga je zabrinjavala misao na roditelje. Da li će se kuća prodati i kada? Zar se ne bi ipak našlo načina, da se nekako spasi! Da se posude novci i da se vrati dug. Ali tada se sjetio otčevih rieči, da se toliko već upleo u dug, da ne će ni prodaja kuće sve namiriti. Uzimati novi dug, značilo bi samo pogoršanje situacije, uzimanje još većeg tereta na leđa. Ali sada je baba kod Ljiljane, a misli kod nje zacielo i ostati. Iz Ljiljanina se pisma vidi, da se i promienila. No i ta promjena zacielo mora imati svoga razloga. Ako se kuća proda, kamo će roditelji? K Ljiljani? Zar bi svima dostajala mala Ljiljanina plaća? To bi bilo samo odricanje i životarenje. Njih hraniti i njega uz to podpomagati, nebi bilo moguće. I dok su mu drugovi u razredu bili bezbrižni i mislili samo na kojekakve šale, on je bio zamišljen i mislima odsutan. Jednom ga je susjed zapitao, nije li mu zlo, ili se možda razbolio, jer svakog dana biva bljeđi i slabiji. Ali on kao da nije ni čuo to pitanje, gledao je dalje preda se i mislio na svoje kod kuće. Kako bi im rado pomogao, kako bi ih utješio, ali čime i kako? Da napusti školu i da potraži zaposlenje? Da li bi zaposlenje dobio? Zna nekoliko svojih drugova, koji su napustili školu u nadi, da će dobiti službu, a eno ni do danas je još nisu dobili. A on? Tko bi mu mogao pomoći, da dobije kakvo mjesto? Sada se do namještenja dolazi samo dobrom protekcijom, a on nema nikoga, tko bi ga mogao zagovarati i štititi. Da ima maturu, možda bi mu i dali kakvo manje mjesto, ali ovako se ni u što ne nada. Svakoga dana sluša i čita u novinama, kako je nastala hiperprodukcia inatelektualaca i kako i oni s najvišom školom sjede nezaposleni i sretni su, ako se mogu zaposliti i uz najskromniju nagradu, samo da se nekako prehrane. Tu dakle ne bi bilo nikakve žurne pomoći i s njegovim napuštanjem škole stvar ne bi bila riešena. Uviđao je jasno, da roditeljima ipak naposljedku ne će preostati drugo, nego da odu k Ljiljani. Da je otac mlađi i za posao, još bi se gdje i mogao u svojoj struci zaposliti, ali ovako iznemogao nije mogao na to ni pomišljati. Samo da Bog poživi Ljiljanu, da joj dade zdravlja, pa se ne će valjda morati gladovati ni pro-

siti. A Bog je dobar, poživjet će je i sačuvati, da bude podpora roditeljima pod njihove stare dane.

Janka je zavolio profesor filozofije i narodne poviesti. Naročito su mu se sviđali Jankovi trezveni odgovori iz filozofije, njegovo zrelo razsuđivanje o čovjeku, o životu i drugim pitanjima. Nije bio profesor kao drugi profesori. Nije se držao ukočeno i svečano s nekom umišljenom distancom, nego je prilazio đacima kao stariji drug ili iskren prijatelj. Za vrieme njegova sata u razredu je vladao red, a đaci su sami razpravljali o pitanjima iz filozofije. On je sjedio obično za katedrom ili stajao kod prozora i slušao đačko razmišljanje o nabačenim problemima. U razpravu se miešao tek ponekada, kada je uvidio, da su đaci u prepirci prilično zastranili. Za Janka su to bili satovi najvećeg uživanja. Kako li je bez suzezanja govorio i o pitanjima, koja nisu ulazila u okvir školskog programa, koliko je puta s dubokim uvjerenjem govorio i o socialnim pitanjima i o družtvenom moralu. Govorio je iz duše, jer je teret družtvenog morala osjetio na svojim leđima. Profesor je bio s Jankom oduševljen i upućivao ga na razne studije o pojedinim pitanjima. Janko ga je slušao i pitao za razjašnjenje u trenutcima sumnje. Među đacima se osjećalo, kako su gotovo svi bili pristalice podpune slobode i kako su osuđivali priznavanje Boga i crkvene nauke , navodeći neprestano mračni srednji viek. I govorili su, da moderno vrieme svojom naprednom tehnikom donosi spas čovječanstvu. Nauka će usrećiti čovjeka,moderni izumi će preobraziti lice Zemlje. Što vjera, što stari moral? Zar da moderan čovjek vjeruje u liepe i zastarjele priče iz Svetog Pisma, zar da budemo natražnjaci i mračnjaci. Um, um je tu, on će spasiti sviet, on će odnieti pobjedu. I zato treba uživati u životu, u svim njegovim slastima bez ograničenja i bez zastarjelih opomena savjesti.

Te i takove misli iznosio je jedan drug iz prve klupe, duge i kovrčaste kose, i imao je mnogo pristalica. Iako Janko nije bio neki pobožnjaković, ipak se nije mogao pomiriti s ovim nazorima. I jednoga dana, kada su svi pljeskali drugu s kovrčastom kosom i kada je drug mislio, da je njegovo mišljenje kao neoborivo usvojeno, Janko je vidio, kako profesorov pogled počiva na Janku, i očekuje, što će on reći. Janko se polako digao i naslonio rukama na klupu. Profesor je prešao rukom preko obraza i rekao:

— I Janko želi reći svoje mišljenje o tome.

Pogledao je s osmiehom Janka, dok su se svi đaci u razredu okrenuli prema Janku.

Nastalo je izčekivanje.

Svi su željeli čuti, što će Janko reći. On se zagledao preda se i sasvim mirno rekao:

— Ja se ne slažem s mislima, koje su ovdje malo prije iznesene.

Drug s kovrčastom kosom je skočio:

— Molim dokaza!

— Ja ću dokaza i donieti. Dosada se često puta govorilo o tome, kako um pobjeđuje prirodu i kako će je jednoga dana i pobiediti, čulo se mišljenje o ništavosti družtvenog morala i o prednosti onoga, koji je prodahnut modernim duhom, spreman da se otrese zastarjelih predrasuda o životu i o uživanju toga života! Što se tiče uma, velim vam, da um ne će nikada biti na spas čovječanstva, ako ne bude podahnut i ljudskim dubokim suosjećanjem. Um pronalazi, um iznosi ideje. Ali te nove ideje umu pruža sama priroda. Ona mu odkriva svoje zakone, i ako se čovjek njima umije poslužiti u pravom svjetlu, dobro, ali ako misli mimo njih, čovjek sam sebe upropašćuje. Vi svi znate, da priroda ima svoje stalne zakone, na kojima počiva naš život i sviet. Doklegod se pokoravamo njenim zakonima, ona se ne diže protiv nas. Ali čim narušimo bilo koji njen zakon, posljedica se odmah na nama osjeća. Priroda je u svemu dosljedna. U njoj nema samilosti i obzira. Ljudi svoj život omogućuju time, što izpunjuju prirodne zakone. Priroda pruža čovjeku material za nove ideje. Ali te je nove ideje ne pobjeđuju i ona nije nikada u opasnosti pred čovjekom. Na što ljudima služe svi novi pronalazci? Krilatice, bombarderi, topovi, tenkovi i druge spreme? Sve je to upravljeno na uništavanje čovjeka, jer misleći, da tim predmetima svladava prirodu, čovjek svladava samoga sebe. U ime novih ideja novim se pronalazcima ljudi uništavaju, a priroda ostaje i dalje ista. Sve kada bi se prirodi i ukazala opasnost, da će je svladati ljudski um, ona bi omogućila čovjeku, da se novim idejama sam međusobno uništi. I tako priroda odkriva čovjekovu umu tajne svojih zakona, stvara u ljudskim mislima nove ideje, u ime kojih se međusobno uništavaju. A uništavaju se opet samo zato, što su krivo shvatili prirodu i što su htjeli stvarati mimo njenih zakona. Jer, ljudi su zaboravili, da i u

čovjeku obstoje isto tako prirodni zakoni, na kojima se temelji ljudska sreća. A to su tako stari zakoni, odkako obstoji sam čovjek. A to je razum pročišćen dušom, osjećanjem uzajamne ovisnosti, uzajamnog poštivanja ličnih prava na život. Tu je temelj družtvenog morala. I kao što se priroda osvećuje onima koji se ogrieše o njene zakone, tako se i družtvo osvećuje čovjeku, koji narušava njegov moral. Spas se čovjekov ne nalazi u protivljenju protiv prirodnih i družtvenih moralnih zakona, nego u poštivanju tih zakona i u njihovu izvršivanju. Kako vidite,čovjek je tek onda slobodan, kada se pokorava tim vječnim zakonima i druge vam slobode nema. Druga sloboda ne koristi, nego škodi.

I tako se Janko obraćao na sva druga neobična pitanja. Ovako, na brzu ruku, nije mogao da jasno sredi svoje misli, ali je ipak rekao, kako je, ako ništa drugo, a ono bar izdaleka dirnuo pitanje, o kojemu bi se još dugo dalo govoriti i koje bi morao pažljivo i jasno razraditi.

Drug s kovrčastom kosom je šutio. Nitko nije Janku protivuriečio. U razredu je vladao velik i svečan mir. Tada je negdje u prizemlju zazvonilo zvono i njegov je glas dopro i u osmi razred i sve prenuo iz misli. U hodniku je nastala vreva i živost je tekla hodnicima veselo i oduševljeno.

X.

Lišće je opalo s grana, nebo se prevuklo surim i tamnim oblacima, a kiša je skoro svakog dana pomalo orosila hladne gradske pločnike. Ono liepo dolaženje jeseni iz sela i poljana otišlo je u nepovrat, otišlo je vedro sunce i sada još ponekada zaviri iza oblaka kao nada čovječjega srdca, a potom se opet skrije i nad gradom se od jutra do mraka vuku oblaci i ostavljaju pod sobom tamne i vlažne sjene natočene dahom prolaznosti. Janko je provodio svoje dane, učeći i spremajući se, da ove godine što bolje prođe u školi. Bilo je trenutaka, kada je misao bježala s crnih listova školske knjige, ali je on tada okupljao sve snage, da silom svrati svu svoju pažnju na ono što čita i da uztraje do kraja. Sjedeći za stolom uz naloženu limenu peć, gledao je na ulicu kroz prozore i spomen na liepe časove, što ih je proveo kod Ljiljane, prevario bi ga na čas i zavladao njime. On je ćutio, kako ga svega prožima ugodno čuvstvo i, kao blagi dah okrepe, tetošilo je

sjećanje na onu srdačnost i iskrenost, koju je našao kod Ljiljane. Ali tada bi njime opet zavladala moćna želja, da se baci u vrtlog života i da ide po zabavama i plesovima, kao što su to činili njegovi drugovi.U dnu sebe sve je više odkrivao želju i potrebu, da ima uza se neko stvorenje, koje bi ga moglo razumjeti, kojemu bi se mogao povjeriti. Bila je to tako snažna potreba, da je zbog nje često i dosta pregarao. Gledajući, kako se dvoje šeću izpod ruke i sretno smiju, on je želio, da i on jednom osjeti tračak te sreće. U mislima je doživljavao divne prizore, ali čim bi se trgao iz sanjarenja, lak trzaj bi mu prešao preko usana, a ruka se dotakla čela i on bi poluglasno šaptao: »Da, to je liepo, ali daleko, vrlo daleko«. Sjetio bi se i Kaje i pitanja, koje mu se znalo nametnuti: da li ga ona voli. Jer, možda ona unatoč svemu ipak čuva u srdcu onu iskru, koja samo za njega tinja, iako ničim ne pokazuje, da na njega misli, ipak tu tajnu skriva u svojim grudima. I on bi tada bacao knjige sa stola i hitao žurno na ulicu i na korzo u nadi, da će je vidjeti, da će pročitati iz njenoga pogleda, što misli i što osjeća. Ali kada ju je namjerno tražio, nje nije bilo. U onome množtvu na šetalištu bilo je mnogo krasnih djevojaka, ali njega nijedna nije zanimala. Sve to množtvo, što se natiskivalo u novim i pomodnim odielima, ostavljalo je na njega ipak plah utisak, upravo odah nekog strastvenog i nadražujućeg mirisa, koji mu je uznemirivao živce. Pa ipak, ma kako se pomiešao u množtvo tih ljudi i žena, on je osjećao, kako je usamljen i kako poslije tih prvih utisaka u njemu raste tišina i neki blagi mir odkriva negdje u daljini želju za smirenjem, za odmorom.

Jedne večeri, dok su sablastno žarulje bacale crvenkasto svietlo po vlažnim pločnicima i dok je magla svoju težku mliečnu koprenu razastirala nad gradskim ulicama i ovijala sve tajanstvenošću, išao je Janko pognut i zamišljen od prijatelja kući. Nije još ni skinuo kaput, kada je ušla gazdarica i rekla:

— Tražio vas je jedan gospodin.
— Ne znate koji?
— Ne znam, on kaže, da vam je šogor.
— A kamo je otišao?
— Da vas potraži.
— Gdje će me naći!

— I ja sam mu to rekla. Ali on je rekao, da će uskoro doći. Treba vas hitno!

Janko je išao po sobi gore dolje, a nemir ga je počeo obuzimati. Da se nije što zlo dogodilo, da nije Ljiljana bolesna! Stotina pitanja prošlo mu je kroz glavu strjelovitom brzinom, stotinu odgovora je pokušao naći da se umiri, ali je bilo uzalud. Nešto je u njegovoj duši muklo odzvonilo, kada mu je gazdarica rekla, da ga traži šogor. To je dakle Pavle došao. Drugoga šogora nema. Ili, možda je službeno došao i navratio, da ga vidi i da mu donese od Ljiljane pozdrav. Ne, ne će biti ništa zlo. Što li se samo tako brzo uplašio, što li mu je stao dah, kada je čuo, da ga šogor traži. Htio je i sam, da pođe van, da potraži Pavla, ali gdje bi ga i mogao naći. Spustio se na stolicu obučen u zimski kaput i očekivao, ne će li čuti kakove korake pod prozorima ili na kapiji. Nije morao dugo čekati. Pred prozorima zaustavio se samovoz. Svietlo reflektora snažno se razsulo ulicom i osvietlilo ju je kao da je dan. Janko se naglo digao i napeo sluh. Brzi koraci prošli su kroz odškrinuta željezna vrata od ulice i ušli u predsoblje. U kuhinji je čuo gazdaričin glas:

— Kod kuće je. Izvolite.

Vrata su se otvorila. U civilu, u kratkom športskom zimskom kaputu, sa šeširom u ruci i smrknuta pogleda ušao je Pavle. Pružio je Janku ruku i rekao:

— Svratio sam uz tebe. Idemo u selo k roditeljima, i to odmah, da što prije stignemo.

Izpričao je bez daha, kako je bio jučer u službi, a kada je došao poslije službe u školu, da vidi Ljiljanu, poslužiteljeva je žena rekla, da je Ljiljana težko bolestna odnesena samovozom u selo k roditeljima i da je baba neprestano lamatala rukama i glasno zapomagala.

Janku kao da su se podsjekle noge. Hladan srh prostrujao je naglo od glave do pete, onda ga odjednom obuzela toplina i kao da je dugo trčao, počeo je naglo i težko disati, kao da nema dovoljno zraka. Uhvatio se rukom za krevet i vidio, kako se u Pavlovim očima prelieva težak bol.

— Pred kućom je samovoz. Idemo. — Janko je bez rieči pošao, ali se onda s ulice vratio i rekao gazdarici, da ide kući i da se za njega ne brine.

Dok je samovoz jurio kroz gradske ulice, Janko je vidio pred svojim očima Ljiljanin lik. Vidio je, kako mu se smieši, kako ga grli i kako joj se miču veselo usne. Kao u slikopisu prohujali su mnogi odlomci iz života, što ih je proveo s Ljiljanom i njemu se stezalo srdce pri pomisli, da je sada težko bolestna i da su je samovozom prevezli kući. Nije imao vremena, da pita, kako se razbolila i od čega boluje, njega je svega zaokupila misao, da je težko bolestna i da je opasnost pred očima. Pavle se uvukao u svoj kaput i zamislio se. Janko ga je htio nekoliko puta zapitati, da li je zbilja Ljiljana opasno bolestna, ali se odmah sjetio, da nije zlo, ne bi je prenieli kući k roditeljima. Pred oči mu je došla majka, stanje, u kojem su se nalazili pred ovim događajem i Janko se čvrsto držao rukama za sjedalo, jedva čekajući, da stigne kući i da vidi Ljiljanu.

Nad poljanama je ležala težka i tamna noć. Gluha i nepregledna tama sve je pritisnula svojom vlažnom crninom, a nju su prosiecala dva crvenkasta svietla s prednjeg diela samovoza, koji je poskakivao po prilično izkvarenom drumu. Na putu nigdje nikoga, samo što oni jure strmoglavom brzinom, a zujanje samovoza prodire sablastno u noć, u mrak. Ono prvo uzbuđenje napustilo je Janka i on je očutio, kako ga je hladan talas zapljusnuo, pa je tek sada primietio, da je okno na prozoru s njegove strane polupano. Uvukao se bolje u kaput i stisnuo nogu uz nogu, da mu bude toplije.

Tek oko deset sati noću stigli su u selo i tu morali izaći iz samovoza i poći do kuće pješice, jer je put bio pun kaljuža, da se samovoz nije mogao dalje ni maknuti.

Mrak je pritisnuo put i stazu izpred kuća i samo su pospano drhturila svietla petrolejske svjetiljke kroz prozore nizkih seoskih kuća. Ali Janko je dobro poznavao put, pa je hrlio napried, ne pazeći, kamo staje i kako mu voda ulazi u cipele. Već iz daljine je ugledao svietlo na prozorima roditeljske kuće. Ali, to je svietlo bilo mutno i neizrazito, jer su prozori bili zastrti zavjesama. Janko je vidio samo to svietlo i žurio se prema njemu kao prema luci spasa. Izpod suša ili u dvorištu s kućnih vrata zalajali su susjedovi psi i njihov glas je bio jeziv kao krik sove na crkvenom zvoniku. Čuvši da neko ulazi, otac je izašao u dvorište i stao na kućna vrata, gledajući sliepo u došljake i čekajući tko li će to biti. Tek kada je Janko stupio na kućni prag i nazvao dobru večer, otac ga je prepoznao i prišao mu, gledajući mu potišteno i izgubljeno u oči:

— Odakle ti sada? rekao je iznenađeno, jer je znao, da u to vrieme nema vlaka i da nije mogao drugčije doći kući.

— Evo i Pavla. Došli smo samovozom! — odvratio je Janko, dok je prispio i Pavle i rukovao se s otcem.

— Dobro je, što si došao, — nastavio je otac i pognuo glavu, ne ćeš dugo imati sestre.

Glas mu je bio čudnovato miran, iz njega se jasno razabiralo već podpuno pomirenje sa sudbinom i vidjelo se, nije ga više ništa moglo iznenaditi. Janko se nije sjećao, da ga je ikada takvog u svome životu vidio. Ne rekavši ništa, pohrlio je kroz kuhinju u sobu, gdje je na sred stola gorjela petrolejska svjetiljka. Crveno svietlo bacalo je svoje zrake na krevet po bielim jastucima i dunji, gdje je Janko ugledao Ljiljanu. Čuvši, da ulazi, podigla je malko glavu, kušajući da sjedne i da ga tako dočeka. Izpružila je prema njemu mršave, biele ruke i s očima punim osmjeha i suza dočekala ga je i nasmijala mu se, ali je taj osmieh bio grozničav i oči su joj neobično odsievale. Janku se steglo srdce. Dodir njenih ruku bio je vreo, a obrazi su joj upali, pobliedili. Janko je na svome obrazu osjetio njen cjelov i suzu, koja se polako klizila niz njegov obraz.

— Kako si dobar, pa me nisi zaboravio. Neprestano sam na tebe mislila. Baš mi je drago, što si došao! — govorila je ona neprestano ga držeći za ruke.

Videći je tako slabu, sasvim promienjenu, Janku se stiskalo grlo, bol je sapinjao njegove grudi i tražio je izlaza, da izbije s jecajima na površinu. Jedva se svladao, da ne zaplače. Stisnuo je zube i pravio se veselim, gledao ju je umilno i s pouzdanjem, govoreći joj, kako će biti sve dobro, samo da se ničega ne boji. Tek kad se odmakao, ugledala je Pavla i s njime se pozdravila.

Kod nogu kreveta stajala je majka snuždena i ubijena. Na licu joj se vidjelo, da je mnogo prepatila i da je ovaj događaj sasvim porazno na nju djelovao. Upravo se izgubila i nije se snalazila. Očenaše je stisnula među prste, a usnice su joj se micale, dok je usrdno skretala pogled na sliku Majke Božje, koja je visjela u pročelju na zidu. Pogledala je i Janka i pri tome oborila oči, a suze su joj navirale, dok ih je kradom brisala krajem pregače. Za stolom sjedjela je pognuta baba, ruke su joj počivale na koljenima, a izpod oka bacila je sumnjiv i izpitivački pogled sad na Janka, sad na Pavla i Ljiljanu. Za sve vrieme nije ni rieči progovorila. Janko je na prstima otišao u kuhinju, gdje je sjedio za stolom otac i poguren zurio preda se. Sieda kosa u neredu je pala na desnu stranu njegove glave, u nju se zalilo svietlo petrolejske svjetiljke bacajući sjenku na donji dio lica. Otčeva se glava polako i zamišljeno klimala. Janko se šuteći spustio na stolicu i niemo zagledao u površinu stola pred sobom. Otac je podigao glavu i pogledao ga, ali mu dugo nije niša rekao. No, Janko je iz njegova pogleda pročitao, što se sada događalo u njegovoj duši. Htio ga je utješiti, ali nije nalazio rieči, jer su mu se sada činile tako prazne i uzaludne.

Tada je došla i majka. Prišla je Janku i zagrlila ga objema rukama jecajući:

— Što li nas je snašlo, što li smo dočekali. Jadno, diete moje, jadna Ljiljana moja, kako li se danas namučila. Od nje je ostala tek sjena, a za tako kratko vrieme. Bože moj, sačuvaj je, smiluje se meni grješnici i povrati mi je, jer tu samo Ti možeš pomoći! Samo joj Ti možeš pomoći i nitko drugi! Dobar si, Bože moj, pa ćeš valjda uslišati i moj glas.

Zagrlila je još čvršće Janka i kroz suze rekla:

— Ona nam je sve, ako ona umre, tko li će te, Janko moj, pomagati; tko li će nas kruhom hraniti!

Stisnula je krunicu među prste i usrdno se molila. Nigdje se nije mogla ni na trenutak primiriti. Janko je shvaćao sav značaj njenih rieči i sav strah, što ju je obuzimao. Bilo mu je jasno, ako umre Ljiljana, da će s njome sve izgubiti, posljednji oslonac, posljednju nadu. Nije ni smio misliti na ono, što bi ih poslije čekalo. On je sada samo jedno vruće želio: da Bog spasi Ljiljanu, da je ne uzme. Nikada još nije osjetio, da sav njegov život leži u Božjim rukama i da samo do Njega stoji, hoće li se spasiti ili propasti. Molio se izkreno, bez rieči, molio se srdcem, iako se do sada već tako riedko molio. Bio je uvjeren, da će Bog čuti njegovu molitvu i da ga ne će ostaviti u najtežem trenutku.

Uskoro je došao iz susjednog sela i liečnik. Susjed je išao po njega kolima. Svi su u kuhinji čekali, što će reći. Taj četvrt sata, što je liečnik bio kod Ljiljane, Janku se učinilo čitava vječnost. Što li će reći; da li će ih utješiti ili pripremiti na težko izkušenje! Izišavši i propisavši recept, liečnik je rekao, da će sjutra prije podne svakako doći i da će joj dati opet

injekciju. Što će biti vidjet ćemo. Zasada treba biti pribran i snažan, treba primiti sve hrabro, jer sve je u Božjim rukama. Pokušat će sve, što se može. Taj liečnikov odgovor nije Janka utješio, jer mu nije ništa liepo i utješno obećavao. I majka je opet pogledala Janka, a iz pogleda je mogao jasno pročitati svu bol, sav ponor, što se pred njome otvarao. Ušavši u sobu, gdje je ležala Ljiljana, otvorila je ormar i nešto tražila. Janko je i sam stao uz nju, da joj bilo u čemu pomogne, ako bi se ukazala potreba. Dok su ostali bili zabavljeni oko Ljiljane, majka je pružila Janku ručnik i klečeći uzdahnula:

— Ostali smo bez svega. Nemamo više ni rublja, ni novaca. Ostao nam je svega još koji kilogram brašna. A onda, što ćemo onda! Što li će samo s tobom biti? Mi ti ne ćemo moći slati novac, morat ćeš doći kući, pa što nam dragi Bog da.

Janko je proživljavao svu težinu njenih rieči. Govorile su mu otvoreno, jasno, da se treba pripremiti i na najteže izkušenje. Ali ipak nije mogao misliti toliko na sebe, koliko na Ljiljanu. Gledajući je, nije mogao zamisliti, da bi mogla umrieti, nestati između njih, jer nije moguće, da bi je sada izgubio, da bi pošla u hladnu i blatnu zemlju, na kojoj počiva mutna i prohladna jesen. Ne, ona ne smije umrieti, ne smije ih ostaviti, jer je bila uviek tako dobra, plemenita, jer se tako rado, tako predano žrtvovala za sve njih. I sada, da umre, da nikada ne ugleda lice pravde, da se nikada ne utješi, nikada ne usreći! Ne, to nije moguće, to nije moguće. Pravde ipak mora biti, ona je mora vidjeti.

Nečiji su se koraci čuli na vratima od ulice. Otac je otišao, da vidi, tko je. Netko je s njime ušao u kuhinju. Janko nije ni gledao, tko li je to došao. Ali nije prošlo ni deset minuta, čula se težka otčeva psovka. U kuhinji je nastalo komešanje i kretanje. Otčeva je psovka bila sve groznija, sve strašnija. Svi su pogledali prema kuhinji, a majka je pošla prema vratima blieda i preplašena. Za njome je pošao i Janko. Janko je vidio, kako je otac nekoga uhvatio za leđa i gurnuo u mrak, da se onaj tamo u mrak zateturao i počeo hvatati za zid.

— Što je, zaboga? — pitala je uzbuđeno majka.

Otac je zatvorio kuhinjska vrata i okrenuo se prema majci:

— Gad jedan, a ne čovjek! Diete mi ovdje umire, a on došao izkati dug! Dug bi, a dao me advokatu, da mi se kuća nad glavom proda! Uplašio se valjda, da mu od prodane kuće ne bi ništa doteklo. pa je došao, da se osigura. I to mi dolazi sada, noću!

Janku tek sada bi jasno, da to otac govori o susjedu Stjepanu, tek sada se sjetio, da će se prodati kuća, jer otac ne može vratiti dug. Dakle, još i to! U sobi kod Ljiljane vladao je muk. Janko je znao, da je i Pavle čuo otčeve rieči i bilo mu je vrlo neprijatno. Odkrio je i pred njime težku obiteljsku ranu, i to baš sada, kada je Ljiljani težko, kada se i najgorem nadaju. Dugo je Janko stajao u kuhinji, dugo je mislio na otčeve rieči i nigdje nije vidio svietla, nigdje utjehe. Tek kada je Ljiljana pitala za njega, ušao je k njoj u sobu! Ona mu se nasmijala i rekla sasvim tiho, da će mu poslati novce za stan i hranu. čim ih primi, da se ne brine, jer će biti sve dobro. Čim joj bude bolje, posjetit će ga i kupit će mu najpotrebnije stvari. Neka se sada malo strpi.

Janku su te njezine rieči prodirale do dna srdca. Došlo mu je, da je uzme za njene, umorne i uvenule ruke i da je izljubi, da je zamoli za oproštenje, što se za njega toliko brine, toliko žrtvuje. Ona se nada, da će ozdraviti i da će doći u grad, da će ga posjetiti. Ona ne misli na smrt, nego na život. Oči su joj pune nade. Ne vidi, kako je za ovo nekoliko dana sasvim tjelesno propala, da je postala sjena, nježno svietlo, koje može malo jači dah ugasiti.

Dugo u noć bdjeli su uz Ljiljanu. Pavao je morao jutarnjim vlakom odputovati. Ljiljana je rekla, neka i Janko odputuje, da ne bi ništa u školi propustio. Te noći Janko nije nikako mogao usnuti. Tek pred jutro svele su mu se oči, ali ga je majka lako prodrmala:

— Vrieme je. Pavle je već gotov.

Janko je protrljao oči i ustao. Majka mu je krišom turila u džep nešto novaca, rekavši:

— Da imaš. Nemam više. Koliko mogu. Što ćeš, kada je tako.

— Janko je osjetio, kako joj je ruka zadrhtala i kako su joj se oči prelile suzama. Znao je, da mu je uviek tako krišom davala novaca, kadgod joj se pružila prilika, a sve pod izprikom, da mu se nađe, ako mu bude potrebno. Iako nije rekla, on je znao, da joj je sada zadrhtala ruka od straha, da mu to možda posljednji put daje i da će odsada ostati i bez njene pomoći. Polazeći s Pavlom na željezničku postaju,

rekao je majci, ako što bude, da mu se odmah javi. Ona je sklopila ruke i podigla oči k nebu:

— Valjda nas ne će zaboraviti Bog, valjda će uslišati moju molitvu. Uviek mi je pomogao, pa će zacielo i sada. Tko će, ako On ne će. Da se u Njega ne uzdam, morala bih svisnuti ili poluditi od prevelike brige. Moli mu se i ti, moli mu se za Ljiljanu, jer ti je ona najviše pomogla, jer nam je ona sve, sav naš život.

Janko je stisnuo njenu ruku i poljubivši Ljiljanu u obraz otišao s Pavlom na željezničku postaju. Vani je bilo mračno, kišno i studeno.

XI.

Stigavši u grad, nije ni svratio u stan, jer je imao vremena, da stigne na vrieme u školu. Kada je došao u hodnik i pošao prema razredu, profesor je već išao s razrednom knjigom u razred. Cieloga prvog sata Janko nije ništa zapamtio od profesorova tumačenja. Prozebao i neizspavan, sjedeći blizu peći, sav kao u nekoj magli, tielom e bio u razredu, ali ne i mislima. Vidio je pred sobom i oko sebe glave svojih drugova, vidio je, kako se profesorove usne miču i čuo je njegov glas, ali smisao njegovih rieči nije mu ulazio u glavu. Do njega su dopirali zvukovi rieči, dopirali su i prolazili, ne ostavivši na njega nikakvog utiska. Za čas bi ga podišla hladna, pa onda topla struja, stresao bi se i još više pognuo, naslonivši se prednjim dielom tiela na kosu ravan klupe. U razredu bio je polumrak, težina i ustajalost. Janko nije ni primietio, kada je odpočeo drugi sat i kada je došao drugi profesor. On je sjedio i dalje zamišljen na svome mjestu. Njegove su misli bile, tamo u selu, kod Ljiljane. Njena mu je slika neprestano lebdjela pred očima. vidio je tako jasno svaki potez na njenom licu, vidio je njene svietle, pune grozničave vatre oči, njen laki osmjeh tinjao joj je po izpijenim i bliedim obrazima. Sve je on vidio, kao da je sada tamo uz nju, kao da sluša njene rieči i osjeća na svojim obrazima topao dodir njenih toplih ruku. Vidio je, kako se majka sagiba kod ormara, kako ga gleda preplašeno, čuo je otčevu groznu psovku i rieči, da će mu se prodati kuća nad glavom. Onda je vidio sva lica oko Ljiljane, s kojih je čitao neko mučno, ali sigurno predosjećanje, da je Ljiljani vrlo zlo i da se ne nadaju ničemu dobrome. I sada je on shvatio svu grozotu stvarnosti i od nje se uplašio. Ovo, što se sada događa

tamo u selu, to je njegovo životno pitanje. Shvaćao je, da se radi o Ljiljaninu životu i ako ona umre, on više nije đak. I ne samo to, nego on ne zna, kamo će se okrenuti. A roditelji? Što će biti s njima? Kamo će oni, kada se kuća proda. Tada se pitao, nije li to možda san, ne pričinja li mu se to, a u stvarnosti je sasvim drugačije. Ali prošla je noć stajala pred njime u svoj svojoj težkoj zamagljenoj crnini, sa svom zbiljom velike i presudne opasnosti. Ne, sve to nije san, sve je to kruta zbilja. Za koji dan on više ne će možda moći u školu, on ne će više biti đak i ovo ne će biti njegovi drugovi. Otići će i nitko ne će ni požaliti, što ga ovdje više nema, što je otišao. Za njega će škola prestati. I eto, kako je to čudno, kako je to smiešno, a ipak istinito, stvarno. Sva njegova budućnost ovisi o tome, da li će Ljiljana ozdraviti ili ne. Sve sada samo o tome ovisi. I sada je očutio, što znači biti siromah, što znači ići u školu i boriti se, da nešto postaneš, da svojima pomogneš. Da je bogat, da ima svega, kako bi bio nasmijan, kako bi mogao uživati u ljepotama, što ih pruža život, što ih pruža priroda. A ovako, svega se toga mora odreći i sve njegovo životno pitanje upravljeno je samo u jednom pravcu, upravljeno je u borbu krhkog, iztrošenog organizma sa bezćutnim i nezasitnim bacilima. Sva ova lica oko njega, sve te rieči, što profesor govori, kako je sve to bezznačajno i sitno prema onome, što se sada događa tamo u njegovu selu. Zašto li je i pošao u školu, kada se nije moglo izdržati! Zar su roditelji željeli, da ga time usreće, da postane nešto bolje, nego što su oni sami! A sada, što se dogodilo? Došao je do pola puta, pružena mu je mogućnost, da se zagleda u ljepšu budućnost, da nasluti, što bi mogao postići poslije svih svršenih nauka. A ovako je u njemu probuđena sviest o tom ljepšem životu, ali time je i učinjena tragična ironija, jer do toga života sada nikada ne će moći doći, a za drugi život nije pripravan, u drugom se sada životu ne će moći snaći. Vječito će u njemu ostati bolna praznina, bolna sviest, da je njegov život promašen, da je zalutao u maglu i da mu iz te magle nema izlazka na svietlo, na sunce.

Sjetio se Ljiljane, još dok je bila malena, još dok su išli u pučku školu. Sjetio se tolikih njenih osnova za budućnost, tolikih njenih bezazlenih i iskrenih radosti, što će moći svoj mladi život posvetiti djeci. A od svega toga što se ostvarilo? Sve je bilo samo pripremanje, samo izčekivanje i u tom izčekivanju boljeg i sretnijeg života čovjek i sklapa zauviek svoje

trudne oči. Pred njegovim duhovnim očima redali su se doživljaji sa salaša, sjetio se Ljiljanine vjere u život, njenoga pouzdanja u snagu ljubavi, koja preporađa čovjeka. Iz dubine svoje duše je želio, da ozdravi, da bi joj se jednom mogao dostojno odužiti. Tek sada se i sam počeo prekoravati, da je i sam sudionik u nametanju te bolesti njenom slabašnom organizmu, jer se i radi njega morala toliko puta odricati i u najelementarnijim životnim potrebama. Ta je misao padala na njegovu dušu kao težak komad leda i on je ćutio od toga upravo fizičku bol.

Tada ga je drug, koji je sjedio uz njega, povukao za rukav i rekao:

— Ustani!

Janko ga je s nerazumievanjem pogledao, da je i susjed vidio, kako Janko uobće ne shvaća, o čemu se radi. Prodrmao ga je još jednom i rekao:

— Ustani! Tebe profesor pita.

Janko je mehanički ustao i kao da se budi iz dubokog sna, pogledao oko sebe. Gdje li je on to sada, pitao se, dok je vidio, kako su sva lica oko njega k njemu okrenuta i da ga svi gledaju sa smiehom u očima. Vidio je, kako k njemu ide profesor zemljopisa i kako ga s neke dostojanstvene visine gleda. Došao je do njegove klupe, tu se zaustavio i rekao:

— Dakle, kako stoji ta stvar?

Janko ga je u čudu gledao. Što li on to njega pita i što želi od njega.I odakle je on to došao ovamo pred njega.

Profesor se ironično nasmijao:

— Dakle!

Janko je šutio.

— Tako je to, kada se na satu ne pazi, nego driema i spava. Kod kuće se ne uči, u školi se ne pazi, razumije se, da se ne može ni znati. Da nisi opet noćas gdje lumpovao, pa sada ovdje spavaš!

Janko je čuo, kako je cio razred prasnuo u smieh, vidio je slavodobitan profesorov pogled i da se sve ovo događa na njegov račun. Ali ljutnje sada nije bilo u njegovu srdcu. I profesor i drugovi učinili su mu se ovoga trenutka tako jadno maleni, neznatni, da ih je od srdca požalio. Čemu li oni sada pridaju važnosti i zašto mu se smiju! Zar je zavriedio, da mu se smiju, da ga s time još i ponižavaju! Kako li su toga trenutka bili sitni i neznatni u njegovim očima.

Profesor je izpružio desnu ruku i pogledao na velik zlatan prsten:

— A jesi li barem pribilježio, što sam tumačio?

— Nisam.

— Imaš li barem knjigu?

— Nisam je danas ponio.

Profesor je s uživanjem gledao po razredu:

— Ni knjige nema! Tako je to, kada je nekome škola deveta briga! Sjedi! Sjedi samo! Već ćeš ti imati barem knjigu, ako već ne budeš pazio pod satom.

Janko je sjeo i nasmijao se. Bilo mu je smiešno, da ga ovaj ovdje prekorava, što ne sluša njegovo predavanje, što ne zna, o čemu govori. On ga pita za običnu izlizanu knjigu i pravi od toga pitanje, dok tamo u selu Ljiljana umire, dok mu se prodaje otčeva kuća. I drugovi mu se smiju i vjeruju, da je noćas negdje pio i sada ovdje uz toplu peć dremucka. Velik i dubok jaz ležao je sada između njega i razreda. Uvidio je, da su to dva razna svieta, koja se pod životnim okolnostima nisu mogla razumjeti.

Tada je zazvonilo školsko zvono. U razredu je rasla živahnost i đaci su poletjeli iz razreda u hodnik. I Janko je ustao. Drug, koji je sjedio uz njega, prišao mu je i uhvatio ga za rame:

— Htio sam ti šapnuti, ali si i sam vidio, da mi je bilo nemoguće. Stajao je baš pred klupom.

— Nije bilo potrebno! — odmahnuo je ravnodušno Janko rukom.

Jedva je čekao, da se svrši posljednji sat, pa da ode u stan. Mučila ga je nazočnost njegovih drugova, od kojih su ga neki sažaljevali, što nije znao, a drugi se čudili, kako nije mogao upamtiti tako jednostavne stvari, o kojima je profesor govorio. Kada se i posljednji sat svršio, Janko je izašao na ulicu i pošao kući. Hladan zrak udario mu je u lice i on se malo pribrao. Ulica je bila puna đaka i ostalih prolaznika. Život se odvijao kao i prije u svemu šarenilu sa svom živahnošću. Ljudi su se žurili zamišljeno i službeno, samovozi su trubili, težko natovarena kola savila su za ugao, a radnici su tukli konje i onako umazani psovali i mahali bičevima. Grad je živio užurbano, kao da nije imao vremena, da samo malko zastane i da odahne. I prolazili su pored Janka raznobojni šeširi s velikim i malim obodima, promicali su kaputi i krzna, kaljače i cipele, i sve je odmicalo nekamo užurbano i nervozno. Tek kada je Janko zamaknuo u

sporednu ulicu, bilo je manje svieta i prve sniežne pahuljice pojavile su se u zraku, letjele su lako spuštajući se po ogoljelim granama i dugim pločnicima. Zakrenuvši u ulicu, gdje je stanovao, sav je zadrhtao. Prema njemu je išao pismonoša. U prvi je mah pomislio: ne javljaju li mu možda od kuće, što je s Ljiljanom, i ta pomisao prostrujala je kroz njega kao električna struja. I tek, kada je pismonoša pored njega prošao, tek tada se sjetio, kako mu pismo nisu ni mogli pisati, jer vlak iz njegova sela samo rano jutrom polazi u grad. Došavši kući, našao je u svojoj sobi druga Stjepana Stankovića.

— Evo ja! Čekam te od jutros! Čuo sam od gazdarice, da si malo otišao kući! — govorio je Stjepan i srdačno mu stisnuo ruku.

— A odkud ti ovdje! — čudio se Janko, dok je promatrao Stjepana.

— Došao sam jutarnjim vlakom.

— Dakle, gotov si sa sjemeništem!

— Gotov sam. Nisam više mogao. Nije to bilo za mene. Što ćeš, mama mi je silom htjela, da budem pop, da bude popova majka, ali nije ti Stjepan za popa.

— I ti ih ostavio!

— Jok!

— Nego?

— »Izvrnuo sam sirće«, kako se ono kaže, pa me jednostavno »liferovali«. Dali su mi krila.

— Razumijem. Razumijem.

— I evo mene ovdje.

— Hoćeš li ovdje nastaviti sedmi razred?

— Hoću! Zato sam i došao k tebi. Možemo zajedno stanovati. Još ću danas javiti kući, da sam ovdje. Ne ću ni ići kući, jer ti poznajem moju majku. Ovako ću bolje proći. S gazdaricom sam već uredio.

— Dobro! — rekao je Janko i gledao Stjepana, kako se onako glavat i plećat spustio na stolicu.

— I ti svršio sa sjemeništem! — nasmijao se Janko i sjetio se Stjepanove majke, obične seljanke, koja je sva živjela u nadi, da će joj Stjepan postati pop.

— Ih, nije ti Stjepan za popa. Džaba ti je to. Stjepan voli cure i kolo, a tamo se to ne može. Tamo moraš biti pošten! U tome grmu leži zec!

I tako je Stjepan ostao kod Janka, da zajedno stanuju. Janku je Stjepan dobro došao. Bio je veseljak, samo šala mu je ležala na srdcu i bezbrižan život. On će i Janka razonoditi, da ne misli neprestano na ono, što ga čeka, što ga plaši. Dva dana se ipak Janko nije mogao nikako smiriti. Iako bi ga na čas zabavio svojim dosjetkama i šalama, Stjepan ga ipak nije mogao osloboditi težke i mučne atmosfere. Ta dva dana bila su upravo grozničava. Svakog je dana očekivao, da će čuti viest od kuće, a na tu viest obuzeo ga je strah i on se bojao i pred njom strepio. Trećeg dana, još su ležali u krevetu, neko je lupnuo u vrata i odmah ušao. Janko je podigao glavu. Bila je to Stjepanova majka. Već na vratima je zakukala:

— Gdje si, Stjepane moj, brigo moja, muko moja. U grob ćeš me odtjerati! Kuku meni, jadna ti sam do crnoga groba. Što li si mi to uradio, što li si me u crno zavio!

Stala je pokraj Stjepanova kreveta i sklopivši ruke, zagledala se u Stjepana.

On se podigao na laktove i nasmijavši se, pogledao Janka:

— Jesi li je čuo! Kuka žena! Ih, ovo ti je muka imati posla sa ženama.

— Kad sam čula, da si tu, da nisi u sjemeništu, noge su mi se podsjekle, bolje da me nije ni bilo!

— Hajde, mani se toga, ženo Božja! Glavno je, da sam živ i zdrav! Što kukaš, kao da sam umro! E, htjela žena, da bude popova majka!

Janko se okrenuo, da ne čuje, što govore. Ona je prišla Janku i klimajući glavom, uzdahnula:

— Jadna li sam li s ovom nesrećom! Nikada čovjek ne zna, što ga čeka.

Janko je izašao iz sobe, da ne sluša njihovo prepiranje.

Kada je izašla, rekla je Janku:

— Bila sam i kod vas. Pozdravili su te. Ljiljani je nešto bolje. Tako je i liečnik rekao!

Janku kao da je sunce sinulo. Ljiljani je bolje. Ljiljani je bolje! Da li je to moguće, da li je dobro čuo? Bio je kao izvan sebe. Pitao ju je još jedanput, da se uvjeri, da li je dobro čuo. I ona je rekla, da sva opasnost još nije minula, ali da je Ljiljani ipak nešto bolje. Na tu viest Jankom je obvladala silna radost. Grudi su mu se širile od neke nedorečene sreće, trak nade sinuo je u mraku i on je očutio radost, koja otvara svojom posvećenom rakom put u život. »Ljiljani je bolje, Ljiljani

je bolje«, ponavljao je te rieči u sebi, a neopisiva je radost obuzimala cielo njegovo biće. Sve mu je toga trenutka bilo drugčije. Učinilo mu se, da je odnekud neko naročito svietlo obasjalo sobu, da su sva lica vedra, nasmijana i da svi s njime ćute, što znači, kada je Ljiljani bolje. Poletio bi od uzbuđenja, od radost i svima rekao, da je Ljiljani bolje i da će ozdraviti. Kako li je ovoga trenutka zaželio, da je sada uz nju, da je vidi svojim očima i da vidi majku i njen utješni pogled, njenu povraćenu nadu. Dok je išao u školu, nije osjećao hladan dah snježnoga jutra. Ulica je bila svjetlija, grane su bile posute sitnim kristalnim sniegom, i krovovi su se bielili i iskričavo svjetlucali pod lakim dodirom sunčanih zraka. Prsa su mu se širila, udisao je prohladan jutarnji zrak i dok je svjež trag ostajao u mekom i tankom slogu sniega, vidio je u svemu veliku promjenu. Kako su mu oči bile pune svietla, kako li mu je srdce bilo puno nekog nedorečenoga ganuća i oduševljenja. I ulica, i ljudi, koji su sada prolazili bili su obasjani novim i svježim svietlom, koje im je kao aureola prozračno tinjalo oko glave. Kako li je liepo živjeti i kako li je liep život, mislio je Janko, kako je sasvim drugi čovjek, kada mu se opet podiže nada i kada zna, da se opet na životnoj stazi u daljini javlja svietlo i obećava mu ostvarenje snivanih ideala. Poslije nedjelju dana Janko je dobio i pismo kod kuće. Odmah je prepoznao Ljiljanin rukopis. Bio je nešto promienjen, vidjelo se, da joj je podrhtavala ruka, kada je pisala. Pisala mu je, da je kriza prošla i da je bilo vrlo opasno. No, molila se Bogu, preporučila mu je svoj život i On ju je uslišao, on joj je pomogao. Sada joj je svakoga dana bolje, samo što je tjelesno veoma oslabila, pa ne može još nikamo iz kreveta. Ali uskoro će se pridići, uskoro se nada, da će opet moći među djecu. Pri dnu lista još je dodala, da mu je poslala novac za stan i hranu, a dodala je još nešto novaca, da mu se nađe, ako mu bude za što uztrebalo. Čim ozdravi, neka se roditelji k njoj presele, jer su ovih dana obaviešteni, da će se kuća prodati na javnoj dražbi. Janka kao da je ubola hladna striela kod ovih rieči. Dakle ipak će se prodati, ipak se to nije moglo mimoići. Ali sada ta viest nije tako tragično djelovala, sada ga nije mogla savladati, nije mogla zamutiti razbistravanje novog obzorja. Samo da Ljiljana ozdravi, da se pridigne, a ostalo je prema tome sve sporedno. Nakon nekoliko dana došao je i otac odvjetniku, da se potanje razpita o toj stvari. Janka je potražio u školi. Otac je bio mrk i

nerazpoložen. Nekoliko tamnih bora usjeklo mu se u čelo i davalo mu je težak, zamišljen izgled. Svratili su u gostionicu i tu je uz čašu vina otac rekao, da se kuća ne će moći spasiti. Trebalo bi uložiti novac, ali odakle toliko novaca. Da se obrati babi? S njom se, veli, ni đavao ne bi pomogao. A da je ona žena na svome mjestu, sve bi drugačije bilo. Znao je, da će i ovaj babin posjet na salaš Ljiljani prisjesti i eto nije se nimalo prevario.

— Zar se nije smirila? — pitao je Janko, sjećajući se, da mu je Ljiljana pisala, da je baba sasvim novo čeljade.

— Zar se đavo kadgod mienja! Pritajila se, napravila se žena dobra, a ta je dobrota i prisjela Ljiljani. Kazao sam ja, da će uskoro puknuti tikva i pukla je. Bila tamo neko vrieme i onda po starome. Pisala ti majci pismo, da više ne može biti na salašu. Boji se, da je ne bi Pavle zaklao ili zagušio, jer uviek s Ljiljanom nešto potajno govori. Može je zagušiti i reći, da je umrla i nikome ništa. Nikoga ne bi mogla zvati u pomoć, jer tko bi je i čuo na salašu, sve kada bi i zvala u pomoć. Njoj je njen život drag i zato ne može više tamo ostati. A i s Ljiljanom je nešto radila, samo mi nisu smjele sve reći, jer znaju, kakav sam, pa su se bojale, da bi bilo u kući još većeg grieha. To će ti Ljiljana sama reći.

— I tako opet baba po starome, — rekao je Janko više za se.

— Kako bi drugačije i mogla. Zar je nisi vidio, kako je pognula glavu i gleda po sobi izpod oka, kao kad pas podvuče poda se rep, pa zvjera oko sebe, bojeći se, da ga tko ne dohvati. Ali ovo joj je bilo posljednje. Više ne će, u to sam siguran. Ali ono, što je glavno, baba se udaje, I to po svoj prilici, savim ozbiljno.

— Za koga?

— Za Martina Barićeva.

— Za njega?

— Umrla mu žena prije nekog vremena. Još je nisu dobro ni sahranili, a baba već počela njuškati oko njegove kuće. Bogat je, pa kao misli, bit će dobro, ako toga starog dripca uhvati. To sam samo načuo, ali bit će nešto na stvari. Po kući se šapuće.

Janku je sve ovo s babom postalo već previše glupo i jadno. Stara žena, pa nikako, da se opameti, da već jednom dođe

k sebi. Eto, neka se već jednom i uda, pa da se smiri, da u kući nastane mir i da je se Ljiljana oslobodi.

I dok je otac puštao guste dimove iz svoje lule s kratkim kamišem, Janko je polako izpijao svoje vino i gledao, kako izpred velikih prozora promiče sviet. I otac se nekamo zamislio i onda odjednom rekao:

— Sada je tako. Kada svršiš maturu, potražit ćeš mjesto, pa će nam opet biti lakše. Skopčat će se nekako kraj s krajem. Da sam za koju godinu mlađi, mogao bih se i sam prihvatiti nekoga posla, ali ovakav, kamo sam i pristao! Izdao me i vid, pa sam sliep kod očiju. Šta ćemo, ne može se uviek ni raditi, čovjek se iztroši, kao i svaka druga stvar.

Janku je poslije ovog otčeva posjeta bilo sasvim jasno, da će se kuća prodati, u to više nije bilo nikakve sumnje. Iako nije bio očajan, ipak bi ga tupa bol udarila u srdce, kadgod bi pomislio, kako će občinski poslužitelj nedjeljom poslije velike Svete Mise pred crkvom pred svima udarati u doboš i vikati, da će se prodati njihova kuća. I Janko je vidio u mislima dobošara, vidio je silan puk, kako grne iz crkve i kako slušaju, što dobošar viče. I vidi Janko, kako ide šapat od usta do usta, kako je taj šapat podrugljiv, veseo, podsmješljiv, svi govore podrugljivo: »Eto, i gospodska se kuća prodaje! Htio da ima gospodu, pa mu i kuća ode.« Znao je, da je to velika sramota, ali i ona se morala podnieti. I ta se čaša mora mirno izpiti!

Nastojao je, da ne misli na to, da zaboravi sve, što se ne tiče izravno Ljiljane, njenoga zdravlja. Prihvatio se opet knjige i nastojao je, da marljivim učenjem nadoknadi sve ono, što je ovih dana propustio. Kroz knjigu mu se opet vraćao mir, duh mu se osvježavao i kriepio i on je opet počeo živjeti prijašnjim đačkim životom. Nagon za održanjem progovorio je u njemu i on je znao, da mora živjeti, da mora učiti, kako bi ove godine svakako položio maturu.

XII.

Često puta Janko je sjedao za stol i pokušavao, da dade oduška osjećanjima, koja su navirala iz dna njegove duše, da ih pretvori u stihove. Bili su to posebni trenutci u njegovu životu, koji su ga znali toliko zaokupiti, da je zaboravljao sve, što se oko njega zbivalo. On nije znao, kada će oni doći, ali kada bi nadošli, u njemu se razvila bezkrajna tišina, mek, i pun smiravajućeg preliva drhtaj obuzeo bi njegovo biće i on je ćutio, kako tišina raste u njemu i kako biva prema ovome svome sadašnjemu životu podpuno ravnodušan. I kada bi u njemu zavladao podpuni mir, kao da se gubi u bezkrajnom valu, što hrli svome utihnuću, tada bi se javio laki drhtaj i daleko svietlo počelo se buditi negdje iz dubina i bivalo je sve jasnije, sve punije. Vidio je sebe, svoje selo, majku, sestru, svoj život i prirodu, i ganuće nad svim tim razplitalo je laki drhtaj osjećanja, koje je iznosilo na svietlo nade i radosti, odricanja i žrtvovanja, borbu i klonuće, podnoseći sve to onom svietlu, što je bivalo sve jasnije sve toplije. I Jankova je ruka lagano prelazila po bielom papiru, dok su za njom ostajali stihovi kao trag oslobođenja i olakšanja.

A stihovi su govorili o mladom i poletnom srdcu, koje je željno života i njegovih radosti, govorili su o duši, koja je ćutjela prazninu života, jer je bila sama, sama, i nije imala nekoga, tko bi mogao zaviriti u nju i odkriti sve najtajnije želje. Progovarala je čežnja za očima i mirisnom kosom, za rukama i bielim grudima, progovarala je priroda i mladost, i govorila, da žeđa, da su usne već izpucane, a nema utjehe, nema željenoga napitka. Ono, što se u stvarnosti potiskivalo u pozadinu, što se nije moglo izpuniti iz raznih družtvenih obzira i iz jadnog materialnog stanja, sada se ostvarivalo u snovima, u pjesmama. I u njima je bila ciela njegova duša, sav njegov intimni život. Kako su bili divni ti svietli trenuci stvaranja, kada se bol pretakala u stih i kada je nad svim odricanjima ipak gorjela nada i vjera, da ljudska patnja nije uzaludna, nego da se i kroz nju odsieva i nazire mogućnost dohvata začarane kaplje snivane sreće. Nakon dugog pisanja, kada bi mu ruka klonula i kada bi se ganut zagledao u stihove, olakšanje bi ovladalo njegovom nutrinom i on je naslućivao, kako je liepa i bol i ovo izpoviedanje u kasnim večernjim satima pred samim sobom i pred svima onima nepoznatima, koji će jednoga dana čitati ove pjesme. To unutarnje svietlo, ta unutarnja snaga, koja ga je u izuzetnim trenutcima osposobljavala, da stvara, kao što stvara sama priroda, ta ga je snaga i uzdizala nad ovu grubu svakidašnjicu i upravljala njegov pogled u vječnost, govorila mu je o vječnim i neprolaznim ljepotama čovjekove duše, kroz koju progovara Bog i priroda. I poslije pisanja, odjednom bi ga obuzela laka i vedra radost, olakšanje bi izpunilo cielu njegovu nutrinu. Ruka mu više nije išla po papiru, ona je počivala,

kao da se umorila, ali oči su mu još dugo bile pritvorene i unutarnji pogled još je dugo bio upravljen nekamo daleko, vrlo daleko. Pišući ono, što mu je naviralo iz duše, on nije ni pomišljao da li će se kome svidjeti i da li će ga tko pohvaliti. On je znao, da je pisao iskreno i da je tu, u tim stihovima pretočen njegov vlastiti život, njegove nade i njegove boli.

I tek poslije nekoga vremena, on se pitao, da li to pisanje ima nekoga smisla, imaju li te pjesme i neke književne vriednosti. Čitajući đački list, što je dolazio na školu i na koji su mnogi đaci bili predplaćeni, pomišljao je, pošalje i svoje pjesme. I jednog dana bez ikakvog predomišljanja odabrao je neke između njih, o kojima je mislio, da su mu bliže i poslao ih je na uredničtvo. I tek kada ih je poslao i kada je stao misliti na njihovu sudbinu, tek tada ga je počeo obuzimati strah. Kako li je nestrpljivo očekivao novi broj časopisa, kako li je strepio od odgovora urednika na zadnjoj stranici lista. Da li će pjesme biti primljene ili jednostavno bačene u koš, a odgovor će biti nepovoljan. Podpisao se svojim pravim imenom, jer se nije htio skrivati za pseudonim. I sada, ako li odgovor bude nepovoljan, znat će sva škola i svi će ga smatrati slabim pjesnikom, smatrat će ga stihoklepcem. A i profesori će to odmah doznati i već je unapried vidio podrugljiv osmjeh profesora zemljopisa i književnosti. Kakvo li će to biti za njih naročito uživanje i kako li će mu moći u zgodnoj prilici dobaciti, da je bolje učiti, nego loše stihove pisati. Da je onoga trenutka, kada je pjesme slao, na sve to mislio, zacielo ih ne bi ni poslao. Ali sada je bilo već kasno. Što se bližio prvi, sve je više strepio, kada li će doći časopis, kada li će ga ugledati. Želio je, da prvi što kasnije dođe, da se što kasnije sazna njegov neuspjeh. I u tom grozničavom izčekivanju približavao se i prvi. Janko je uzimao teku i po nekoliko puta sam sebi čitao poslane pjesme, da ih procieni, ali sada su mu se činile mnogo slabije, nego onda, kada ih je pisao i kada ih je poslao. Onda su mu se činile mnogo ljepšima, sva je njegova nutrina iz njih govorila, a sada su nekako bliede i strane. I što ih je u uzbuđenju sve više čitao, bile su mu sve slabije i sve je manje vjerovao u njihov uspjeh. Koliko li se puta već pokajao, što nije dobro promislio prije nego što ih je poslao ... Toga dana bio je pun hodnik đaka. Vani je padao gust snieg i sve je bilo bielo, samo bielo. Glasovi su se izpremiešali hodnikom i đaci prolazili gore-dolje, iz jednog sprata u drugi. Janko je stao uz

prozor u hodniku i promatrao, kako slieću pohuljice po krovovima obližnjih kuća i po velikom školskom dvorištu, gledao je, kako je nebo posve sivo, i ta boja biva sve teža, sve deblja. Iz dimnjaka se na susjednoj kući dizao dim. Kao crna i sivkasta zastava podigao se jedan val dima, ali se već na izlazu savio, i raztopio niz krov.

Tamo dolje u hodniku je zazvonilo. Odmor je bio dovršen. Janko se okrenuo, da pođe u razred. Prema njemu je išla Kaja. U njenim rukama vidio je novi broj časopisa, kojemu je poslao svoje pjesme. Njen pogled je blago prešao preko njegova lica i spustivši se stidno prošao hodnikom prema osmom A razredu. Janku je udarila rumen u obraze. Laki drhtaj prostrujao je cielim njegovim tielom. U njenim je rukama novi broj časopisa. Ona već zna za njegov neuspjeh, ona zna i ona mu se zacielo sažalno nasmijala. Najmanje se nadao, da će baš u njenim rukama vidjeti novi broj. Sav je izgarao od želje, da što prije vidi časopis, da dozna, što je s njegovim pjesmama. Želio je iz dna duše, da joj nije došao do ruku taj časopis, da ne zna za njegovo poniženje. Pognuo je glavu i ušavši u razred, sjeo na svoje mjesto. Imali su sat nauke vjere. Dok je kateheta upisivao u razrednu knjigu, o čemu će predavati, Janko je mislio na Kaju i na časopis u njenim rukama. Kada su svi sjeli, kateheta je prešao pogledom po cielom razredu i zaustavio se na Janku. Zatvorio je razrednu knjigu i rekao:

— Čestitam vam!

Glave su se okrenule prema Janku. On je ustao, ne znajući, što s time kateheta misli.

— Neobično mi se sviđaju. Samo nastavite.

Janko je zadrhtao.

Shvatio je, na čemu mu kateheta čestita. Čitao je njegove pjesme, one su, dakle, tiskane u listu. Janko je sav izgarao u svojoj nutrini. Tiskane su, tiskane su! Dakle, nije promašio, nije se osramotio. Kako li je to bio sada svečan trenutak.

Drugovi su pitali:

— Na čemu mu čestitate?

— Na pjesmama.

— Kakvim pjesmama?

— Na pjesmama, što su mu tiskane u časopisu.

Izpod razredne knjige izvukao je svežanj časopisa i rekao:

— Tko želi, može kupiti novi broj.

Dok je Janko otvarao časopis i tražio svoje pjesme u njemu, ruke su mu drhtale. Htio je, da vidi, kako izgledaju ovako tiskane, da li su ljepše, vrednije. Toga je dana bio neobično zadovoljan. Nije ćutio onu mučnu težinu, koja se znala sleći u njegovu nutrinu, bio je kao preporođen. Cielog je dana imao taj broj časopisa u rukama, i ni sam ne zna, koliko li je već puta pročitao tiskane pjesme. Radovao se, što je uspio, što ne mora pognuti glavu pred drugovima i što ga ne će moći podcjenjivati. Bilo mu je milo,, što je znao, da je pjesme i Kaja čitala i da i ona vidi, kako nije stihoklepac, nego pravi pjesnik. Uvjeren je, da ga ne će podcjenjivati, nego da će kadkada i na njega misliti.

Kako je bio dobro razpoložen, nije bilo težko Stjepanu, da ga povede sa sobom u družtvo, s kojim se Stjepan već prvih dana sprijateljio.

Istina, Stjepan nije tražio knjigu, da se s njome pozabavi, ali je zato ljubio družtvo i veselo razpoloženje. Kada bi ga Janko pitao:

— No, kako je?

On bi ga pogledao ravno u oči, a lice mu je bilo bezazleno i dobrodušno.

— Dobro sam. Sjajno!

— Jesu li te već pitali iz kojeg predmeta?

— Jesu.

— I?

— Još pitaš?

— Znao si!

— Išlo je kao namazano. Velim Ti, sjajno. Između veoma dobar i izvrstan. Čude se profesori, kako dobro odgovaram. Kada koji drug što ne zna, obično mene profesor pita. A ja kao iz rukava. Velim ti, sjajno!

Tada bi obično pogladio svoje crne brčiće, koje je počeo gajiti, dotakao bi se kravate, vezane u obliku leptira i lukavo namignuo:

— Glava ti je ovo! Nego, znaš li ti Kaju? — upitao je nenadano Janka.

Janko ga je odmjerio pogledom, ali nije ničim odao, da ga je s tim pitanjem iznenadio.

— Znam je.

— Kako ti se svida?

Janko ga je promatrao i pitao se, što li s tim pitanjem želi. Zar je možda doznao, da joj je Janko pisao pjesmu, da nije prema njoj ravnodušan. Ali to je bilo još prije, već se na to i zaboravilo, jer ga nikada nitko nije vidio s njome u družtvu. Kako prema njoj osjeća, nije bilo nikome poznato, to je znao samo on sam.

— Zgodna djevojka! — nastavio je Stjepan.

Janko je šutio.

— Vidio sam je danas, gdje ide s nekim učom. Neki su mi rekli, da je češće s njime viđaju i da joj se udvara. Znam ja toga uču. Nije ništa naročito.

Stjepan je prešao na drugo, ali ga Janko nije slušao. On je mislio na ovo, što mu je rekao o Kaji. Odakle to uznemiravanje pri pomenu njenog imena, odakle ta drhtavica, koja ga odjednom obuzme, čim čuje o toj djevojci. Odakle potječe to i nesviestno uznemiravanje? Što on još ima s njome i zar nije njegov odnos prema njoj već davno riešen? Treba da je podpuno ravnodušan, da ga ništa ne uznemiri. Ali, i pokraj svega nastojanja, da je zaboravi i da na nju ne misli, ipak je ćutio, kako ima nešto, što ga uz nju veže i čega se nikako ne može osloboditi.

Iako Janko nije mnogo volio družtvo, iako je najviše volio tišinu i samoću, ipak je u sebi nosio stalno neki nemir, čežnju za novim događajima, za novim spoznajama. Stjepan ga je nagovorio, da pođu na korzo. Ali poslije osam sati, kada se sviet pomalo stao razilaziti, sastalo se nekoliko maturanata i odlučilo se, da će svratiti u gostionicu na koju litru. Na brzu ruku skupili su nešto novaca, već koliko je tko imao, podigli ovratnike na kaputima i pošli u sporednu ulicu u mrak. Uskoro se čula prigušena svirka, pjesma i podcikivanje. U sporednoj sobi, gdje ih ne bi mogao vidjeti profesor, ako bi slučajno ušao u kavanu, posjedali su đaci oko stola i naručili piće. Ugodna atmosfera, vino, pjesma i svirka, razigrali su i Jankove živce. Kao da mu je bivalo lakše, kao da se raztapala neka tvrda, okorjela masa, koja mu je stezala prsa, Janku je bivalo lakše i vedrije pri duši. Kucale su se tanke, uzane i duge staklene čaše, pjevalo se i pilo, a vino je osvajalo đačka srdca. Kako li su svi bili toga trenutka veseli, sretni, što mogu dati maha prikrivenoj želji za veseljem, za razpojasanošću. I škola, i knjige, i brige, sve je sada bilo daleko od njih. Sve je potonulo u zaborav, samo je vino pjevalo strastnu i opojnu pjesmu njihovim

žilama. Ali i pokraj sve opojnosti, Janko je ipak vidio, kako je žalostno ovo njihovo veselje u gostionici trećega reda i kako je jadan i varav život u svietlu električnih žarulja, dok duša čezne za čistinom, za oslobođenjem. Žalostno je sve ovo, dok vani pada sitan snieg i zatrpava njihove stope u mračnoj ulici. Janko je gledao, kako mu drugovi požudno piju, pjevaju i lupaju po stolovima, ali njegova se ruka nije digla, a preko njegovh usana nije prešla pjesma. Došlo mu je, da zaplače nad svim tim, da se izplače od srdca i da pobjegne nekamo u noći, u mrak. Kakve li su sve rieči prešle te večeri preko usana njegovih drugova i kako li su bile jeftine ljubavi u polumraku pokrajnjih soba. I dok je Janko ponirao u neku nepreglednu provaliju, iz koje nas ne mogu izbaviti ni vatrene kapi vina, ni jeziva pjesma posrnulih djevojaka, Stjepan ga je zagrlio i vikao:

»Neka se zna, da smo mladi, da je naša mladost«.

A kada su tako zagrijani i pijani banuli u noć, nebo je bilo vedro, a krupne su zviezde bistro treptale na nebeskom svodu. Janko se pitao, odkuda ta promjena u njemu. U početku je ćutio olakšanje, a onda ga je obuzela težina, tama i tuga. Neko je predložio, da odpjevaju podoknicu Kaji, jer su prolazili pokraj njene kuće. Ali Janko nije mogao ove noći oskvrnuti čistinu misli i osjećaja prema njoj, on nije mogao slušati pijane glasove pod njenim prozorima i sav se stresao, da bi mogla doznati, kako je i on bio pod njenim prozorima. Zakrenuo je u drugu ulicu i pobrzao neprimjećen kući. Iz daljine je do njega dopirala neskladna pjesma njegovih drugova, a njem se činilo, da ga svaki glas bode nemilosrdno u srdce, da mu rumen stida udara u obraze. Njegovi su koraci sve brže odmicali, kao da bježe od neke sablasti, koja ga sliedi iz daljine i zamračuje mu dušu nečim turobnim i neprijatnim.

XIII.

Janko se smirio i vjerovao, da će Ljiljana uskoro sasvim ozdraviti. Ona mu je i pisala, da se svakoga dana bolje osjeća, da joj je lakše. Samo da dođu liepi sunčani dani, da dođe proljeće, odmah bi se preporodila. Čitajući njeno pismo, obasjavala ga je velika radost, činilo mu se, da se i on opet preporađa na nov život. Ona će sasvim ozdraviti, ona je morala ozdraviti, jer on nije mogao razumjeti, nije mogao shvatiti, da bi mogla umrieti. Opet će vidjeti njeno nasmijano lice, opet će joj

iz očiju pročitati volju za životom, za ostvarenjem mladenačkih snova. I dok je u mislima vidio nov Ljiljanin ulazak u život, i sam je proživljavao ovu radost, opet je ćutio javljanje velikog unutarnjeg svietla. Za njega je sada bilo glavno samo to, da je njoj bolje, da ozdravljuje, i ta je spoznaja sve ostalo potisnula u pozadinu, sve je ostalo sada bilo sporedno. I gazdarica i drugovi, svi su se čudili, odakle je odjednom u njemu nastala ta promjena, odkuda je došao preobražaj i od Janka napravio sasvim drugog čovjeka. Ali to je razpoloženje vladalo njime tek neko vrieme, a onda se opet staložio, uozbiljio i ozbiljno išao svojim putem.

Kada se snieg počeo topiti i kada su nastali ljepši dani, Ljiljana je javila, da dolazi u grad na komisijski pregled radi bolovanja. Potreban joj je odmor, potrebno joj je smirenje od svga, što je pretrpjela. Iako još nije sasvim ozdravila, ipak mora doći, da ne bi imala u službi neprilika. Vrieme je takvo, da mora udovoljavati svim službenim formalnostima, jer bi je mogli u najgorem slučaju i odpustiti. A to ona nikako ne bi htjela, jer zna, da bez te službe ne bi bilo ni za ostale života. Janko toga dana nije išao u školu. Bio je neki praznik. Komisija je bila određena i Ljiljana je pozvana. Janko je izašao pred nju na kolodvor. Jutro je bilo hladno, mrzlo, ali sunce je vedro i prijatno obasjavalo prazan kolodvor i šetalište odmah do kolodvora. S Ljiljanom je došla i majka. Ona će joj biti pri ruci, ona će je voditi. Idući kroz ogoljelo šetalište i glavnom ulicom, Janko je vidio, da je Ljiljana još slaba i da joj je odmor zbilja neobhodno potreban. Išla je polako i na mahove se odmarala. Lice joj je još bilo bliedo, obrazi upali, ali se naslućivalo i rumenilo po čelu i zaobljenoj bradi. Oči joj više nisu onako grozničavo gorjele, bile su sada prelivene nekim smirenjem i zamišljenom blagošću, koja se hvatala čovječjega srdca. Na glavi joj je bila crna francuzka kapa, dok se umotala u svoj dugo noženi zimski kaput sa zečjom dlakom. Janko je išao s desne, a majka s lieve strane, dok ih je Ljiljana držala izpod ruke. Uzput je majka rekla, da se baba ovih dana udaje, da već svoje stvari seli. Majka ju je savjetovala, govorila joj je, da za nju više nije udaja, nije mlada, a ima od čega živjeti. Ali baba nij marila ni za kakve savjete. Ona je odlučila, da će se udati i ostaje stalna pri toj odluci. Ona je, što više, uvjerena, da sasvim dobro čini, jer joj je djed bogat, pa

će moći i njih pomagati. Ali majka nije bila željna takve njene pomoći i unapried ju je odbila. Majku je vrlo dirnula babina izjava pred susjedama, da djeca nisu ništa, čovjek je ono glavno za ženu. Otac je odmahnuo rukom i dodao, da se baba što prije uda, jer će se tako riešiti stalan nemir s babom. Valjda će se udajom opametiti. I dok je majka potanko razlagala sve novosti o babi, Janko je s vremena na vrieme svrnuo pogled na Ljiljanu i blago joj se nasmijao, kao da joj je tim pogledom htio olakšati pretrpljene duševne muke, kao da joj je hio vratiti sve pouzdanje u život i u ljude. Ona ga je gledala nekim djetinjim, povjerljivim pogledom i sve ga čvršće hvatala izpod ruke. Pitao ju je, da li joj je težko i da se odmore, ali je ona samo na čas odahnula i opet produžila put. Kraj njih prolazio je sviet. Grad se probudio i iz mnogobrojnih kuća izmilio je sviet na ulice i micao se sniegom pokrivenim pločnikom. Janko je vidio gospođice i gospođe obučene po najnovijoj modi, vidio je prvorazredne kaputе, cipele, šešire, osjećao je izazovan miris, što su ga ostavljale iza sebe i bilo mu je težko, kada je svrnuo pogled na Ljiljanu. Na njoj je bilo već sve iznošeno, davno izašlo iz mode, ona je prema njima izgledala kao sirotica. Došavši u bolnicu, rekli su im, da će morati pričekati, jer još nikoga nema od komisije. Neko su vrieme sjedili u hodniku velike državne bolnice, gdje je sve zaudaralo po raznim liekovima i gdje su prolazili bolestnici u bolničkom odielu. Janko nije volio taj miris, podsjećao ga je na pogreb i na umiranje. Jedva je čekao, da odavde izađu na čist zrak. Tek oko jedanaest sati došli su određeni liečnici i pozvali Ljiljanu u sobu. Janku je udario u oči jedan debeo i otresit liečnik, koji je u prolazu na sve gledao s neke umišljene visine. Poslije je Janko čuo, da ga liečnici zovu primariusom. S Ljiljanom je ušla i majka, dok je Janko ostao na hodniku i dalje sjedio na drvenoj klupi. Pred očima mu je neprestano lebdio primariusov lik, neprestano se pitao, s kojim on pravom gleda s tolike visine na ostale, i Janka je obuzimao bies. Kroz prozorsko okno vidio je obrise obližnjih kuća, a tada je svratio pažnju na dvie starice, koje su sa strahopočitanjem uzlazile stepenicama i nekoga nesigurno i bojažljivo tražile. I hod i govor i kretnje, sve im je bilo nesigurno. Došavši do Janka, pogledale su njega i prazno mjesto na klupi, ali se nisu usudile sjesti. Nakon nekoga vremena izašla je prvo majka. Janko je odmah ustao i pošao prema njoj. Iz njenih je očiju sievala ljutnja, usnice su joj podrhtavale. Janko se zagledao u majčino lice i rekao:

— Što je? Što se dogodilo?

Majka je pogledala u stranu i promrsila očajno kroz zube:

— Gad, a ne čovjek.

— Zar joj nije dao bolovanje? — pitao je sa zanimanjem Janko.

— Napisao je tamo nešto.

— Koliko mjeseci?

— Ne znam. Izašla sam prije vremena. Smučilo mi se, kada je rekao, da bi najbolje bilo, kada bi Ljiljanu odpustili, jer nije za službu. Ne će ni tako dugo živjeti, jer je jednom nogom već u grobu. U lice joj je rekao, da su joj dani već odbrojeni. A meni je došlo, da mu toga trenutka zarijem prste u oči i da mu pljunem u lice. Gad je to, a ne čovjek.

Janko je zadrhtao. Kao da ga je nešto hladno dirnulo u dubini grudiju, trgao se i spustio pogled. U prvi mah stisnuo je šake i pošao k vratima, ali ga je majka zadržala riečima::

— Mogao bi joj samo naškoditi, ako bi im što rekao. Pusti ih, neka ih đavo nosi.

U to su se otvorila vrata.

Polako je izašla Ljiljana, pognuta i blieda. Gledala je zamišljeno i izgubljeno. Majka joj je odmah prišla i predložila, da malko sjedne, ali je ona to mirno odbila. Željela je, da što prije izađu iz bolnice. Janko ju je htio pitati, koliko je dobila bolovanja, ali nije znao, kako bi izbjegao neugodno podsjećanje na primariusove rieči. Vidio je, da se Ljiljana sasvim promienila, da je sva utučena. Tek kada su se našli na ulici, ona je rekla:

— Predložio me je na tri mjeseca. Kaže, da će mi to biti dosta.

Onda joj je zadrhtao glas:

— Radi sebe ne bi mi ni bilo težko umrieti, ali što bi bilo s vama!

Glas joj je podrhtavao, a suze su se pokazale u očima.

Majka ju je privukla k sebi:

— Pusti ih, neka govore, što ih je volja. Ni oni ne znaju sve. Koliko puta i liečnici govore gluposti. Glavno je, da je tebi bolje, a što oni govore, neka bolje za sebe zadrže. I tada je majka navodila primjere, gdje su liečnici tvrdili, da će bolest-

nik sigurno umrieti, a on ozdravio i živio, kao da nikada i nije bio bolestan. Poslije tih primjera Ljiljana se primirila i vjerovala majčinim riečima. A i Janko joj je dizao nadu. Pa ipak Ljiljana nije otišla utješena i zadovoljna kući. Janko se nije mogao načuditi liečnikovoj grubosti, nije mislio, da ima i liečnika, koji bolesniku u oči govore, da će umrieti. Cieloga je dana Janko samo na to mislio. A onda se i sam pitao, da li je Ljiljana zbilja tako bolestna i slaba, da ne bi mogla ozdraviti. Dozivao je pred oči njen sadašnji lik i vidio, da je zbilja slaba, ali ipak nije vjerovao, da joj nema spasa. Tuga je zavladala cielim njegovim bićem i osjećao se usamljenim, zapuštenim. Neki tajni glas budio se u njemu, budio se i nagrizao ga, da se pitao: nije li možda liečnik rekao zbilja istinu, nije li možda pronašao kakve bacile neizlječive bolesti! I tada ga je sve više obuzimala tamna i težka sumnja, u duši mu je bilo sve mračnije, sve beznadnije. Šetajući se nemirno po svojoj sobi, pomišljao je i na to, koju li je bolest liečnik mogao pronaći. Između svih misli, jedna je bivala sve jasnijom, sve više se izticala, a ta je govorila, da bi Ljiljana mogla bolovati i od sušice. Da, to bi moglo lako biti. Znao je, kako je Ljiljana uviek siromašno, u odricanju živjela, kako je radila i više, nego što su to dopuštale njene slabe sile. I Janko je tada naglo izišao na ulicu i išao žurnim korakom, ne znajući ni sam kamo. Osjećao je potrebu, da nekamo mora poći, da ne može mirovati, ne može ostati u sobi. Ali tada bi se javila misao i ona bi govorila, da se liečnik vara, da je i Jankova sumnja neopravdana i da će Ljiljana zbilja ozdraviti. Jer da je bila za smrt, ne bi preboljela krizu i ne bi joj sada bilo bolje. A da joj je zbilja bolje, Janko je vidio svojim rođenim očima. Tada bi mu stalo svitati u nutrini, mrak bi se razilazio, a olakšanje bi mu se razlilo dušom. Gledao bi oko sebe kao u nekoj viziji, obradovan tim odkrićem i oči su mu sjale nekim grozničavim svietlom. Zastao bi tada na uglu ulice i izpunjen sav svojim mislima gledao sviet pred sobom, ali nije nikoga razpoznavao. Vidio je, da se miču, prolaze i gube neke figure, ali nije imao vremena, da na njih misli i da ih promatra. U takvm ga je mislima zatekao Stjepan i uzeo ga za rame:

— Nešto važno!

Janko ga je gledao, ali u prvi mah nije čuo, što Stjepan govori.

— Nešto vrlo važno! — ponovio je Stjepan i unio se Janku u lice.

— Što je to? — upitao ga je više mehanički Janko.

— Gori mi pod petama!

— Kako to misliš?

— Nema mi više obstanka u školi.

— Zar si što uradio?

— Ne, nego sam nakupio dosta slabih ocjena.

— Kako znaš?

— Rekao mi je malo prije razrednik.

— Pa, zar mi nisi govorio, da si uviek dobro odgovarao! I odkud sada odjednom tolike slabe ocjene. Ja to ne razumijem.

— Ma znam, nije sada to važno, nego za tri dana je sjednica, pa bi me mogli najuriti. Nego, reci ti meni, što bi bilo najpametnije, da uradim.

— Što bi bilo najpametnije?

— Da.

— Ako je sve tako, kako si mi rekao, onda bi bilo još najbolje, da se što prije sam izpišeš i da odeš u drugu gimnaziju i da se tamo nekako proguraš.

— Misliš, da bi to bilo najbolje?

— Ja mislim tako, a ti uradi onako, kako nađeš za najzgodnije.

— Sve je to liepo, ali tu je blizu kraj školske godine, a tamo će me svi pitati cielo gradivo, pa sam opet zlo prošao. Ali vidim, ni ovdje mi nema spasa. Nego, kamo bi bilo najbolje da odem. Gdje se najlakše prolazi.

— Gdje se najbolje prolazi? — rekao je Janko i pošao niz ulicu.

— Gdje bi mi bilo obstanka?

— Meni se čini u Petrovcu.

— Po čemu misliš?

— Prije nekog vremena prelistavajući novine, naišao sam na jednu sliku. Što misliš, tko je bio naslikan?

— Ne znam.

— Bio je naslikan magarac, kako nosi kovčege, a pred njim stoji oružnik i pita ga: »Kamo ćeš, bre?« A magarac odgovara: »Idem u Petrovac, da položim maturu.«

Stjepan je razvukao široko usne:

— Idem tamo. Samo prije moram doći do para. Negdje moram uzajmiti, pa bilo što bilo. Već znam, gdje ću. Ti nemoj gazdarici ni rieči reći. Mogla bi iskati dug.

Otišao je brzo, a Janko se uputio kući. Ali ipak se predomislio i odlučio, da svrati u tiskaru i da se razpita pošto bi mu tiskali skromnu knjigu pjesama. Odavna je namjeravao, da to učini, ali je uviek odlagao. A sada se nalazi pred tiskarom. Ušao je na velika pritvorena vrata i našao se u polumračnom hodniku. Iz velike prostorije dopirao je zvuk zahuktanih strojeva. Čuli su se i glasovi, ali nikoga nije vidio. Htio se već i vratiti, ali su se otvorila vrata blizu njega i na njima se pokazao momak.

— Koga tražite? — pitao je Janka.

— Nekoga iz uprave.

— Izvolite unutra.

Janko je ušao za momkom. Veliki su se strojevi neumorno vrtili, mukao tresak drhtao je u temeljima zgrade, a veliki izpisani listovi novina slagali su se na jednu gomilu. Onda su se strojevi zaustavili. Janko je stajao na jednome mjestu i čekao. Bio je nekako nesiguran. Uskoro se iza jednoga stroja pojavio čovuljak zasukanih rukava, s naočarima na malom prćastom nosu. Došao je do Janka i pogledao ga kroz naočare:

— Izvolite?

— Ja sam došao, da se razpitam, pod kojim uvjetima biste tiskali jednu knjigu.

Čovuljak je pognuo glavu:

— Ovisi, znate, o tome, kakva je knjiga. Ovisi o debljini, o slogu i o samome papiru. A onda i o tome, koliko primjeraka želite tiskati. A kakva bi to knjiga bila?

Pogledao je Janka i očekivao odgovor, žmirkajući očima.

— To bi bila knjiga pjesama.

— A tako.

— Obična skromna knjiga.

— Sigurno vaših pjesama.

— Da, mojih.

Čovuljak se nasmijao i dotakao rukom Janka po ramenu:

— Mogu Vam izračunati.

— A htio sam Vas zapitati, ne biste li u svojoj nakladi tiskali knjigu, jer imate i knjižaru. Lako bismo se pogodili.

Čovuljak je bacio pogled na gomilu novina, dok je Janko mislio, kako bi za honorar mogao nešto Ljiljani kupiti, da je

iznenadi i razveseli. Kako li bi se razveselila, kada bi joj kupio kakav dar. Iz tih ga je misli trgao čovuljak:

— Ne izplati se to danas. Osobito lirske pjesme. To gotovo nitko ne čita, a još manje kupuje. Izkreno vam kažem, ne izplati se. Tiskali smo nekada i u svojoj nakladi, pa nam eno još i sada sve knjige leže u dućanu i na njih pada prašina. Nemaju pjesme danas vriednosti. I ja sam nekada pisao pjesme, kada sam bio mlađi, ali sam uvidio, da to nema nikakvoga smisla. Bože moj, svi smo mi bili u mladim danima pjesnici, ali je život učinio svoje. Kada biste mene slušali, ja bih vam kao iskreni prijatelj savjetovao, da ne trošite novac na pjesme, nego da se bolje prihvatite nečega ozbiljnoga. Pjesnici vam sada nisu u modi. Ovo je viek strojeva, realnog gledanja na život, a ne uzdisanja, maštanja i pisanja lirskih pjesama. I zato se na vrieme prihvatite nečega ozbiljnijega i unosnijega, a pjesme neka pišu ljudi, koji imaju za to vremena.

Janko nije mogao, da izusti rieči. Taj je čovjek tako uvjerljivo i jednostavno govorio, da nije mogao posumnjati u iskrenost njegovih rieči. Ali baš ta uvjerljivost upravo je porazno djelovala na Janka. On je očutio, kako je u očima toga čovječuljka s naočarima na prčastom nosu neozbiljan još i neizkusan mladić, kako je smiešan i uvidio je, da tu ne će naći nikakvog razumievanja. Vidio je, da je ovdje sve svršeno i da je najbolje, da ode.

— No, ja vam ipak mogu izračunati! — obraćao se čovječuljak Janku, ali mu je ovaj mehanički pružio ruku i pošao k izlazu. Kako nije pogodio prava vrata, prišao je čovuljak i izveo ga na hodnik. Izašavši na ulicu, Janko je vidio, kako prolaze samovozi, fiakeri i dvokolice, vidio je ugojene i dotjerane dame, a onda mu se pogled zaustavio na nekom starcu prosjaku s drvenom nogom, koji je nepomično stajao na uglu i u drhtavim rukama držao svoj poderani šešir. Počele su se već paliti i električne žarulje.

Iza ugla dopirao je mukao zvuk samovozne trube. Šetalištem su se tiskali šetači, a neki je dječak rezko nudio svoju robu: bonbone i sladkiše. Idući prema šetalištu, Janko je mislio, ima li zbilja smisla njegovo pisanje pjesama i tko ima od toga ikakve koristi. Koga će zanimati, što ga muči i što ga boli, tko će se osvrnuti na njegove snove i na njegove uzdahe. Da li je uobće do toga kome stalo! Ali u njemu je govorio neki glas, da kroz vlastitu bol odkriva ljepotu ljudske duše i da

čovjek mora osjećati potrebu za tom ljepotom. Ako to nema smisla, zašto onda u pisanju nalazi olakšanje, zašto ćuti, kako se uzdiže nad svakidašnju biedu i kako postaje ljepši i bolji. Što bi on radio, da nije tih pjesama, da nema toga olakšanja! One ga tješe, one mu daju snagu, dižu mu vjeru i govore, kako nije sva vriednost sadržana samo u stvarima, od kojih imamo neposrednu materialnu korist, nego da ima i drugih stvari, koje su nužno potrebne čovječjoj duši. On bi morao poluditi, kada ne bi imao svojih snova, kada ne bi u samom sebi tražio okrepe poslije razočaranja u gruboj svakidašnjici. I onda se pitao: a zar možda i drugi isto tako misle kao i ovaj čovuljak, zar je i za ostale pisanje pjesama tek neozbiljan, djetinjast posao sasvim sporedne važnosti! I zar i ostalima pjesme nisu potrebne, zar i svi ostali mogu mirne duše i bez njih živjeti, a da ne osjećaju nikakvu prazninu u životu! Ili možda oni i nemaju potrebe, da traže utjehe u pjesmama, nego je nalaze u vinu ili čemu drugome! Možda je i škodljivo oplemenjivanje srdca i duše u životu, gdje čista korist igra glavnu ulogu i gdje se čovjek cieni po tome, što posjeduje, a ne kakav je po srdcu i po duši. Možda je najveća pogrješka u ovome životu, kada čovjek ostane čovjek, jer ga obično tada potisnu u stranu i smatraju vriednim sažaljenja. Iako je uviđao, da mnogi misle kao i onaj čovuljak, ipak se nije mogao složiti ni s njime ni s ostalima, da je pisanje pjesama neozbiljan posao. Barem je za njega od neobične važnosti, barem za njega znači životno pitanje.

Išao je ulicom, kao da je amo zalutao iz svojih snova, ovamo, gdje gruba stvarnost ruši sve pred sobom i ide bez milosrđa napried. Da, to je viek strojeva, i samo strojeva i zato ima tako malo sretnih, tako malo zadovoljnih.

Kod kuće ga je dočekao Stjepan. Bio je sav sretan, jer mu je pošlo za rukom, da od nekoga daljeg rođaka pozajmi pet stotina dinara.

— Gledaj, — rekao je Janku, i prebrojavao novac. — Ovo se mora proslaviti. Nije šala pet stoji!

Janko nije bio razpoložen da kamo ide, pa je uz sve Stjepanovo nastojanje ostao kod kuće. Oko tri sata noću došao je Stjepan pijan, da je jedva stojao na nogama. Bacio se na krevet i odmah zaspao. Ali čim se probudio i došao k sebi, lice mu je bilo kiselo i zabrinuto je gledao Janka. Počešao se šakom po zatiljku i kao da se kaje, rekao:

— Ej, ljudi, što ću sada! Grdne li budale.

— Što ti je? — pitao ga je Janko.

— Treba da se danas izpišem i da hvatam maglu u Petrovac.

— A ti se izpiši, pa put pod noge.

— Hm! Da se izpišem! Lako je to reći — ali izpiši se, kad nemaš novaca!

— Posudili su ti . . .

— Jesu.

— No!

— Ali ih više nemam.

— Nemaš?

— Noćas su otišli! Kao da ih nije ni bilo.

Janko ga je začuđeno gledao:

— I sve si potrošio?

— Pa, nisam baš sve, ali ovo nekoliko dinara, što mi je ostalo, to nije ništa. S njima nikamo ne mogu.

— E, baš si budala! — rekao je Janko i prodrmao ga za rame.

— Vidim i sam!

— I što ćeš sada?

Stjepan je slegao ramenima. Gledao je preda se i prolazio prstima kroz kosu. A onda je nastavio:

— Bilo je zgodno družtvo, dobro razpoloženje, pa to ti je. Uhvatilo me vino, a kad me vino uhvati, ode sve. Ali što ću sada? Ako se ne izpišem, najurit će me!

— Radi što znaš, ja moram u školu, da ne zakasnim.

Za vrieme velikog odmora Stjepan je potražio Janka na hodniku. Čim ga je Janko vidio, odmah je znao, da je opet negdje došao do novaca. Stjepan je držao u rukama izpisnicu i smijao se:

— Izpisao sam se! Sve je u redu.

— A novac?

— U redu!

— Od koga?

— Od gazdarice!

— Od gazdarice?

— Da.

— Pa od prije si joj bio već dužan.

— Rekao sam joj, da idem kući i da ću joj i stari dug donieti. Ali, ti joj nemoj ništa reći, a ako bi te što i pitala, napravi se, da ti nije ništa poznato.

Stjepan je otišao u Petrovac, a Janko je opet na klasifikaciji dobio iz zemljopisa slabu ocjenu. To ga je zaboljelo, ali nije ničim pokazao, da ga boli, nego je svoju bol strpljivo i mirno snosio. Ali kada je razmislio i uvidio, da bi mogao i na kraju godine pasti, zazeblo bi ga oko srdca i tama bi mu se spuštala na oči. Sudeći po svemu, iz zemljopisa će svakako imati slabu ocjenu i opet ne će moći pravovremeno na maturu. A i na popravku tko zna, kako će biti. Iako je nastojao, da uči zemljopis, kadgod bi sada uzeo knjigu, nešto bi se u njemu bunilo, neko mučno razpoloženje bi ga obuzelo i on bi bacao knjigu s uvjerenjem, da bi i inače svaki trud bio uzaludan, jer će ga profesor uviek tako pitati, da ga ne će moći odgovorom zadovoljiti. I tako je Janko sve manje učio zemljopis uvjeren, da će pasti ili učio ili ne učio. Ali zato druge predmete nije zanemario. Matematika mu nije išla za rukom, jer nije imao za nju ljubavi, ali se trudio i nastojao, da je bilo kako savlada, s tim više, što je profesor matematike bio susretljiv i dobar čovjek i što je nekada znao i kroz prste progledati. Pa ipak, ma da se već bio pomirio s mišlju, da mu iz zemljopisa nema spasa, ipak bi ga često puta obuzelo vrlo mučno razpoloženje. Što se njega samoga ticalo, ne bi baš time mnogo tro glavu, ali što će reći Ljiljana, roditelji i otali sviet u selu. Svi će možda misliti, da je zbilja loš đak, da težko shvaća i da nije za školu, kad evo i kao ponovac opet pada već na razrednom izpitu i ne dolazi na maturu. A drugovi? I onda se sjetio i nje, Kaje! Što će ona o njemu misliti? Bit će to za njega opet novo poniženje, opet nove patnje. Tada bi se u njemu nešto bunilo, stvarale su se odluke, da se mora obračunati s tom nepravdom i da je bilo već dosta šutnje. Ne smije dopustiti, da se itko njime poigrava, a najmanje profesor zemljopisa! Više šutjeti ne smije, pa bilo što bilo. Opet je tada uzimao zemljopis i učio, i to silom, samo da savlada i zemljopis, pa makar mu profesor davao i slabu ocjenu.

I dani su bivali sve ljepši. Sunce je sve toplije grijalo i njegove životvorne zrake stvarale su čudesa u prirodi. Zazelenilo se drveće, zamirisale su ulice svježim i mladim mirisom života, a ljudi su izlazili na sunce,kao da su očekivali, da će sunce unieti vedrinu i u njihov mučan i naporan život. A i Janko je ocutio radost pomlađenog života i neki prikriveni osjećaj čežnje za nečim dalekim i nepoznatim budio se u njegovim

grudima. Čim bi se predao ljepotama sunčanih dana, kao hladan nož udarila bi ga iznenadna misao, što li će s njime biti na kraju školske godine. Ta mu je misao odjednom pokvarila sve usklađene osjećaje, navukla mu je bore na čelo, a dušu sasvim zamračila. Tješila ga je ipak nada u skoro Ljiljanino ozdravljenje, a tada je nada i u te dane razvedravala njegovu zamračenu dušu. Od kuće su mu javili pismom, da se baba udala i sve svoje stvari do sitnica preniela svome djedu. I ne samo to, nego se na sva usta hvali pred svietom u selu, da joj je djed toliko dobar, da ni sama ne zna, kako bi se Bogu zahvalila na tolikoj sreći. Tek sada istom zna, da živi, a ovo do sada, to i nije bio život, to je bilo tek životarenje. Nema žena života bez muža. Majka je u pismu dodala, da je sada oto i babino pitanje najzad riešeno i da su barem s te strane mirni. Ljiljani je mnogo bolje, dobro se osjeća i svi su zato odahnuli dušom. I misao na kuću, uzka povezanost sa svojima vraćala je u Jankovo srdce toplinu i on je znao, da ipak nije sam, da ima nekoga, tko i na njega misli, tko se za njega brine i čiji je život uzko povezan s njegovim životom. Pomisao na kuću podizala je u njemu sviest, da će i u najtežim trenutcima i izkušenjima tamo naći sigurno utočište, da će se tamo moći i okriepiti i odmoriti.

XIV.

Kada je gazdarica ipak doznala, da je Stjepan prešao u petrovačku gimnaziju, digla je silnu viku. Bila je naime sigurna, da joj je novac propao, jer Stjepanu nije bilo ni na kraj pameti, da joj ga vrati. Janko se izgovarao, da s time nema ništa, a da ni sam nije znao,što je Stjepan namjeravao i kamo je otišao. Nije čak smio kazati, da mu je Stjepan pisao kartu, kojom ga poziva da svakako i sam dođe u Petrovac, jer je tamo đačka Amerika. Janku nije bilo ni na kraj pameti, da sada, pred kraj godine, odlazi, odlučio je da ovdje ostane, pa bilo što bilo. Već se ovdje toliko privikao, da bi mu bilo žao otići i sve ovo ostaviti, iako je doživio tako malo dobra. U školi je sve teklo po starome. Profesor zemljopisa nije ga više ni pitao, niti je na nj obraćao ikakvu pažnju. Profesor književnosti držao se, kao da Janka i nema, ali mu je uviek dao dobru ocjenu. A ni Janko nije ničim odavao, da bi ga boljela slaba ocjena iz zemljopisa. I ako je znao često puta odgovoriti

na postavljena pitanja, nikada nije dizao ruku, niti se pod satom s kime razgovarao. Vladao se tako, da mu se nikada nije moglo prigovoriti. Ali jednoga dana prije posljednjega sata, rekao mu je drug, da ga zove upravitelj u uredovnicu. Janku se u prvi mah učinilo, kao da nije dobro razumio — ali mu je drug rekao, da baš njega zove i nikoga drugoga. Janka je obuzeo nemir. Što li bi ga imao upravitelj zvati! Brzo je u mislima potražio uzrok, ali nije ga našao, jer se zbilja uviek pristojno vladao. Ne će biti zbog vladanja, bit će zacielo nešto drugo. Dok je išao hodnikom prema upraviteljevoj uredovnici, osjećao je, kako mu srdce jače kuca i kako mu ponestaje daha. Cielim je putem mislio, što li ga to upravitelj poziva! Pred vratima je zastao i ogledao se. Hodnik je bio prazan. Đaci su bili po učionama. Svuda je bila mrtva tišina. Janko je podigao ruku i pokucao. Iz uredovnice se nije ništa čulo. Pokucao je opet i otvorio vrata i ušao. Iza pisaćeg stola digao se upravitelj. Lice mu je bilo suho, mirno, bez traga živahnosti. Za njegovim leđima više glave visjela je velika slika kralja Aleksandra. Kada je Janko ušao, polako je ustao i otvoreno ga pogledao:

— Pozvao sam vas, da vas upozorim na jednu stvar.

Janko je sa zanimanjem očekivao, što li će mu upravitelj reći.

— Da li ste bolestni? — pitao je upravitelj i mirno promatrao Janka.

— Nisam.

— Nekako ste bliedi. Ne osjećate li možda, da vas što boli.

— Ne osjećam.

— Žuti ste u licu i nekako mi slabo izgledate.

— Takav sam već odprije.

Upravitelj je spustio pogled i nastavio:

— Kažu mi, da noću običavate zalaziti u krčme i da tamo pijete.

— Ja? U krčmu?

— Nemojte to raditi, jer vam to škodi zdravlju. Vi ste još mlad, a i đak ste. Svemu će doći vrieme. Htio sam vam samo dati savjet kao da sam vam roditelj. To je za vaše dobro.

Izašavši iz uredovnice, Janko je bio izvan sebe. Što li se to s njime dogodilo? Ovaj mirni i prijazni upraviteljev odnos, ovaj njegov savjet, pa i sama stvar, o kojoj se radilo, sve je to

ne malo Janka iznenadilo! Tek sada je počeo misliti, zašto ga je upravitelj pozvao. Pozvao ga je, jer je netko javio upravi, da noću pije po krčmama. On da pije po krčmama! Tko li je to mogao javiti upravitelju! Istina je, bio je ono s drugovima u krčmi, ali to se nije tako ponavljalo, a nije bio sam. I kako da baš samo njega upravitelj zove i da samo njega jave. Tko li mu je samo ovo priredio? Zacielo se nadao, da će Janko zlo proći, ali se eto prevario. Upravitelj je cielu stvar gledao drugim očima. A da je upravitelj ozbiljno shvatio obtužbu, Janko bi zacielo zlo prošao. Razmišljao je, tko li ga je mogao prijaviti, ali ni na koga od drugova nije mogao posumnjati. A profesori? Da ga nije koji od njih javio! Ali ako je to uradio koji profesor, taj ne će mirovati, dok Janko ne izkusi kaznu. A i od profesora mogla su ga samo dvojica prijaviti. Ali kako li su i oni doznali?

Idući toga dana ulicom, Janko je spazio, kako uz oglasni stup stoji profesor zemljopisa i čita oglase. Kako je bio Janku okrenut leđima, to ga Janko nije ni pozdravio, nego je mirno prošao, pazeći, ako se profesor okrene, da ga pozdravi. Ali sutradan, kad je razrednik ušao u razred, prvo mu je bilo, da priobći, da je Janko kažnjen ukorom razrednog vieća.

Oko Janka se okrenula učionica. Ustao je i rekao:

— Zašto sam kažnjen?

Razrednik je gledajući u dnevnik, rekao:

— Kažnjeni ste, jer niste na ulici pozdravljali profesore.

— I zato sam kažnjen?

— Da.

Janko se spustio u klupu. Iz dubina se u njemu nešto tavno i težko pokrenulo i ono je bilo sve teže, sve tamnije. Sve ono, što je dosada trpio, što je gutao, sada je uskomešano želilo, da izbije van, da se oslobodi, pa bilo pod koju cienu. Sada ni na što nije mislio, samo na to, da je kažnjen ukorom razrednog vieća i da mu je učinjena nepravda. Bilo mu je jasno, odakle vjetar duše i tko mu je priredio taj ukor. U mislima mu se obnovio događaj od jučer, kada je prolazio iza profesora zemljopisa i čekao, da se okrene, pa da pozdravi. I sada ga je jasno vidio, kako stoji kraj oglasa, ruke su mu na leđima i čita udubljeno. A gle, to se on samo pretvarao! I zbog njega, da dobije ukor razrednog vieća! Ne! Janko je ustao. Ruke su mu drhtale:

— Tražim, da se taj ukor briše! — On nije prepoznao svoj glas. Bio mu je tuđ, kao da ga je sasvim netko drugi izgovorio. S katedre ga je začuđeno gledao razrednik.

— Da se briše?!

— Tražim, da se briše, jer ga nisam zaslužio.

— Znam, ali i ovdje je u dnevniku zapisano: ne pozdravlja profesore.

— Znam ja, tko je to zapisao. I ja vam pred svima drugovima izjavljujem, da taj ukor ne priznajem i tražim, da se briše. Ne dopuštam više nikakve podvale i smicalice, pa bilo s koje strane dolazile. Za ono, što sam kriv, možete me kazniti, ali ne dopuštam, da se itko sa mnom poigrava, jer ako sam siromah, ako nisam sin ugledna građanina, nisam ni stoka! A tko mene želi upropastiti, upropastit će i sebe! Ako profesori ne će dati pravdu, onda ću je ja sam naći!

U razredu bila je grobna tišina. Nitko se nije ni pomakao. Sve su oči bile uprte u razrednika. Svi su očekivali, što li će on reći. Razrednik je pognuo glavu i rekao:

— Ovdje je zapisano, da ne pozdravljate, a da li je tako, ja ne znam.

— Neka gospodin, koji je to napisao, napiše istinu, a ja tu kaznu ne priznajem. Ali znam ja, tko je to napisao.

Poslije sata razrednik je pozvao Janka i rekao mu, da ne uzme tu kaznu toliko na srdce, jer ne će imati nikakvih posljedica. Bolje je, da šuti, a on će svakako gledati, da se sve dobro svrši. Nema smisla uzrujavati se za takve stvari. Više se to ne će dogoditi.

Iako je razrednik bio uz Janka, ipak je Janka zaboljela ova kazna. On je jedno znao, a to je, da profesor zemljopisa nastoji, da ga ukloni sa škole, da ga ne pusti na maturu. Janko je mislio, što li je skrivio tome profesoru, da ga tako progoni. Skupio je svu snagu, da se savlada i da ostane miran i na satu profesora zemljopisa. Te iste večeri, kada je otišao u šetalište, vidio je, kako Kaja sjedi za stolom, a uz nju profesor književnosti. Ona se nestašno smijala, dok joj je on nešto govorio. U dnu parka sjeo je Janko na klupu i dok je do njega dopirala pjesma s gramafonske ploče, mislio je na svoje kod kuće i na svoj položaj. Oni tamo jedva čekaju, da svrši, pa da pođe u život, a ovaj ovdje zagorčuje mu i ono malo nade, ono malo poleta. I tada se Janko pitao, zašto je trn u oku tome profesoru, kada mu nije dao nikakvog povoda, da ga mrzi, da ga

progoni. Zar zbog Kaje? Ali zašto zbog nje, kada joj se do sada uobće još nije ni približio, kada ga nitko još s njome nije vidio. Ili možda zato, što ona ne odgovara na ljubavne izljeve profesora književnosti i on misli, da ona voli Janka?

Kada se Janko potužio profesoru poviesti i rekao mu, kako je htio pozdraviti profesora zemljopisa, on je odmahnuo rukom i rekao:

— Pusti budalu. Zar ne znaš još, tko je on. Da sam ja bio na sjednici, ne bi do toga ukora ni došlo. Ali, ne brini se, već će se to urediti. On je izopačen tip. Voli mladiće! Valjda si o tome već i sam čuo! Pogledaj ga, ima sve pokrete jedne gospođice!

Janko je već prije načuo, da s profesorom zemljopisa nije nešto u redu, ali je mislio, da to đaci govore iz mržnje, da mu se osvete za slabe ocjene. A sada evo i profesor poviesti veli, da je on izopačen tip. I tek je sada Janku dolazilo pred oči, kako se taj profesor dotjeruje, kako se kiti i kako više liči u svojim postupcima kakvoj gospođici nego mužkarcu.

Sutradan dobio je Janko od Ljiljane pismo. Kod kuće su svi dobro. Mnogo misle na njega i raduju se, što će uskoro maturirati. Ljiljana je dodala, da joj je Pavle pisao, kako se s maturom u financijskoj struci liepo napreduje i odmah dobiva čin komesara. I plaća je liepa. Oko tri tisuće dinara. A to je liep novac. Dalo bi se sasvim liepo živjeti. Ne bi se moralo ni sve potrošiti. Janko je vidio, da bi to bilo sjajno zvanje i da ništa bolje ni sam nije očekivao. Ako je zbilja tako, čim maturira, javit će se u financijsku struku. Odmah će moći svima pomoći. Bit će im tada lakše. I dok se već unapried unosio mislima u budućnost i sebe zamišljao kao financijskoga komesara, sjetio bi se profesora zemljopisa, i šarena slika budućnosti prevukla bi se tamnim sjenama, činila bi mu se kao nešto nedostiživo, neostvarljivo. Neugodan bi mu osjećaj prožeo cielo biće, pogled u budućnost gubio bi se u mučnom i nemirnom razpoloženju. I tada je ćutio, kako se u njemu budi silna mržnja na profesora zemljopisa i kako mu nešto govori, da mu taj čovjek stoji na putu i da mu želi zagorčiti sav život, da ga želi upropastiti. I unutarnji mu je glas govorio, da ne smije klonuti, da ne smije pognuti glavu i mirno i strpljivo podnositi samovolju toga čovjeka, nego da se mora braniti, jer se tu radi o njegovu životu, o njegovoj budućnosti. Zamišljao je, kako je pao već na razrednom izpitu i kako nije ni

pripušten na maturu. I vidi, kako se smiehom žari lice profesora zemljopisa i kako mu je pogled ponosan, triumfatorski. Uživa u Jankovoj propasti. Janko ga gledao i životinjski bies obuzima mu dušu. Oči su mu krvave, ruke dršću i hvataju profesora za grlo, da ga uguši, da ga smrvi! Tada se Janko trza, dolazi k sebi i vidi kako je to samo unutarnja obmana, budan san! I misli, odlučuje, da ne smije pasti, da mora položiti maturu, jer mu o tome ovisi sve. Kada bi se samo o njemu samome radilo, kada ne bi trebalo pomoći roditelje i Ljiljanu, njemu i ne bi mnogo stalo do toga, da li će pasti ili ne. Bilo bi mu svejedno. Godina dana ne bi igrala veliku ulogu. Ali za njega godina dana znači mnogo, ona je za njega od presudne važnosti, jer ne svrši li sada, ne će nikada! Prihvaćao se opet knjige, učio je kasno u noć, predavao se knjizi s cielom dušom. Kroz otvorene prozore ulazio je prohladan i svjež večernji zrak, koji je mirisao proljećem i pomlađivanjem. Opojan je bio taj miris i budio je u njemu čežnju za životom, za radostnim događajima. Ćutio je, kako ima u čovjeku nešto, čega ni sam nije sviestan i kako se to javlja tek ponekada, u izuzetnim trenutcima. Dolazila bi mu pred oči i Kaja, njena ga je pojava zvala, mamila, opijala mu je misli, ali se on borio s njom i nije dao savladati. On je samog sebe uvjeravao, da između njih obstoji ponor, da se ne mogu približiti, jer on nema ništa, čime bi joj mogao osigurati udoban, bezbrižan život. Ma koliko, da je samog sebe uvjeravao, kako je ona za njega samo dalek, neostvarljiv san i kako su svi snovi o njoj samo puste iluzije, ipak je ćutio, kako ga neki, njemu nejasan, nerazumljiv osjećaj, vuče k njoj i kako u tim trenutcima stvarnost bježi kao nešto suvišno, nepotrebno. I tada bi se bacio na krevet, podnio bi ruke pod glavu i predavao se osjećanjima, koji su ga sve više obuzimali. Sada, u proljeće, kada se sve budi na život, kada kroz sve struji tajna snaga, kada je sve puno srdca, sada i on ćuti, kako je bolno odricati se ljepote i sreće, koja se prikazuje u tako zamamnim dozivima, o kojoj sniva cielo njegovo biće. Ali zraka svietla, zraka nade ulazi i u njegovu dušu i on misli na Ljiljanino pismo, u kojem mu govori, kako bi poslije mature mogao stupiti u financijsku struku i kako bi imao liepu plaću. Tada se ne bi morao ničega bojati, tada bi se i za nju, Kaju, mogao brinuti, tada bi ona mogla postati njegovom. Mogli bi zadovoljno i sretno živjeti. A to bi bio liep, ugodan i blažen život, kada bi znao, da živi

i da je čovjek. Ona bi tada mogla biti njegova žena. I njen lik javljao se opet pred njegovim očima, opet je vidio njen pogled, njene pokrete, njen osmjeh i sav je gorio nekim unutarnjim plamenom, kao da je u groznici. Kako li su bile zamamne slike te budućnosti, kako je želio iz dubine svoje duše, da taj sretan čas dođe što prije, da postane slobodan i ravan drugim ljudima. I dok ga je ta misao sve više zaokupljala, dok joj se posve predavao, ćutio je, kako bi život ipak mogao biti liep, kako život nije tako mračan i bezvriedan, bez smisla, kako mu se često puta u težkim trenutcima pričinjalo. Ali tada bi došla druga misao i on bi se sjetio, kako prije treba položiti maturu, a ako Kaja što dublje osjeća prema njemu, ne će ga iznevjeriti, ne će ga zaboraviti. Ali po čemu bi ona i mogla znati, što on osjeća za nju i što o njoj misli, čime je jasnije pokazao, da je voli i da bi se za nju mogao uviek žrtvovati! Zar se nije ponio kao grubijan, kao plašljivac, koji se nje već unapried odrekao i nije se ni usudio, da se upusti u bilo kakvu borbu radi nje. Što bi i mislila na njega, kada joj je jasno i djelom pokazao, da se od njega nema čemu nadati! Ali možda ona razumije ovu njegovu šutnju, možda umije cieniti njegovo odricanje i razumije, zašto je takav i zašto se onako ponio prema njoj. Možda osjeća, da je ipak voli, da na nju misli i da mu izpunjuje cielu dušu. I uviđao je, da ipak nije smio biti takav prema njoj, da se morao sasvim drukčije ponieti. Ali samo ako maturira, ako postane financijskim komesarom, on će joj se izjasniti, on će joj reći, razjasnit će joj, zašto je bio ovakav, zašto je bježao od nje i zatvarao se kao kakav čudak u samoga sebe. Kako li će se ona obradovati, kako li će joj zasjati oči i kako će bit vreo i srdačan stisak njene sućutne ruke. Ali sve te liepe snove o budućnosti kvarila je i trovala misao na profesora zemjopisa. Njegovo sarkastično lice stajalo je pred Kajom i smijalo mu se podrugljivo i s omalovažavanjem. A on je vidio, kako su oči toga čovjeka zlobne, kako mu je svaki potez na licu preliven podlim odrazom smieha i kako mu već unapried govori, da od svih tih zamamnih snova ne će biti ništa, jer će ga oboriti iz zemljopisa, jer ga ne će ni pustiti na maturu, a kamo li da je položi. Hladan mlaz prostrujao bi kroz Jankovu dušu, i liepi snovi, liepe iluzije naglo bi se kidale i nestajale, a u dnu duše ostao bi samo bol i zraka, nesigurna i bojažljiva zraka nade, koja je ipak svietlila u Jankovoj duši,

koja ga je tješila i bodrila, da ne klone, jer još nije sve izgubljeno, još se može sve postići!

Ljiljanino pismo je zaokupilo Jankove misli, pa je stalno mislio, da bi poslije mature mogao postati financijskim komesarom. Htio je ipak i nešto više o tome znati, pa je naumio, da Ljiljani piše, da je zapita za sve, što o toj stvari zna i da čuje o tome i njeno mišljenje. Nije mogao dočekati subote, nego se spremio i otišao kući, da posjeti svoje i da se s Ljiljanom posavjetuje. Ali Ljiljana mu nije znala ništa pobliže reći, obećala je, da će odmah pisati Pavlu, da se točno o svemu razpita i da joj odmah javi. Ljiljana se dobro oporavila, pa nije htjela tražiti produljenje bolovanja. Odlučila je da se što prije vrati među djecu i da opet nastavi, gdje je s njima zastala. Proljeće je, sve je u zelenilu i u cvieću, pa je i njena duša bila osvježena tim cviećem i nadama u novi život i u nove radosti. Sada se više nije bojala, da će joj baba zagorčiti dane, sada se nije bojala, da se ne će smjeti nikamo maknuti, a da joj netko ne stoji za leđima i da joj prigovara. Ljiljana je neprestano predlagala, da se zatvori dućan i da se roditelji sasvim presele k njoj, jer će im svima biti tako lakše. Janko je pitao, što li će s kućom, ali na to pitanje mu nitko nije dao odgovora. Svi su pognuli glave i gledali preda se, kao da su neprisebni. Nakon kratke šutnje otac se nakašljao i dodao, da im drugo i ne preostaje, nego da se presele, jer više ne će imati ni svoga krova nad glavom. Kuća će otići na doboš. Tada je Janko od otca doznao, da će u nedjelju pred crkvom poslije velike mise dobošar objaviti, da im se prodaje kuća i da se kupac javi u obćini, gdje će biti i odvjetnik iz grada. Janku su se toga časa noge podsjekle. I ako je već i prije nekoliko puta od otca čuo, da će se kuća na doboš prodati, ipak mu se činilo, da je to daleko i da do toga možda ne će ni doći. Ali sada to više nije daleko, sada je sasvim blizu i pretvorila se u zbilju, postalo je stvarnost. Dakle, kuća se ipak prodaje, nije se mogla spasiti. I tek sada, tek sada je osjetio, što je ta kuća značila za sve njih i koliko su bili uz nju vezani. On je znao u njoj svaki ugao, svaka stvar mu je govorila o njegovu djetinjstvu, o nekome događaju, koji mu je sada tako drag, tako srdcu prirastao. Tu, u toj kući proteklo je njegovo djetinjstvo, ono lijepo, vedro, bezbrižno i nikad nezabravljeno djetinjstvo, tu je ostao najljepši dio života i sada, da se ta kuća proda, da bude tuđa da više na nju nema nikakvoga prava! Bilo je to i suviše

bolno, a da ga ne bi dirnulo u dno duše. Vratio se u grad zamišljen i nemiran. Viest, da se prodaje kuća, nagonila mu je suze u oči. Samo da se to ne dogodi, samo da do toga nije došlo! Ali do toga će sigurno doći, jer se već zna i dan, kada će se to dogoditi. Kuća se nije mogla spasiti, morat će je odvjetnik prodati. Misleći o prodaji kuće, Janko se uplašio i kao da mu je sada bilo jasno, kakva li je nesreća sve njih očekivala, da Ljiljana nije prizdravila, da je zaklopila zauviek svoje dobre oči. Sada mu je bilo jasno, da bi se i on i roditelji našli na ulici i ne bi se znali nikamo okrenuti. Bez zemlje, bez novčane gotovine i bez otčeve radne sposobnosti našli bi se pod vedrim nebom, da prose komad kruha. I Janko se sjećao majčine molitve u danu Ljiljanine težke bolesti, sjećao se njenih rieči, da tu samo Bog može pomoći i da je sva sudbina u Njegovim rukama.

Lutao je ulicama kao izgubljen. Misao o prodaji kuće nije ga napuštala. Što više, ona je bivala sve jasnijom i sve tragičnijom. Kada se roditelji presele Ljiljani, on se više ne će moći svraćati u svoje rodno mjesto, jer tamo za njega više ne će biti topline, tamo ga više nitko ne će rado dočekati. A i kada bi se svratio, dočekali bi ga sažalni pogledi susjeda i prikrivena njihova radost, što mu je prodana kuća na doboš, kao zadnjem čovjeku u selu. Ne, njemu više nema tamo povratka, jer ne bi mogao podnositi tuđe sažalne poglede, a kamogod ode, bit će stranac, bit će tek došljak. Odsada će biti čovjek bez doma, tuđin, vječiti tuđin!

Činilo mu se, da iz pogleda svakoga čovjeka čita misao, kako svi znaju, da mu na doboš odvjetnik prodaje otčevu kuću, da svi to znaju, ali šute i samo ga gledaju. On je bježao od tih ljudskih pogleda, bježao je od ljudi, da se nađe u samoći, pred samim sobom i da se prepusti svojemu bolu, svome pregaranju. Ali kada bi došao u svoju sobu i čuo, kako mu se tko približava k vratima, činilo mu se, da će ući gazdarica i reći mu, kako je čula, što se desilo i da joj je vrlo žao. Trzao bi se na takav šum i bojao se susreta s gazdaricom, pa i drugove je izbjegavao, samo da što manje skreće pažnju na sebe, da ga uobće i ne primjećuju. Ali noću, noću je bilo strašno. Kada se ugasilo svietlo, mrak legao po stvarima, po krevetu i po njemu samome, kada je mir ovio sve sjene odmora i počinka, njegove misli su se borile i plamsale nesređenim priviđenjima. A kada bi se smirio, pred oči mu je dolazila biela seoska crkva,

s vitim crvenim zvonikom, ljudi su se tiskali na otvorenim vratima i skupljali se kod križa oko dobošara, dok su žene zastajale i razpitivale se, što li će to danas dobošar objaviti. I Janko je vidio, kako se u taktu miču ruke dobošareve, kako tanki i zaobljeni pri vrhu štapići biju o doboš, a glas se nekako jeziv, suh kao o vjetru, razlieže na sve strane, pada po svjetini i govori im, da se prodaje kuća Jankova otca!

Janku se tada pričinilo, da zbilja čuje glasove napuklog doboša i on se uzpravljao u krevetu, težko dihao i tražio drhtavom rukom dugme, da upali žarulju, da vidi, gdje je i što li se to s njime događa. Ujutro se dizao umoran, kao da je prebijen, išao je ravnodušno u školu, kao da ga više ništa ne može iznenaditi i razočarati. Profesor poviesti bi ga poslije sata pozvao i pitao, da li se slabo osjeća i savjetovao ga, da ide k liečniku, ali je Janko slegao ramenima i odlazio zamišljen i slomljen. Kada bi vidio, da hodnikom u školi ide Kaja, brzo bi se uklonio ili bi stao uz prozor i pravio se, da je zaokupljen mislima o nekom predmetu u dvorištu. Bojao se, da je i pogleda, jer je naslućivao, da će zacielo i ona doznati, kako mu je prodana otčeva kuća. Netko će joj zacielo reći, jer takve se stvari daleko čuju. Toga ju je dana profesor književnosti opet sačekao kao slučajno na kraju ulice i pridružio joj se. Trom, visok, s rukama na leđima i s porugljivim osmjehom prošao je pokraj Janka, a da nije ni odzdravio na pozdrav. Janko za njega uobće nije ni obstojao. Ali sada se ni Janko nije bavio mislima o njemu i Kaji, jer je u dnu sebe ćutio, da je vrlo malen, ponižen, bezkućnik, o kojemu i ne treba voditi računa.

I dok je sunce unosilo u krošnje, ulice, dvorišta i kuće vedrinu i svježinu, dok je sve bilo puno pjesme i radosti, Janko je išao povučen u se i sve ovo sada nije doprlo do njegove duše. On nije ni imao vremena, da može promatrati prirodu oko sebe, da uživa u njenim razkošnim ljepotama, on je bio sav izpunjen mišlju na svoj domaći prag, na svoju mladost, koja mu se sada pričinjala tek kao san, dalek san. O učenju sada nije moglo biti ni govora. Knjige su ležale na stolu i u torbi, ali ih iz torbe nije ni vadio. Ali nakon nedjelju dana dobio je od Ljiljane obširan list. Otvorio ga je drhtavim rukama. Bojao se, da ga čita, jer je ćutio, da u njemu ne će biti nikakvih dobrih viesti, da će doznati za nova iznenađenja i da će se nametnuti nove brige. Ali u pismu bilo je novosti, kojima se ni u snu nije nadao. Ljiljana je pisala, da je odmah sutradan

po njegovu odlazku baba ostavila svoga djeda. Dojadio joj je, nije više mogla da s njime živi. Nadala se, da će biti ona u kući gazdarica, da će djed predati sve u njene ruke, pa će svom imovinom razpolagati po svojoj volji, kada li se grdno prevarila. Ne samo da joj djed nije ništa htio dati, nego je još od nje uporno tražio, da mu preda sav svoj novac, jer mu kao mužu i pripada. Što više, zatvorio ju je u sobu i donio uže, pa joj se prietio, da će je na mrtvo iztući, ako mu novac ne preda. Baba je nekako ugrabila priliku, umakla iz sobe i došla k Ljiljani, govoreći, da se djedu ne će više nikada vratiti, pa makar donieli pred nju i sam sveti sakramenat. U početku joj se djed ulagivao, mislio je, da će doći do njenih para, a onda je pobiesnio, kada je vidio, da se baba ne da ni osoliti. Odmah toga dana otišla je baba u općinu, uzela dva redara i sve svoje stvari preniela, jer djedu ne će ni pola svoje ciglje ostaviti. Što se pak tiče prodaje kuće, u nedjelju je bila objava pred crkvom, ali je kuću kupila sama baba, jer bi neku kuću morala kupiti, pa joj je bolje, da kupi ovu, da ne bi otišla u tuđe ruke. Baba veli, da nema nikoga bližeg od Ljiljane, pa će joj i kuća ostati poslije njene smrti. Baba se nešto udobrovoljila, promienila, a otac je rekao, da se sada zacielo zasitila svatova i da joj je dosta udavanja. Ima još jedna novost, a ta je, da je Ljiljana premještena u selo blizu grada, i to u veliko, liepo selo. Odluku još nije primila, ali joj je javljeno, da je premještaj siguran. Čim stigne odluka, odmah će se preseliti i roditelji s njome.

Takvima se viestima zbilja Janko nije nimalo nadao. Sve je drugo očekivao, samo ne ovo. To se dogodilo tako neočekivano, da mu se činilo kao neka priča, a ne stvarnost. Nikako nije očekivao, da će baba razvrgnuti diplomatske odnose sa svojim djedom i da će kupiti kuću. Dok se čudio ovakom toku događaja, ćutio je, da mu je pri duši ipak lakše i da kuća nije izgubljena. Baba će je sačuvati i ne će otići u tuđe ruke. I ako prema babi nije imao do sada naročitih simpatija, sada je zaboravio sve ono, što je znala zagorčiti život, sada mu se učinila ipak bližom i boljom. Valjda je i ona shvatila, što znači ostati bez vlastitog krova nad glavom, valjda se je i u njoj probudio onaj prirodni osiećaj, koji dirne čovjeka u srdce, kada se radi o domaćem ognjištu i o domaćoj grudi zemlje.

XV.

Janko je odahnuo.

Bilo je glavno, da stranac nije kupio kuću, da nije i ta bol pala u njegovu dušu. Nakon onih mučnih, grozničavih sati, smirio se i val prijatne tišine razlio se njegovom nutrinom. Pred njegovim se očima otvarao novi, ljepši sviet, koji mu je opajao misli, svježe slike javljale su se pred njegovim duševnim očima i topao osjećaj tražio je, da se ta unutarnja sreća izrazi riečima, da se pretvori u vidljivo djelo. Vedrina proljetnih jutara, pjesma sunca na cestama i krovovima kuća, miris zelenoga lišća, blagi večernji sutoni puni zamamnoga parfuma i muzike iz udaljenih radio-postaja, užurbani glasovi na otvorenim vratima prvorazrednih hotela, šum tajnog daha zamamnih večeri, sve je to stvaralo u Janku posebno razpoloženje, da se uzdizao nad običnu grubu svakidašnjicu punu briga i ponižen-ja, da se predavao velikoj radosti prirodnog oplođivanja i stvaranja. On nije imao smisla za praktičan život, nije se mogao odtrgnuti od predavanja osjećanjima, koja su znala samo za objektivnu ljepotu i dobrotu. Išao je ulicama, kao da ide kroz neki začarani grad, gdje čovjek ne mora misliti na svakidašnje brige, gdje je svaki dan svetkovina i oduševljenje. U tim trenutcima pristupao je opet pisanju, bilježio je u školsku teku misli i utiske, pjevao je o sebi i o prirodi, koja mu je govorila omamnim glasom i koja mu je sada bila tako bliza, tako podatna. On je ćutio, kako je sav izpunjen nekim grozničavim plamenom, koji moćno plamsa i razsvjetljuje skrivene strane njegove duše i ovoga života. Kako su to bili divni i božanstveni časovi, kada je bio pijan od neke punine osjećanja, svietla i stvaranja. Ti se časovi nisu dali ni s čime uzporediti, njih nije moglo ništa nadomjestiti. U tim je trenutcima bio i sam pred sobom nekud većim i ozbiljnijim, nije bio onaj maleni i neznatan čovjek, što se gubi u šarenilu prolaznika, on je bio sada pun veličine i snage. Ali kada su ti časovi prošli, on je padao u umornost, ostajao bi bez ikakvih želja, zadovoljan, ako se gdje u sjeni lisnatog stabla može spustiti na klupu i mirno gledati, kako se na sunčanoj stazi igraju lakokrile ptice ili kako djeca prolaze u kolicima i motre oko sebe bistrim i vedrim očima. Školske su mu knjige bile sasvim strane, pa i sama pomisao na profesore budila je u njemu vrlo neprijatno razpoloženje. I škola i profesori, sve mu se činilo hladnim, sku-

čenim, sve mu je izgledalo kao kakav iztražni zatvor, u kojemu se čovjek silom prilika našao i jedva čeka trenutak, kada će se naći na slobodi, da odahne i da se s kime iskreno porazgovori. I u takvome razpoloženju naprezao se, da uzme knjigu i uči, jer se učiti moralo. Bližio se kraj školske godine. Trebalo je zaboraviti ovo proljeće u parkovima i u dušama, trebalo se povući u sobu i posve baciti na knjigu. Janko se nije bojao mature, strepio je samo od pomisli, da ga na nju ne će ni pustiti. Ali tih ga je dana našao u parku profesor poviesti i poduže se s njime zadržao u razgovoru. On ga je tješio, da se ne boji, nego da bude miran i da prelazi predmete, iz kojih još nije dovoljno spreman. Janko je iz svih predmeta dobro odgovorio, iz svih je predmeta bio siguran, samo ga još nikako nije htio pitati profesor zemljopisa. Janko je svakoga časa očekivao, da će ga prozvati, ali ili se išlo dalje, ili je profesor koga drugoga pitao. I tako je došao i posljednji sat zemljopisa, a Janko nije bio pitan. Razmišljao je, što bi to imalo značiti. Zar će mu ostaviti slabu ocjenu, a da nije ni pitan?

Ali sutradan, za vrieme fizike, netko je pokucao na vratima. To je profesor zemljopisa došao po Janka, da ga nasamo izpita. Kada je Janko izašao na hodnik, našao se pred profesorom zemljopisa, koji ga je gledao s osmjehom i rekao:

— Nisam vas još pitao, pa ću sada. Izvolite sa mnom. Ovdje nas ne će nitko smetati.

Janko je pošao za njime.

Ušli su u fizikalni kabinet. Uz sam prozor, o zidu visjela je geografska karta. Janku se učinilo, kao da se za njime okrenuo ključ u bravi. Okrenuvši se, vidio je, kako je profesor zaista iz brave izvukao ključ i metnuo ga u džep. Janko ga je pogledao upitnim pogledom. Što li to ima značiti? Zašto je profesor zaključao vrata? Ogledao se oko sebe. Profesor je shvatio Jankovu misao i stavši uz prozor do geografske karte, rekao:

— Zaključao sam, da nas tko ne bi uznemiravao.

Tada je počelo izpitivanje. Pitanja su bila obična, vrlo jednostavna, a Janko je odgovarao gotovo od rieči do rieči, kako je sam profesor na satu diktirao. Ali na svaki Jankov odgovor, profesor se mrštio i sam odgovarao to isto samo drugim riečima. Janko je ubrzo vidio, da je to obična igra mačke i miša, pa je ušutio i ni na kakvo pitanje nije htio odgovoriti. Profe-

sor je liepo, gotovo umiljato govorio, čak je počeo i savjetovati Janka, da bude dobar i da u buduće bolje uči. Janko je osjetio, na što je time ciljao. To znači, da će imati popravak iz zemljopisa i da će morati i za vrieme praznika učiti.

A tada je profesor postao strog i ozbiljan:

— Ako ne učite, ne ćete na maturu. Zemljopis se ipak mora znati. Ova vaša upornost samo vam može naškoditi. Za sada je tako, nastojte se popraviti.

Janko je gledao preda se i šutio. Gutao je bies, nastojao je, da se svlada i da ničim ne oda svoje mišljenje. Ali sada ga je izdala svaka strpljivost. Bilo mu je jasno, da će pasti iz zemljopisa, a ovo sadašnje izpitivanje, to je samo obična komedija, da mu se zamažu oči i da mu se pokaže, kako ništa ne zna i kako mu se i ne može uz najbolju volju dati pozitivna ocjena.

Sjetio se svojih kod kuće, vidio je već sada tužno i bolno Ljiljanino lice i majčine suze u očima, kada budu čuli, da je pao i da nije ni pušten na maturu. I opet će biti ponižen, opet popljuvan. A tko ga to pljuje i zašto ga pljuje? Podigao je glavu i pogledao profesora, koji ga je ciničkim pogledom promatrao. Ruke su mu se same stisnule, a glavom mu je odjednom sinula misao:

— Dohvati ovaj komad željeza i udari ga po glavi, utuci toga gada, jer vidiš, da će te upropastiti i da će ti se pri tome još smijati. Ubij tu zmiju, koja ti je godinu dana trovala život, zbog koje si se toliko patio, toliko propao. Ili ti njega makni ili će on tebe!

Ta je misao bila tako jasna i jaka, da mu se učinilo, da će je morati poslušati, da će joj se predati i izvršiti, što ona zahtieva. Janko je vidio, kako je profesor prebliedio i kako mu je osmjeh nestao s lica. Oči su mu nesigurno gledale i bile su pune straha. Mora da je Jankovo lice toga trenutka bilo strašno, kada je tako djelovalo na profesora, koji je brzo prišao k vratima i otvorio ih. Našavši se u hodniku, profesoru su oči živnule i glas mu je bio sigurniji:

— Vi ćete pasti! — rekao je s onim starim ironičkim pogledom i htio da pođe, ali je Janko došao do njega, unio mu se u lice i rekao:

— To ćemo vidjeti. Pokušajte! — Glas mu je bio tvrd, odlučan, da se po njemu vidjelo, da Janko ovo nije uzalud izgovorio.

Poslije ovoga izpitivanja, Janko je mislio, što da uradi, jer je bio siguran, da će pasti iz zemljopisa. U to je bio sasvim uvjeren, jer poslije ovoga nema mu više spasa. Profesor je naumio, da ga sruši i on će ga svakako srušiti. A u tome će mu pomoći i profesor književnosti, koji Janka uobće nije pitao. A sruši li ga sada, srušit će ga i na popravnom izpitu. Da se potuži upravitelju? Profesoru se uviek više vjeruje nego đaku. Ne, ne će se tužiti, ali se na nešto mora odlučiti, i to sigurno, bez oklievanja. Onaj, koji ga misli upropastiti, koji ga misli osramotiti, i njega i njegove kod kuće, koji ne zna, o čijemu se zdravlju i o čijim žrtvama školuje, ne smije ostati nekažnjen. Mora mu se odgovoriti istim udarcem, neka mu više nikada ne padne na pamet, da se prema ikome ikada tako ponese.

Od kuće je javljala Ljiljana, da je odluka o premještaju stigla i da su gotovo sve stvari već preseljene. Za koji dan bit će s roditeljima u svome novome mjestu. I sama je ovih dana bila tamo i sviđa joj se. Škola je u sredini sela na vrlo liepu mjestu. A ima i našega svieta, pa se nada, da će biti zadovoljna, a i roditelji će se ugodno osjećati. Pri kraju pisma dodala je, da Janko pazi na sebe, da još ovo nekoliko dana posveti knjizi, a kad maturira, neka joj odmah javi i dođe k njoj. Iz pisma se jasno razabiralo, da je Ljiljana bila sasvim sigurna, da će Janko sada maturirati, i već se sada osjećalo njeno veliko veselje, jer je znala, da je njegov uspjeh također i njen uspjeh.

Janku je prešao gorak osmjeh preko usana. Ljiljana misli, da će uskoro biti matura gotova, da će joj Janko doći sav radostan i preporođen, a ne zna, da se pred Jankom mrači i da od toga ne će biti ništa. Turio je ruke u džepove i razdražen se pitao, što li taj čovjek misli s njime i zna li, što radi! I zar se može dopustiti ovakvom jednom gadu, da se svojevoljno poigrava nečijom srećom, nečijom budućnošću. Janko se pitao, što li je tome čovjeku učinio, da ga progoni, što li mu je skrivio, da se ovako mora mučiti! U biesu Janko je bio spreman, da ode i da nađe profesora, te da mu zarije nož u leđa, a onda neka rade s njime, što ih je volja. Bili su to užasni trenutci, kada su se crne misli rojile njegovom glavom i kada je gubio vlast nad sobom. U mislima je već vidio samoga sebe, kako ide ulicom za profesorom, kako mu prilazi i udara ga nožem, a krv teče po odielu i profesor pada na pločnik i pre-

strašeno, praveći smiešne pokrete, dozivlje u pomoć. Sviet se sa svih strana skuplja, svi nešto viču, lamataju rukama i zgražaju se nad zločinstvom. Tada bi Janko prešao rukom preko čela, kao da je htio odagnati te napasne, grozne misli, bježao je od kuće, samo da nekako pobjegne od svojih vlastitih misli. Htio je i Ljiljani pisati o položaju, u kojemu se nalazi, ali nije bio još toliko pribran i smiren, da bi joj mogao pisati. Ostavio je to za kasnije, jer što ona to kasnije dozna, s tim je bolje, poslije će se žalostiti. Idući kao bez glave ulicom, sudario se na savijutku s nekim znancem iz trgovačke akademije, koji mu je pružio ruku i oduševljeno rekao:

— Čestitam ti! Drago mi je, da sam te vidio. Baš sam mislio na tebe. Kod nas družtvo Trezvena Mladež priređuje zabavu i krasnoslovi se tvoja pjesma, koja je bila tiskana u Glasniku trezvene mladeži. Krasnoslovit će je jedna kolegica. Dobra pjesma. Odabrao ju je sam profesor. Samo veli, da mu se čini nemogućim, da si ti tu pjesmu napisao. Jer takvo što može napisati samo čovjek u godinama s dosta izkustva.

U prvi mah Janku je bilo prijatno, kada je čuo, da će mu se krasnosloviti pjesma, ali ovo, da mu se ne vjeruje, da je tu pjesmu napisao, bilo mu je smiešno i čudio se, da takvo što može govoriti jedan profesor. Zar samo čovjek u godinama može misliti, osjećati i to iznositi u pjesmi. Zar mladost daje samo nezrele plodove. Učinilo mu se, da je profesor posumnjao, da je Janko spjevao tu pjesmu i sigurno je mislio, da ju je prepisao. To ga se bolno kosnulo. Kako je sviet nepravedan i kako malo obzira ima prema drugome. Ne samo, da se Janku osporava zrelost, nego ako i nešto dobro stvori, sumnja se, da je to stvorio, proglašuju ga plagiatorom. Kako da to čovjeka ne zaboli do dna duše. Bilo bi mu milije, da prijatelja nije ni susreo. Taj ga je susret samo još više onerazpoložio. I ako nije ničim pokazao, da je uvriеđen, ipak je u duši ćutio bolnu prazninu i neku nemoć, koja mu je legla na prsa i davila ga kao mora. Ne zna ni sam, kako se opet našao u parku. Spustio se na klupu i pognuo glavu, a nije vidio, kako je park zelen i kako je bogat proljetnim darovima, koji su se sada sve više izticali. On je sad samo mislio na ono, što mu je malo prije prijatelj rekao. I nije mogao razumjeti, kako ljudi nikada ne daju čovjeku ono, što mu pripada, i kako svaku radost nastoje zagorčiti. On iznosi svoje najljepše osjećaje, ono, što je u njemu bilo najljepše, najplemenitije, iznosi svečani drhtaj

svoje nutrine, a onaj tamo sumnja u moć njegova doživljavanja, sumnja u njegov talenat. Ljudi se više raduju tuđemu neuspjehu nego uspjehu, teže podnose uz sebe talenat od netalenta. I dok je Janko sve jasnije uviđao, kako uviek ima nekoga, da nas mrlja, nije ni vidio, kako mu je prišao profesor poviesti i sjeo uz njega. Kada ga je Janko spazio, htio je da ustane i da ga pozdravi, ali je profesor to primietio i zadržao ga, pitajući ga, kako je i što je tako zamišljen. Ali je baš u tome trenutku naišlo nekoliko osmaša i videći profesora, došli su i zakupili ga raznim pitanjima. Svaki je htio doznati, kako će proći, koje ocjene ima i hoće li biti pušten na maturu. Iznosile su se bojazni, nade, računalo se na dobro profesorsko srdce, na razumievanje. Profesor se samo nasmijavao i govorio, kako oni sve to znaju bolje od njega, jer im može reći samo, kako stoje iz njegova dva predmeta, iz poviesti i filozofije. Tada su ga molili, da se svakako za njih zauzme, da ni pod koju cienu ne dopusti, da koji padne, da moli i sam profesore, ako se drugačije ne može. I dok su oni iznosili mnoge događaje iz škole, kako je koji nepravedno ocienjen, kako nije pitan i kako su prema njemu bili nepravedni, dok drugi ima protekcije, Janko je šutio, kao da ga se sve to uobće ništa ne tiče. On nije nikada ni mislio, da ikoga moli, da se za njega zauzme. Bilo ga je stid, da nekoga moli za ono, što nije zavriedio. Ne, on nije htio tuđe milosti, tuđeg sažaljenja, njemu je bilo potrebno pravde. Jer zašto da moli, zar to ne bi bilo ponižavanje! Ne, on je u dnu sebe ćutio, kako mu se sva narav protivu toga buni i kako mu se moljakanje čini nedostojnim poštena čovjeka. Kada je nastala šutnja, profesor se obratio Janku:

— Svi vi molite, samo Janko šuti.

— On će sigurno iz zemljopisa! — rekao je jedan, a drugi je dodao:

— Zato će Kaja dobro proći!

Janko je na te rieči zadrhtao. Kao da ga je tim riečima dirnuo u najtajniji kutak njegove duše, kao da je time pred svima odkrivena sva njegova nutrina i da više nema tajne. Ali ubrzo je uvidio, da drugovi nisu mislili onako, kako je on shvatio i da je ova uzporedba nekako sasvim slučajno došla. Pa ipak je Janko osjetio, da ima u samome njemu nešto, što ga uviek uznemiri već pri samome spomenu njenog imena.

— Ne će ni on pasti! — rekao je profesor, jer je zacielo zreliji od nje.

— A kada će biti sjednica? — pitali su đaci.

— Sutra u pet.

— Joj, da nam je znati, kako smo prošli.

— Dođite pred večer ovamo, pa ću vam reći.

I ako je profesor nekako sigurno rekao, da ni Janko ne će pasti, ipak Janko nije očekivao ništa dobro. Jer ako je profesor zemljopisa namislio, da mu da nedovoljnu ocjenu, tko mu to može zapriečiti! A onda, što bi se profesor poviesti imao toliko za Janka zauzimati? Ničim nije zadužen, ništa mu Janko nije učinio, što bi u njemu pobudilo simpatiju. Bio je više nego siguran, da će pasti, da mu nema spasa. I sutra će pred večer već to biti i utvrđeno. Što će onda? Da ide odmah kući? Ali ne, kući ovako ne može! Sjetivši se Ljiljanina pisma, bio je sasvim očajan. Sjetio se i onoga dana, kada je došao, da se upiše i kada mu je profesor književnosti poručio, da mu ovdje nema obstanka. Onda ga je savjetovala majka, da bi možda bolje bilo, da se ovdje ne upisuje, ali je on to odbio. Možda bi bolje ipak bilo, da ju je poslušao. Sada će i sama vidjeti, da je bila u pravu i da je i sam kriv, što je mislio, da će imati posla s pametnim i poštenim ljudima. Sjetio se i Stjepana, koji ga je zvao, da dođe u Petrovac, jer je tamo đačka Amerika. Ali on je i to odbio, nije otišao. A zašto nije otišao, zašto nije poslušao savjeta? Da, nešto ga je držalo ovdje, nije mu dalo, da se makne, ostao je, kao da je bio privezan za ovo mjesto nekom jačom silom, koja je htjela, da se izvrši na njemu njegova nesreća do kraja. I zbilja, morao je i sam pred sobom priznati, da sve dosada nije ozbiljno ni mislio na pravu opasnost, koja mu ovdje prieti, da je nije ni vidio ni u nju vjerovao. A sada, kada se našao s njome oči u oči, kada mu se ukazala u svoj ozbiljnosti i kada je više ne može izbjeći, sada razabire, kamo ga vodi. Ali sada je kasno, sada je već kasno. Čudio se, kako sve to nije prije vidio i kako je bio tako lakovjeran, tako naivan. A onda, kao da se primirio, kao da je spoznao, kako bez roptanja treba snositi sve, što Čovjeka stigne, jer samo tako Čovjek upoznaje život, tako upoznaje samoga sebe. Patnja ga samo pročišćuje i kroz patnju gleda u vrtoglave dubine, u koje se nikada ne bi mogao bez nje zagledati. Da, treba nositi svoj križ, ući u sebe i živjeti za se, ne mareći, što drugi vele i što drugi rade. Ali se tada budio drugi

glas, koji mu je govorio, kako je takvo odricanje prava glupost, kako je takvo odricanje znak nesposobnosti za život. Smisao života nije odricanje, povlačenje i uklanjanje s puta, nego uporna borba, rušenje svega, što bi nam priečilo, da dođemo do svoga cilja, da se dokopamo sreće. To je pravi život, to je smisao života. Na život i sreću imaju pravo samo odlučni, smjeli, pravo na život imaju samo jači. Ono, što je slabo, nestaje, gubi se. I zato gledaj, da se dokopaš svoga cilja i ne razmišljaj, kakva su ti sredstva, jer tko će te poslije pitati, kako si došao do cilja!

Te su se dvie misli borile u Janku, svaka je imala svoje pravo, ali je on ipak ćutio, kako u njemu obstoji neki glas, koji samo za njega vriedi i koji mu uviek tako jasno govori, da je ovo dobro učinio, a ovo nije. To je glas njegove savjesti, koja ga je nagrađivala za dobra djela unutarnjim zadovoljstvom, odakle je često puta ćutio, kao da je sav obasjan u svojoj nutrini. On je osjećao, kako nije mogao u sebi zatajiti taj glas i da nije mimo njega mogao raditi. Jer taj bi mu glas uviek donosio pred oči svako nedjelo, sjećao bi ga, kako je došao do cilja na nepošten način i on bi pred samim sobom bio ponižen, bio bi vječiti krivac. Pravo i borba za život i pomirenje s nedaćama izpunjavalo mu je dušu i on je jedva čekao, da se u njemu uznemirenost stiša, da barem malko odahne.

Ma s koliko zanimanja da je očekivao sutrašnji dan, ipak se toga dana nekako i bojao. Volio bi, da je vrlo daleko, da ne dođe, da što kasnije dozna svoju propast. Ali onda je opet želio, da se sve to već jednom svrši, da zna sigurno, na čemu je i da prestanu ove muke izčekivanja i nesigurnog nadanja.

Zatvoren sam u sebe i nemajući nikoga, kome bi se mogao posve iskreno povjeriti, živio je sada kao u nekoj omaglici, u koju je morala pasti zraka sunca, zrak utjehe ili mrak, podpuni mrak.

Sutradan pred večer mehanički je pošao prema parku, ne će li doznati, što je bilo na sjednici. Počeo se spuštati sumrak i na nekim su se mjestima palile žarulje. S korza su dolazili šetači i glavna staza je bivala sve punija prolaznika. U sredini parka bile su već poredane stolice za goste, a i glasbenici su se spremali za nastup. Uskoro će zaplakati violine, razpjevat će se pjevačice i njihova izgubljena mladost vriskat će nad ljudskim glavama za čašom piva, tugovat će mladost i neostvarena sreća. Janko se gubio među šetačima i mislio, kako nitko i ne

zna, da je i on sada tu nazočan i kako bi sve ovdje isto tako bilo, kada ni ne bi bio. Tko na njega obraća pažnju i kome je uobće do njega stalo. I dođe mu misao o uzaludnosti svoga obstanka i o tome, kako je ovome svietu sasvim svejedno, da li uobće obstoji, a ne da li je pao iz zemljopisa. I sada mu se upravo učinilo smiešnim, da je toliku važnost poklonio zemljopisu! Zar ovi ovdje znaju za zemljopis, zar ne žive i ne smiju se, kao da imaju svega i svačega! Zar se bez zemljopisa ne može živjeti i zar je toliko važan, da može promieniti sav tok čovjekova života! Da, za Janka je sada značio mnogo, od njega je ovisilo, da li će mu sinuti radost u duši, da li će ga kod kuće dočekati razkriljenih ruku ili sa suzama radostnicama.

Podigavši glavu, pogled mu je pao po stolovima kod glasbenika. Jasno je vidio, kako se Kaja smije, a uz nju sjedi profesor književnosti. Janko je brzo pohrlio dalje, a u glavi mu je govorilo, da se sjednica svršila i da joj je on već rekao rezultat. Ona je sretna, vesela je i smije se, jer zna, da je svršila osmi razred. A ja? Što je sa mnom? Sada je već sve odlučeno, sve je gotovo i ništa se ne da promieniti. Neki sada već znaju, sigurno im je rekao profesor poviesti. Htio je pobjeći iz ovoga množtva, daleko nekamo, da nikoga od drugova ne sretne, da samo što kasnije dozna za svoju propast. I već je došao do kraja staze, kad li ga uhvati za rukav drug Mirko i rekne:

— Jesi li što čuo?

Janko je protrnuo:

— Nisam. A ti?

— Nisam. Još nije došao profesor poviesti. Tamo ga svi očekuju. Ja sam mislio, da se sigurno s tobom sastao, pa ga zato još nema. Zato sam i pošao, da obiđem park, ne ću li vas gdje naći.

— Sjednica je gotova, čudim se, kako ga nema! — rekao je Janko.

— Kako znaš?

— Vidio sam profesora književnosti.

— Gdje?

— Sjedi eno s Kajom i piju pivo.

— Zar on?

— Da.

— Vidi vraga. Nego, čuo sam, tako se govori, da će je poslije mature zaprositi. Što više, obećao joj je, da će sigurno

položiti maturu. Sviet svašta zna. Ih, da sam ja žensko, i ja bih ga držao ovako u šahu. Baš su pametne ove naše kolegice. Ali što ćeš, ja mužko pa baksuz. Znam sigurno, past ću, koliko sam dug i širok, ali baš me briga. Ima mi stari para, pa neka plaća.

Stigavši do mjesta, gdje je bilo urečeno, da će danas profesor poviesti reći rezultat sjednice, vidjeli su, kako su se skupili skoro svi maturanti i nešto važno govorili. Janko i Mirko su doznali, da je sad tu bio profesor i da im je rekao, kako je koji prošao. Mirko se odmah razpitivao za sebe, ali mu nisu znali reći, jer je profesor svakome prisutnom rekao, da li je pao ili nije. Rekao im je, da je nekoliko i na godinu dana palo. Janko je na to zadrhtao i pošao misleći, da će možda među tima i sam biti. Uz zemljopis se lako mogao dodati još koji predmet, a to nije bilo težko. Tako su ga i prošle godine odpremili. Janka je dostigao Mirko i priobćio mu, da ga je tražio profesor književnosti i da je pošao na korzo, ne će li ga tamo naći.

— Da li im je rekao, kako sam prošao? — pitao je Mirka i u strepnji očekivao neprijatnu viest.

— Nije im rekao. Pitao je samo, gdje si i rekao, da bi htio s tobom govoriti!

Janka su tek sada počele oblietati sumnje. Zašto nije rekao, kako je prošao i zašto želi s njime govoriti? Da ga možda tješi i da mu olakša bol! Da je što dobro, sigurno bi rekao ostalima, ne bi imao što prešutjeti. I naročito ovo, da ga traži, da bi želio s njime govoriti, to je Janka još najviše uznemirivalo. I opet se sjetio, da ima takvih, koji su pali i na godinu dana. Ta se viest duboko usjekla u Jankovu pamet i ma koliko je znao, da je uviek iz ostalih predmeta, osim zemljopisa, imao dobru ocjenu, ipak mu se sve činilo, da će biti među tim nesretnicima. Da je i pao iz zemljopisa činilo mu se sada, da bi ipak mogao podnieti, ali ovo, ovo bi prešlo svaku granicu. Skupio je sve sile, da ne krikne, da ne oda težku bol, koja mu je nemilosrdno parala dušu. Sjetivši se sada, kako je malo prije vidio Kaju, gdje sjedi s profesorom književnosti i pije pivo veselo se smijući, učinilo mu se, da je među njima nastao toliki jaz, da se nikada ne bi mogao prieći. Tako je ona sada bila daleko od njega, nedosižna, da mu je sada bilo smiešno ono, što je pritajeno o njoj snivao. Vidio je, da je ono bila samo fanta-

zija, da je bio naivan, neizkusan, kada je mogao i pomisliti, da bi ga mogla razumjeti i da bi od nje mogao očekivati, da se za njega čak i žrtvuje. Bio je ipak zadovoljan što svoje snove nije nikome povjerio, što je sam za njih znao, sam u njima živio. Kako li bi bio smiešan, da je tko znao za njegovu tajnu, kako li bi mu se smijali i kako li bi mu se rugali. Sada je tek uvidio, kako je dobro bilo, što se nikome nije povjerio, što je sve sam u sebi pohranio, svoje najljepše sanje i svoje najteže boli. U jedan mah mu se učinilo, da bi još najbolje bilo, kada bi otišao kući i kada i ne bi našao profesora poviesti. Jer zašto da i tome čovjeku smeta, zašto da sluša, kako će mu govoriti, da mu ni uz najbolju volju nije mogao pomoći. To bi i samome profesoru bilo neugodno. Bolje bi bilo otići i ne vidjeti se s njime.

Tada ga je Mirko trgao za ruku:

— Evo profesora.

Janko je vidio, kako je profesor išao u družtvu s nekom gospodom, digao je ruku, da ga pozdravi i prođe, ali je profesor ostavio družtvo i prišao Janku. Bio je ozbiljan ili se barem Janku toga trenutka tako učinilo.

— Stvar je gotova! — rekao j profesor i pozvao Janka i Mirka, da ga malo odprate, jer misli kući.

Što li se krije pod time: stvar je gotova! Zašto ne govori, zašto šuti? Janko bi ga pitao, ali ne može, da otvori usta, ne može, da izgovori rieč. Oko njih je puno svieta, svi se tiskaju, svi nešto nerazgovjetno govore, a Janko osjeća, kako mu užurbano i pojačano udara srdce i kako se zadihao, kao da je trčao. Tek kada su izbili na čistinu i ušli u ulicu, profesor se obratio Janku:

— Prošao si!

Veliko i moćno svietlo obasjalo mu je dušu, ugodno ganuće obuzelo mu je cielo biće. Da li je dobro čuo, da se nije možda prevario, da nije profesor pogriešio. Ali profesor je opet rekao:

— Prošao si, ali je bilo dosta muke. Svakako te je htio oboriti, ali mu nije pošlo za rukom. Opasno ti se zaprietio, da će te na maturi sigurno oboriti. Kako ima do mature još dosta vremena, sjedi pa dobro nauči zemljopis i ne boj se!

Janko nije ni primietio, da mu profesor govori ti, iako je običavao govoriti: vi. On to sad nije primietio, on je samo

znao, da ga je spasio iz velike, nedogledne provalije, da je izrgnut iz strašnih čeljusti propasti i iz dubina njegova bića rađala se radost, velika i svečana radost i obuzimala mu je cielu dušu. On bi najradije zagrlio profesora, dao bi za njega sav svoj život. Ali nije nalazio rieči, kako da mu zahvali, nije znao, kako bi mu mogao najbolje uzvratiti za ovo dobročinstvo, koje nije ničim zavriedio. Njegova je duša bila zaokupljena mišlju na svoje kod kuće i tek kada je na njih pomislio, tek sada je vidio, što li mu je profesor uradio! Idući ulicom, koja je bila prilično mračna, jer je tek na nekim mjestima bilo žarulja, Janko je razabrao, kako je Mirko pitao profesora za samoga sebe. Kad je Mirko čuo, da je pao samo iz književnosti, skakao je od veselja, jer je mislio, da će na godinu dana. Ali Janko nije slušao njihov razgovor, nije imao vremena da i na to obraća pažnju. Duša mu je bila puna sreće, puna ganuća i on je jedva čekao, da bude sam i da se predade potpuno svojoj sreći. Na vratima profesorova stana stisnuo mu je ruku i jedva čujno rekao:

— Najljepša vam hvala.

Mirko je bio radostan i svakako je htio Janka počastiti, pa ga je i pozvao, da odu u park na pivo. Janko se sjetio Kaje i profesora književnosti i odbio je poziv. Razstao se s Mirkom i pošao kući. Osjećao se lak, kao da je preporođen. Težak mu je teret pao s leđa, vedrina je ulazila u njegovu dušu, da je po prvi put, ne znajući ni sam kako, zapjevao. Odmah je potražio pismo i javio Ljiljani, da je pušten na maturu i da je velik dio briga već preturio preko glave. Mislio je, da će moći biti kod kuće i da će se smiriti, ali sada u njegovoj sobi nije bilo za njega smirenja. Osjećao je potrebu, da s nekim podieli svoju radost, da se i drugi s njime raduju. Izašao je na ulicu i dugo sam išao kroz grad, a u srdcu je nosio dragi Ljiljanin lik i radovao se, što će se i ona mnogo obradovati njegovoj sreći.

XVI.

Janko je dobio pismo od Ljiljane, čestitala mu je na uspjehu i savjetovala ga, da se još ovih nekoliko dana prihvati knjige i da pazi na sebe, a čim se završi matura, neka joj odmah javi. U novome joj se mjestu veoma sviđa život, ljudi su prijatni, a i mami je dobro. Ima kamo otići i porazgovoriti se. Kako se uz samu školu nalazi i vrt, to je otac skoro sve vrie-

me zaposlen u tome vrtu. Svi su dobro, neka se ništa za njih ne brine. Njoj samoj je sasvim dobro, što više, dobila je nekoliko kilograma i na težini. Pavle joj o onoj stvari nije ništa pisao. Valjda se još nije razpitao. Ali pisat će mu opet, podsjetit će ga.

Janku je sada bilo glavno, da maturira. Mislio je, da će mu tada biti otvorena vrata u život. S velikom maturom ipak će ga svagdje primiti, jer koliko li ima činovnika na dobrim položajima, a imaju malu maturu, a neki nemaju čak ni to. Eto, u njegovu mjestu bilježnik je čovjek, koji je nekada bio običan seoski svirač. Neki ga se sjećaju, kako je čestitao sa svojim družtvom blagdane, a podbilježnik je bio brico. Pa kada mogu ljudi bez škole zauzimati malo bolje položaje, zašto ne bi i sam našao koricu kruha u kakvome sličnom zvanju. Od svega, ipak bi bilo najbolje, kada bi mogao u financijsku struku, jer mu se činilo, da bi time bio još najzadovoljniji. Dosada on još zapravo i nije razmišljao, koje bi mu zvanje najviše odgovaralo, odlagao je to od dana do dana, jer mu se činilo uzaludno razbijati glavu stvarima, koje su još daleko i prije kojih se moraju svršiti još drugi važniji poslovi. Znajući već unapried, da se ne će moći posvetiti zvanju, koje mu je ležalo na srdcu, jer za studije je morao imati materialnu podlogu, njemu je zato i bilo svejedno, u kakvome će uredu raditi. Čutio je, kako ne će moći biti nikada zadovoljan i kako će uviek negdje u dnu sebe nositi misao, da nije pošao putem, koji mu leži na srdcu, ali što se tu i da učiniti! Trebat će se ipak pomiriti sa stvarnošću i gledati život onako, kakav u stvari i jest. Sada je glavno, da maturira. Sjetio se, kako mu je rekao profesor poviesti, da se dobro spremi iz zemljopisa i on je zbilja prihvatio zemljopis i učio ga po cieli dan. Odlučio je, da ga mora naučiti, da mora svima pokazati, da nije uzalud dobio pozitivnu ocjenu i da nije željan ničijeg milosrđa. Još samo da mu je nekako matematiku naučiti i bio bi na konju. Iz ostalih se predmeta nije bojao. I ne samo to, nekako se osjećao sigurnim i čekao je čas, da može pokazati, što zna. Zemljopis i matematika zadavali su mu dosta brige. Uložio je zato sav trud, da ta dva predmeta dobro svlada, pa makar mu za druge predmete i ne pretekne vrieme. Zemljopis mu je išao lako u glavu, jer su mu stvari bile skoro dobro poznate, ali matematika je išla teže.

U međuvremenu je Janko doznao od Mirka, kako je bila burna sjednica razrednog vieća i kako su se profesori posvadili. Doznalo se to već sutradan i svi su đaci znali. Naročito se zavadio profesor poviesti s profesorom zemljopisa, koji je tražio, da se Janku mora pod svaku cienu dati slaba ocjena iz zemljopisa i da se neki drugi đaci obore na godinu dana. Profesor poviesti naročito se zauzeo za Janka i tvrdio, da se zreli đaci ne mogu obarati, da se zadovolje lični hirovi. Jer učenik, kojemu se tiskaju radovi po časopisima, nije nezreo i nije zavriedio, da mu se uzkrati matura. Kada idu na maturu i polažu je toliki nepismeni učenici i bubanti, zar da je ne položi učenik, koji već samostalno stvara i koji zrelije piše od svih ostalih. Smije li se dopustiti, da jedan predmet bude ikakva prepreka! I uobće, ima li smisla obarati đake, koje smo doveli do kraja osmog razreda i sada tek uvidjeti, da nisu za maturu! To nije onda pogrješka đaka, nego samih profesora. Došlo je dotle, da je profesor poviesti potegao i stolicu, a bilo je i krupnih rieči, da su se profesorice upravo zgražale. I tek nakon užasne svađe, Janko je ipak dobio prielaznu ocjenu, i to glasanjem. Janku je tek sada bilo jasno zašto je profesor poviesti bio onako mrk i rekao mu, da dobro nauči zemljopis, jer će ga profesor zemljopisa pokušati svakako oboriti. Vidio je, da borba još nije završena, nego da je zapravo tek započela. Ali u srdcu ga je zazeblo, jer je vidio, da sada mora pokazati svoje znanje, mora pokazati, da je zreo, jer ako ne bude znao, ne će to biti samo njegova sramota, nego će to biti pljuska i samome profesoru poviesti, koji se za njega toliko zauzimao i tvrdio, da je zreo i nadaren mladić. Trebalo se sada odužiti tome čovjeku, trebalo je pred svima pokazati, da je bio u pravu i da se nije prevario. Tek sada je Janko vidio, kako se nalazi u težkome položaju i kako mora napeti sve sile, da osvietla ne samo svoj, nego i profesorov obraz. A da li će zbilja to moći i učiniti, da li će zadovoljiti nade, koje je u njega položio profesor poviesti? Iako je Janko do sada imao u sebe povjerenja i mislio, da inak nešto zna, sada mu se odjednom učinilo, da je u njemu podpuna praznina i da ništa ne zna. I što se više približavao dan mature, to je uviđao, kako sve manje zna i kako ima pitanja u svakome predmetu na koja ne bi lako odgovorio. Tada mu se učinio, da se uzalud trudi, jer ne će moći sve gradivo svladati.

A tko zna, kako će se i profesor književnosti ponieti, ne će li i on sada izaći s pravim mislima na djelo! Nije li ga sve do sada tek onako puštao, da ga zavara i da se ne priprema iz njegova predmeta, te da ga sada zaskoči i osramoti! Ne, misli nisu davale mira i nisu davale, da se sasvim udubi u predmet, nego su stalno oblietale oko njegove glave i plašile ga, oduzimale mu hrabrost i povjerenje u samoga sebe. Janko je mislio, da bi sam još nekako i podnio, da padne, nekako bi se valjda i s time pomirio, ali da osramoti čovjeka, koji se toliko zauzimao i koji misli, da se ne će u svome sudu prevariti! Samo da se to ne dogodi! Kada bi se noću budio, težina mu je ležala na prsima, neki unutarnji glas je govorio, da ne smije gubiti povjerenje u sebe i da mora biti pribran i hladnokrvan. Brzo bi tada palio žarulju i prahvatao se knjige, da tako dočeka i jutro, tako bi dočekao i prve zrake jutarnjega sunca, koje bi ga opomenule, da je došao opet dan i da je sve manje vremena do mature.

Već prije podne došao bi Mirko i donosio novosti, šalio bi se i govorio, kako izvrstno zna matematiku, pa će zbog toga i studirati tehniku u Beču. Neka se Janko ne boji pismenoga iz matematike, jer će mu on sam poslati izrađene zadatke. Neka se samo na njega osloni i bit će siguran. Kao uzput, dodao je, da će profesor književnosti odmah poslije mature zaprositi Kaju, da je to sasvim sigurno. I danas ga je već vidio s njome. Ne razumije, kako će se Kaja moći odlučiti, da pođe za čovjeka mnogo starijeg od sebe, koji se rastao sa ženom. Janko mu na to nije ništa odgovorio. Prešao je odmah na nešto drugo, samo da se ne govori o Kaji, jer je ćutio, kako bi ga pri spominjanju njenog imena obuzimao nemir. Ne, nitko ne smije znati, da ju je morao progorjeti, da se morao odreći svih radosti, koje bi uz nju doživio. Za sve to mora ostati tajna, da je ne uprljaju nedostojnim riečima, da je pred njime ne ponižavaju. Ali kada je ostao sam, mislio je, da li je moguće, da bi mogla poći za toga čovjeka! On ima ženu i živi od nje razstavljeno. Zašto tako živi, Janko nije znao, niti se razpitivao. A Kaja? Zar ona za to ne zna? Zar bi i unatoč tome pošla za njega? To bi se moglo dogoditi samo onda, ako ga voli, ako ga iskreno voli. A zar ga voli?

Iako ga je mučilo, kadgod bi čuo, da se Kaja udaje, ipak je nastojao, da se nekako utješi. Govorio je sam sebi, da mu

mora biti sasvim svejedno, da li se udaje ili ne, da se ne smije ničim uznemirivati. Jer on zna, da se ona jednom svakako mora udati, a za koga, to sada nije mislio. Sjetio se i onih svojih snova, da bi joj se smio približiti, kada bi maturirao i kada bi postao u financijskoj struci komesar. I baš taj jedini tračak nade zagorčavao je svaku njegovu misao, koja bi ga podsjetila, da bi se mogla udati za profesora književnosti.

Dan za danom je prolazio, a matura je bila na pragu. Brzo se pronio glas među maturantima, da je došao strogi izaslanik i da će prema tome biti padanja na maturi. A uz to je Janko doznao, da je izaslanik vrlo dobar prijatelj profesora zemljopisa, da su njih dvojica išli zajedno i u školu, a i poslije da su se pazili. Za Janka ta novost nije bila nimalo prijatna. Doznalo se i to, da je inspektorova struka poviest, da se rado upliće u đačke odgovore i da voli sam stavljati pitanja. Te su novosti sledile đačka srdca, strah je zavladao i svi su nestrpljivo čekali, kada li će proći matura, samo da već jednom znaju, na čemu su. Janko se još dublje povukao u sebe, ali nije očajavao. Zemljopis je dobro naučio, a i iz drugih se predmeta nije bojao. Jedino je bio nesiguran iz matematike. Da mu je matematiku položiti, bio bi na konju.

Na určeni dan, kada su se imali početi pismeni zadatci, već oko sedam sati svi su se kandidati nalazili u školskom dvorištu. Šetali su se u grupicama, dogovarali se kako će se uzajamno pomagati i ponavljali su gradivo iz svih predmeta. Jutarnje sunčane zrake razsule su se po dvorištu i sve je bilo puno sunca, puno vedrine. Ali đačka su lica bila blieda, oči nesigurne i rieči izprekidane. Nestrpljivo se očekivalo, kada će doći članovi komisije, da se već jednom započne pismeni izpit iz hrvatskog jezika. Janko se naslonio na zid i ćutio, kako mu prijatne sunčane zrake miluju lice i kako one izpunjaju cielo dvorište nekom odanom, nesebičnom ljubavlju. U prirodi nema straha, nema strepnje, u njoj sve ide sigurnim, određenim tokom.

Uskoro je došla i Kaja, a za njom i profesor književnosti. Bila je obučena u novo odielo, da se njena ljepota sada još više izticala. Janko je vidio, kako joj profesor nešto govori, sigurno je hrabri, i kako je upija očima. Ona se čas nasmije, čas se uozbilji i gleda preda se, kao da se i sama nečega stidi.

Iz upraviteljeve uredovnice došli su članovi komisije i ušli u prostranu gimnastičku dvoranu. Za njima su ušli đaci. Za katedru je stao inspektor, do njega upravitelj s lieve strane, a dolje su bili profesori i profesorice. Učenici i učenice, razmješteni po klupama, nestrpljivo su očekivali temu iz hrvatskog jezika. Janko je bio u lievom redu iza Mirka, koji se okrenuo i rekao:

— Ma, što mi soli upravitelj pamet raznim paragrafima, što se smije i što se ne smije, nego neka prelazi na djelo.

Zadavši temu, svi su napustili dvoranu, ostao je samo profesor zemljopisa, da pazi na učenike i učenice.

Janku tema nije zadala mnogo muke. Dovršio ju je za jedan sat i pošao katedri, da je preda, ali mu se obratio profesor zemljopisa:

— Temu treba dobro obraditi, ovo nije običan školski zadatak.

Janko se lako nasmijao, predao zadaću i izašao. Nije se ni obraćao na profesora. Sutradan je bio opet pismeni iz francuzkog jezika. Zadani je tekst Janko preveo za sat i po, ali kada je dan kasnije došla na red matematika, Janko nije mogao ni jedan zadatak riešiti. Pokušavao je, ali je sve bilo uzalud. Profesor zemljopisa stao je baš za njegova leđa i nije se micao, iako toga dana nije bio u službi. Janku se činilo, da mu sjedi za vratom. Što li je tu stao i ne miče se! Što pazi na svaki pokret! Toga dana je bio u službi profesor poviesti. Čim se makao profesor zemljopisa, odmah je došao do Janka i pitao, kako ide. Janko je slegao ramenima i polako rekao:

— Ne ide nikako!

Profesor je otišao i nakon četvrt sata spustio neprimjetno pred Janka savijenu ceduljicu. Gore za katedrom je sjedio profesor zemljopisa. Janku je udarila krv u obraze. Gledao je u ceduljicu i nije se makao, jer je ravno u njega s katedre gledao profesor zemljopisa. Da li je primietio ceduljicu, prvo je bilo, što je Janko pomislio. Iza katedre digao se profesor zemljopisa i pošao prema Janku. Ali je Mirko naglo ustao i pošao prema profesoru, da ga nešto pita, a Janko je shvatio, da je Mirko primietio ceduljicu i da je prozreo cielu situaciju. U tren oka Janko je dohvatio ceduljicu i metnuo je u džep. Kada je profesor došao, nje već nije bilo na klupi. Vraćajući

se na mjesto, Mirko je namignuo Janku i dao rukom znak, da mu pošalje zadatke, jer ga je izdalo sve matematičko znanje. Ali profesor je stajao za Jankovim leđima i nije se micao. Mirko se preznojavao i vrtio glavom nezadovoljan, što mu nitko ne može poslati izrađene zadatke. Najzad, kada je vidio, da nema ni s koje strane pomoći, a profesor se ne miče, ustao je i obratio se profesoru:

— Onamo u dnu na desnoj strani varaju!

Profesor je i dalje stajao i nije se micao. Janko je vidio, da se ne će moći poslužiti ceduljicom i da se profesor ne će maknuti iza njegovih leđa, sve dok ne preda zadaću, pa je previo arak papira i predao ga profesoru poviesti, koji je sjedio za katedrom. Ovaj ga je pogledao, a Janko je rekao:

— Nisam mogao od njega!

Izlazeći iz dvorane, Janko je spustio ceduljicu pred druga, koji je bio sav očajan. Odmah za Jankom izašao je i profesor zemljopisa i nije se više ni vraćao u dvoranu. Ali Janko ga nije ni pogledao. Izašao je na ulicu i mislio, kako je slabo izradio matematičke zadatke, a sve zbog profesora zemljopisa, koji mu je cielo vrieme sjedio za vratom. Znao je Janko, da mu ne gine slaba ocjena iz matematike. Tješio se, da ne će biti sam, da će ih biti i više, koji nisu izradili zadatke, ali u dvanaest sati, kada su svi izašli iz dvorane, Janko je doznao, da je svima uspjelo prepisati zadatke i da su sasvim sretni. Već pred večer, Janko je doznao, da ima nedovoljnu ocjenu iz matematike. Ali kako je veoma dobro izradio hrvatsku i francuzku zadaću, to se pušta i na ustmeni izpit. Ustmeni se polagao prije i poslije podne. Janko je bio u drugoj skupini, koja će poslije podne polagati, i to prvi! Francuzki i hrvatski dobro je odgovorio. Bila je na redu matematika. Nesigurnim je korakom Janko prišao zelenom stolu, gdje su pred izaslanikom ležale biele ceduljice s pitanjima. Prešao je pogledom preko ceduljica i pomislio, kako od ovoga pokreta ruke ovisi, da li će pasti ili proći! Prsti su mu se spustili na ceduljicu, podigli je, ali je nije okrenuo, da vidi pitanja. Ceduljica mu je drhtala u ruci, a pogled je počivao na profesoru matematike. Tek kada je profesor matematike uzeo ceduljicu iz njegovih ruku i diktirao prvi zadatak, tek tada je vidio, da se to na njega odnosi i da mora napisati zadatak na ploču. Na veliko svoje iznenađenje, uz vrlo vještu i skoro neprimjenu pomoć

profesora matematike, sva tri zadatka je dobro izradio. Profesoru poviesti je zasjalo lice, ali se zato smrklo profesoru zemljopisa. Kada se Janko spustio u klupu i pogledao profesora poviesti, ovaj mu je klimnuo glavom u znak odobravanja, a Janko je oćutio, kako mu se velik teret svalio sa srdca. Poslije matematike sliedio je zemljopis. Janko je vidio, kako je profesor zemljopisa upravo nestrpljivo očekivao, koja li će pitanja izvući. Okrenuvši ceduljicu, Janko je glasno pročitao: »Tipovi kuća«. Osmjeh mu je preletio preko usana. Baš je to pitanje prije podne dobro naučio. Janko je odgovorio kao iz rukava! Profesor zemljopisa je šutio kao zaliven. Janku je tek sada odlanulo. Više se nije bojao, da će pasti. Poviesti se ne boji. Dok je Janko s uspjehom do sada odgovarao, Kaja je zapela u francuzkom jeziku i toliko se valjda zbunila, da na najjednostavnija pitanja nije znala odgovoriti. Profesor književnosti se zacrvenio, a profesor zemljopisa htio joj je pomoći, ali ni sam nije znao. Svima je bilo jasno, da nije zadovoljila iz francuzkog jezika. Janko je čekao da odgovara poviest, pa da se oslobodi zauviek mature. Dosada je imao izvrstan iz poviesti. Ali dok je dobro odgovorio na pitanja iz obće poviesti, u narodnoj poviesti je zapeo. Smeo ga je izaslanik, koji je tražio, da mu Janko izreda vladare iz srpske prošlosti i to sve točno po godinama i redosljedu. Upuštao se u sitnice. Janko je prilično odgovarao, ali je na mnoga izaslanikova pitanja šutio i čudio se, zašto ga pita i ono, što nije izvukao. Ali Janko mu je odvažno odgovorio, da ga pita gradivo, koje odgovara srednjoj školi i prema tome, da mu to nije potrebno ni znati. Nadzornik se strašno naljutio, jer nije mogao shvatiti, kako se može dogoditi, da maturant ne poznaje poviest u tančine, a onda kako smije ovako nadzorniku odgovarati. Ali Janko se nije prepao, nego je i dalje ostao pri svome mišljenju.

Toga istoga dana navečer, Janko se sreo na šetalištu s profesorom poviesti. Doznao je, da ima popravak iz nacionalne poviesti. Dakle iz njegova predmeta. Janku je bilo vrlo neugodno. Kud da padne baš iz predmeta čovjeka, koji se najviše za njega zauzimao i kojemu je najviše stalo, da položi maturu. Ali umjesto, da bi se profesor ljutio, tješio ga je, da to ne znači ništa, jer glavno je, da je sve ostale predmete dobro odgovorio, a s ovim će biti lako. Na popravku ne će biti nadzornika. A oni, ako misle, da su mu podvalili, vrlo se varaju. Kaja je

pala iz francuzkog jezika, on je to uredio s profesoricom toga predmeta. Nije ni ona dobila badava ocjenu, iako su nastojali, da je izpričaju, kako se zbunila i kako se to moglo svakom đaku dogoditi. Preksutra će se službeno priobćiti pred svima izhod izpita.

Janka je boljelo, što je pao iz poviesti. Iz toga je ciele godine imao izvrstnu ocjenu. Da je iz kojega drugog predmeta pao, sada bi to lako podnio. Ovo je sada izpalo, kao da je badava ciele godine dobivao izvrstnu ocjenu i da se pokazalo, kao da je zaista nije zavriedio. Janko je odmah pisao kući, da je pao iz poviesti, ali da se zbog toga mnogo ne brinu, jer je to vrlo mala nesreća. Razložio im je, kako je tekao sav izpit. I ako je nastojao, da ih utješi i da im svoj pad prikaže kao sasvim neznatnu stvar, ipak je bio uvjeren, da će ih razžalostiti. Znajući pak sam, da je mogao mnogo gore proći, bio je zadovoljan s ovakvim izhodom stvari. Za vrieme ljeta naučit će poviest, da će je imati u malome prstu. Oboriti ga ne će moći, jer to ne će dopustiti ni profesor poviesti. I tako se Janko već pomirio s mišlju, da je pao iz poviesti. Čekao je, da se rezultat izpita službeno priobći, pa da ode kući. Ali sutradan rekao je profesor poviesti Janku:

— Položio si! Nisi pao iz poviesti! — Janko ga nije razumio. Odakle sada odjednom, da je položio, da nije pao iz poviesti. Zar mu nije jučer rekao, da je sjednica održana i da je pao iz poviesti. Nikako nije mogao, da se snađe.

Tada mu je profesor rekao, u čemu je stvar. Jučer, već kasno u večer, iznova se održala sjednica. I profesor zemljopisa i književnosti išli su skupljati članove izpitnog povjerenstva i kod nadzornika i upravitelja izradili, da se sjednica ponovo održi. Radilo se o tome, da se Kaji popravi slaba ocjena iz francuzkog Ali profesorica toga predmeta, profesor poviesti i drugi, koji su držali njihovu stranu, nisu to htjeli ni čuti. Jer su izticali, da se mora sa svima đacima jednako postupati i da se ne smiju praviti iznimke. Jer kada može đak, koji je ciele godine imao iz nekog predmeta izvrstan, pasti, kako onda ne bi mogao osrednji đak, koji je na maturi iz jednog predmeta pokazao podpuno neznanje. Đake treba ocjenjivati po njihovu znanju, a ne po osobnim simpatijama. Profesor poviesti je predlagao neka bude onako, kako je već na prijašnjoj sjednici riešeno. Vidio je, kako se profesor književnosti preznojava i kako

se profesor zemljopisa mienja u licu. Obojica su vidjeli, da se Kaji ne će pokloniti ocjena. Tada je profesor zemljopisa predložio, da se napravi kompromis. Neka se popravi ocjena Kaji, ali i Janku. Taj je priedlog potkriepio i profesor književnosti, iztičući, kako bi to bilo još najpametnije rješenje i da bi se u tome svi profesori mogli složiti. Tako je i bilo. Janko i Kaja položili su maturu. Janko ju je položio, što više, s veoma dobrim uspjehom. Odmah je brzojavio, da je prošao i da se Ljiljana raduje. Sutradan u devet sati prije podne službeno je priobćen izhod maturalnog izpita.

Janko je bio sretan, a i profesor poviesti bio je zadovoljan, jer je upravo uživao, kada je profesor zemljopisa tražio, da se Janku izpravi nedovoljna ocjena iz poviesti. Oni, koji su mislili njega poniziti, ponizili su sami sebe. Janko je doznao, da je profesor književnosti bio izvan sebe, kada je na prvoj sjednici odlučeno, da Kaja dobije nedovoljnu ocjenu iz francuzkoga. Lutao je ulicama i nije joj smio na oči, jer je i njoj i njenim roditeljima obećao, da će sigurno položiti maturu. Poslije druge sjednice odmah im je odtrčao u kuću, da javi radostnu viest. Ali Janko sada nije na to mislio. Njegova je duša bila izpunjena velikom radošću, jer je znao, koliko li će se obradovati Ljiljana, koliko li će se obradovati roditelji. Sada je Janko postao slobodan građanin, ne će mu više izpijati dušu kojekakvi profesori, ne će više živjeti u stalnom strahu i neizvjestnosti, sada će dahnuti dušom, sada će poći u život, sada će se početi oduživati svojima, sada će ljubav vratiti radom i ljubavlju.

Pohrlio je sav veseo k Ljiljani, čekao je čas, da je vidi i da iz njenoga pogleda pročita svu sreću, svu radost, jer je svršio maturu, jer njena žrtva nije bila uzaludna. Osjećao je, kao da je izašao na sunčani dan iz neke težke i mračne tamnice, da je po prviput slobodno udahnuo svježi zrak i otvoreno pogledao svietu u oči!

XVII.

S velikim i liepim štapom u ruci išao je Janko prema seoskoj crkvi dugom i ravnom seoskom ulicom. Ljiljana mu je pisala, da se škola nalazi kod crkve i da će mu svatko znati reći, gdje je učiteljičin stan, samo neka kod crkve nekoga upita. Ali to nije bilo potrebno. Čim se stao približavati crkvi, vidio je, kako na klupi sjedi njegova majka s rukom nad-

nesenom nad oči. I tek kada je došao dosta blizu, prepoznala ga je i pohrlila mu u susret. Oči su joj bile pune suza, al. kroz suze se odsievao osmjeh, duša joj je bila radostna. Grleći Janka i ljubeći ga, govorila je:

— Znala sam, da ćeš doći. Svakoga sam te dana u ovo vrieme čekala i nisam se prevarila. Naročito danas. Sve mi je nešto govorilo, da ćeš doći i došao si. Hvala dragom Bogu, samo kada je sve u redu, kada si se riešio te brige. Kako li sam bila u strahu, kako li sam strepila, ne će li ti tamo što zlo učiniti, ali hvala Bogu, sve je dobro.

Janko je išao uz nju i vidio, kako joj je lice obasjano velikom radošću i kako su joj kretnje brže i okretnije. Došli su do stare, trošne zgrade, uz koju su bile liepe zidanice. Majka se obratila Janku:

— Evo nas! To je škola.

Kuća je bila pokrivena trskom, neokrečana, zanemarena. Prozori su bili prekriženi željeznim šibkama i otvoreni.

Ušavši na razklimana vrata, vidio je prilično veliko dvorište s isto tako velikom baščom. S lieve strane bilo je nekoliko stepenica, kojima se uspinjalo u dug, kukast hodnik.

Majka je išla pred Jankom i razdragana govorila:

— Ljiljana je u sobi, a i otac će tu negdje biti.

Uto se na sobnim vratima pojavila Ljiljana. Potrčala je prema Janku i bacila mu se oko vrata. Tek nakon nekoliko trenutaka mogla je doći do rieči. Odnekud je i otac došao. Spazivši, da Janko ima velik štap, rekao je:

— Baš će mi dobro doći, da izprašim ove gadove, što mi zalaze u vrt i kvare posao.

Mislio je na djecu, koja su se igrala loptice i preskakala drveni plot, da potraže loptu, kada bi odletjela preko ograde.

Uskoro se našlo i piva i kolača. Trebalo je proslaviti Jankovu maturu. Svi su bili razpoloženi, kao da su preporođeni. Tada su zaredala pitanja, kako je bilo na maturi, što su ga pitali i kakav je bio profesor zemljopisa i književnosti. Janko je sve polako razlagao, a oni su ga pažljivo slušali, kao da su u crkvi. Kada je izpričao, kako se za njega zauzimao profesor poviesti i da nije bilo njega, da bi zacielo pao, majka je brisala suze i govorila:

— Neka mu dragi Bog plati. Mora da je dobra duša. Sigurno i on ima djece, pa zna, što znači s njima brigu voditi.

Toga su dana svi bili ujedinjeni u veselju, svi su ćutjeli, lako je prebrođena velika opasnost i da sada počinje novo razdoblje u njihovu životu. Sada će zacielo biti lakše, sada će im svanuti. Prvih dana Janko je razgledao školu, vrt, dvorište i selo. Danju je bio kod kuće, jer nije imao kamo otići. Imao je druga iz toga mjesta, ali taj još nije došao iz grada kući, gdje je polazio školu. Liepi sunčani dani preplavili su svu prirodu, u njima je sve gorjelo magičnim, opojnim plamenom. Već prvih dana Janko je ćutio neki nemir. Javljala se u njemu misao: što li će sada, na koju li će se stranu okrenuti. Kada ga je vidjela Ljiljana ovako zamišljenog i kada joj je rekao uzrok ovome svome razpoloženju, prešla je rukom preko njegova čela i dodala:

— Sada se odmaraj, dosta si se umorio. Ima još vremena, da se i na to misli. Glavno je, da si maturirao, a za mjesto će biti već lakše.

S večeri, kada bi sunce padalo za nizke seoske kuće i kada bi se naslutio dolazak sumraka, Janko bi pošao s Ljiljanom u šetnju. Izvan sela nalazio se od nedavna umjetno napravljeni ribnjak. Janko je s Ljiljanom odlazio do toga ribnjaka, koji je bio obsađen mladm drvećem, tek prolistalim. U daljinama mirno su počivale široke, bezkrajne poljane, uz liep, širok drum na samom ulazu u selo, stražili su visoki i viti jablani.

Iduci uz jezero, kojega je površina upijala prve meke i prozračne sjene, vidio bi, kako bi zapljusnula na površini koja riba i brzo nestala pod uznemirenom vodom. Onda bi se javilo odnekud nekoliko divljih pataka i spustilo se u trsku u ribnjak. Uzduh je odisao travom i mirisom šiblja. Za takve šetnje Janko je zapitao Ljiljanu, da li joj je Pavle što pisao o onome, što su nekada govorili. Po njegovom držanju mogao je razabrati, da od toga ne će biti ništa. Pisao joj je, da se prima u financijsku struku s maturom i da se i sada prima, ali uz veoma dobru protekciju. Bez protekcije ne primaju. Janko je znao, da nema nikoga, tko bi ga mogao preporučiti, jer se ne pozna ni sa kakvom utjecajnom ličnošću. Vidio je odmh, da tu ne će imati uspjeha. Zabolje'o ga je, što je primietio, kako se ne pita za sposobnost pri primanju u službu, nego se sve polaže na protekciju. Ljiljana ga je pokušala razpoložiti, ali je vidio, da bi i njoj drago bilo, da je mogao u finance. No, ipak je bila uvjerena, da će se već neko mjesto i za njega naći. Iako mu

je govorila, da ima kada još na to misliti, nije se mogao smiriti, nego se neprestano pitao, kamo bi se obratio za kakvo imenovanje. Zašto bi čekao? Što se prije za sebe pobrine, bit će mu bolje. Ne bi li bilo bolje, da i sam nešto u kuću privredi! Bilo bi im lakše. Ali Ljiljana ga je uvjeravala, da to sada još nije potrebno i da ima vremena i na to misliti. Potužila mu se, kako joj je žao, da je otac često puta veoma grub prema njoj i što joj predbacuje i Pavla. Bilo je krupnih otčevih rieči, ali se ona nije bunila, ničim nije pokazala, da ju je uvriedio i da joj takvim postupcima zagorčuje život. Ona jasno vidi, kako je otac protivan, da se ona uda za Pavla. Kako li je o njemu ovih dana govorio, nije vriedno ni spominjati. Ona ipak nije to od njega zaslužila i mogao bi imati više obzira prema njoj. Zar nema pravo, da se uda i zar će otac imati što od toga, da napusti Pavla? Zar i njemu i majci ne bi bilo dobro kod nje, kada bi se udala! Dovoljno im je, da se ne moraju brinuti za svakidašnji život i više im nije ni potrebno.

Janko je vidio, da kod kuće nije sve u redu i da nema dosta razumievanja. Bit će toga zacielo još i više, samo mu Ljiljana ne će reći.

A eto, uskoro će se Pavle moći vjenčati, mogli bi on i Ljiljana ostvariti svoj san. Janko je znao, da bi roditeljima kod Ljiljane bilo dobro i onda, kada bi se udala i da ih ne bi zanemarila. A i sam će valjda naći neko mjesto, pa će ih primiti i tako ne će ni morati biti upućeni na Ljiljanu. Otac ipak ne bi smio zagorčavati Ljiljani pravo na život i na želje, koje izpunjaju svako djevojačko srdce. Dosta se Ljiljana namučila dosta se žrtvovala i sada bi joj trebalo olakšati život, trebalo bi imati razumjevanja. Janko je naslućivao, da se otac bojao Ljiljanine udaje, jer je zacielo mislio, da bi bio Pavlu na teret i da bi ga Pavle priekim okom gledao. Ne će on biti drugom čovjeku na teret, često je otac govorio i ljutio se, što je pod siedu glavu pao djetetu na brigu. Janko je tješio Ljiljanu i govorio, kako će je svakom prigodom podpomagati, da joj se ne razori sreća. Ona je zaslužila, da živi u miru i ljubavi, a drugo nije ni tražila.

Poslije te šetnje Janko je još imao mira. U kući se živjelo bez buke, skromno i zadovoljno i ni iz jedne rieči nije sa dalo zaključiti, da je bilo ikakvog nesporazuma. No Janko je primietio, da nitko nije ni spominjao Pavla ni Ljiljaninu udaju. Kada bi dobila od njega pismo, nit ko nije pitao, što joj piše,

niti je ona kome govorila, da ga je pozdravio. Majka joj nije ništa spočitavala. Njoj je bilo drago, ako je Ljiljani dobro, ako je ona vesela. Ali ipak se ćutjelo, da ima nešto nerečeno, a što se već samo od sebe razumije. Jako se upoznao s upraviteljem škole i s učiteljicama i učiteljima u mjestu. Upravitelj je bio domaći sin, zagrijan za preporod sela, ali je bio pun straha pred budućnošću Bunjevaca, kojih je svakog dana bilo u mjestu sve manje. Od njega je Janko i doznao, da je to selo bilo samo bunjevačko, da su Bunjevci imali upravu u svojim rukama, a s vremenom se sve izmienilo. Bunjevci su se našli u manjini, a selo je prešlo u ruke doseljenih Švaba i Madžara. Švabi su bili trezveni, razboriti i radini, pa su iz dana u dan i napredovali, a Bunjevci su više mislili na uživanje i malo su vodili brige za svoje potomstvo. Sav inače život seoske inteligencije svodio se na izprazna ogovaranja, svađe i podkazivanja. Već za kratko vrieme Janko je uočio, da je ta inteligencija samo umišljena inteligencija, a da živi uzanim i tjesnogrudim seoskim životom, unoseći u seosku idilu koju pomodnu novost, koja je u gradu već pala u zaborav. Janko se nije valjda ni sprijateljio zbog toga ni s kim, nego je sve vrieme obično provodio kod kuće, čitajući i nešto pišući. S vremeom se navikac na takav život i nije osjećao prazninu. Družeći se s kjigama, nalazio je zadovoljstvo, koje nije mogao naći u sredini, u kojoj se sticajem prilika našao. Često puta bi našao otca, gdje radi u bašči i tada mu je htio pomoći, ali je otac najvolio te stvari sam posvršavati. Kako je došao tih dana iz grada drug Marko, to je Janko imao kamo otići i prikratiti vrieme. I Marko je maturirao, samo u drugom gradu i došavši kući, odmah je potražio Janka. Kako su dobro materialno stajali, imali su prilično zemlje oranice i vinograda, pozivao je Marko Janka u vinograd. Janko se rado odazivao tome pozivu. Sjedeći u hladu pod orahom ili višnjom u vinogradu, Marko bi govorio, kako će na jesen poći na studije. Studirat će medicinu, jer je to najunosniji poziv. Uloženi se kapital dobro vraća i donosi još i liepe kamate.

I dok je na brežuljku sjalo sunce i svojim životvornim zrakama davalo svemu život i pomlađivalo sve, čega se dotaklo, dok su se zelenili u dugom nizu vinogradi i čula čegnutljiva pjesma, Janko je slušao Markovo pričanje i gledao, kako nebeskim svodom plove bieli, pamučni oblaci i kako vrabci lieću sa stabla na stablo. On je vidio, kako je pred Markom širok

i pun sreće život i razumio je njegovu radost, kada je pričao kako će studirati. Janko je shvaćao što znači imati sredstava i poći sigurnim korakom svome cilju. Znao je, kada prođe ljeto, Marko će otići, učit će dalje i najzad će biti svršen čovjek, svoj gospodar. On jasno vidi svoj cilj i zna, što će biti, a Janko? Što će Janko?

Jednom ga je Marko pitao, da li misli što studirati, ali je Janko umjesto odgovora slegao ramenima i poveo rieč o nečemu drugome. Došavši kući, sjeo bi na stari, izlizani otoman i zamislio se. U dubinama svoje duše ćutio je, kako se budi pritajena želja za životom, za uspjehom. To je ona želja, nada, koju je već u samome zametku nastojao ugušiti i potisnuti iz svoje duše, jer je znao, da mu se nikada ne će moći izpuniti. Zašto da se onda njome bavi i zavarava, zašto da se razžalošćuje. Ali sada bi se ona budila i govorila Janku, kako bi bilo liepo, kada bi i on nešto studirao, kada bi se našao na sveučilištu sa svojim drugovima i živio zamamnim studentskim životom. Ali na to on nije smio ni pomisliti. Marko je bezbrižno govorio o svome polazku na studije, nije se brinuo za novac, ali Janko je znao, da mu se ne će nikada pružiti prilika, da studira. Kako li bi se rado dao na proučavavnje književnosti, kako bi rado i sam sudjelovao na polju njenoga suvremenog stvaranja, ali na putu mu je prepreka i ona mu to ne dopušta. I mislio je, koliko li ima mladića, koji u sebi ćute poziv za studijem koje naučne grane, ali bez materialnih sredstava ostaju po strani, potisnuti, dok napried hrle oni, koji imaju novaca. Vidio je, što znači novac, kakvu ima moć i kako je on mnogima zlatni most u ljepši život, bez kojega nikada ne bi u nj ušli. Došavši kući, sjeo bi obično na otoman i zamislio se. Bilo mu je nekako težko pri duši. Ne može reći, da mu nije kod Liljane dobro i da ona na svaki način ne nastoji, da mu bude ugodno, ali neki unutarnji osjećaj nije mu dao mira, nije ga zadovoljavao. Ljeto je prošlo veoma brzo, da se čovjek nije dobro ni okrenuo. Uskoro je i Marko otišao u Beograd na studije, a Janko je ostao sam, bez druga. Vidio je, da je bilo dosta odmora i da se sada treba okrenuti i potražiti kakvo namještenje. Jednoga je dana rekao Ljiljani, da ide u grad i da će se razpitati, gdje bi se mogao zaposliti. I otišao je. Vratio se veoma nezadovoljan. Kamo god se obratio, rekli su mu, da je već sve popunjeno i da se obrati nekamo drugdje. Negdje su mu govorili, da će sada težko naći kakvo mjesto, jer školovanih ljudi ima na pretek. Za obična

mjesta, gdje je potrebno četiri razreda srednje škole, nude se fakultetski obrazovani ljudi. No možda bi se negdje što i našlo, kada bi imao kakvog moćnog zagovornika, jer bez protekcije ne dobiva se mjesto. Janko nije ni pravio razliku među vjerama i narodnostima, on je cienio čovjeka po njegovim moralnim i intelektualnim vriednostima, a sada je vidio, kako se na te vriednosti nitko i ne obraća. Na prvo mjesto dolazi: da li je »naš čovjek« i protekcija. Dani su prolazili, a on je sve više gubio nadu, da će se gdje uposliti. Jednom je i otac otišao u grad i razpitao se u veletrgovini, gde je u svoje vrieme bio mušterija, bi li Janka primili, da nešto zaradi, ali su rekli, da imaju radnih snaga na pretek. U kući se ipak nije primjećivalo nikakvo nerazpoloženje, Ljiljana je tješila Janka, da se ne žalosti, doći će već i na njega red, i njemu će se nasmijati sreća. Ali to ga nije moglo zadovoljiti. Činilo mu se, da svatko zna, kako ništa ne radi, kako živi samo Ljiljani na teret i da je upravo sramota, što je i on na njenoj siromašnoj učiteljskoj plaći. Na ulicu nije ni izlazio. Izbjegavao je, da se s kime i sretne, jer je znao, da će prvo pitanje biti: što misli odabrati i kada će odputovati. A on je znao, da nema kamo odputovati i da mu ne preostaje drugo nego da i dalje ovdje sjedi i da se uzaludno nada.

Prijatelj Ivo Kohl mu je pisao da je kod brata u trgovini i da radi kao trgovački pomoćnik. Što je drugo i znao? U školu više nije mogao, a živjeti se mora. Pitao ga je, da li što radi na književnom polju i što misli. Janko se rado sjećao Ivana, jer je na njega sačuvao najljepšu uspomeu iz školskih klupa. I on je ušao u život naglo, gotovo nasilno, prekinuo je sve liepe nade o školovanju i napredovanju i ušao u ovu grubu, svakidašnju stvarnost. A imao je talenta za poviest i možda bi u boljim prilikama u toj struci dao i nešto pozitivno. Ali profesori nisu na to mislili. Tko još da vodi brigu sa ovakvim đakom? Trebalo je zadovoljiti školske propise, trebalo je sve predmete znati, pa i one, od kojih ne će nikada imati nikakve koristi. U ime tih propisa može se ubiti i talenat za koji predmet, ako se ne udovolji drugome predmetu. Janko je jasno uvidio, da bi ljudi kudikamo bili sretniji, kada bi bilo više srdca, više razumievanja. U trenutcima, kada se osjećao nemoćnim i zanemarenim, prihvaćao se pera i pisao pjesme i novele. Novele je slao u Dnevnik i sve su odreda tiskane. U selu su taj list primali i stali Janka hvaliti. Stvari su im se svidjele. Ali se on nije obraćao na ono, što se govorilo. Njemu bi bilo draže, da ih u selu nitko nije ni čitao, jer se bojao, da će mu uprljati najintimnije osjećaje, s kojima se družio u svojoj samoći. Nije volio, da i ovo selo zna njegove muke i odricanja, snove i nade. Dok je pisao, on je mislio samo na one, koji ga ne poznaju, s kojima se ne će sresti i koji ga ništa ne će upitat. Pjesme je slao u Zagreb u »Luč«. Po cieli dan znao je provesti nagnut za stolom, duge časove je pretakao svoju dušu u stihove i u priče. Urednik »Luči« je s mnogim pjesmama bio zadovoljan i znao ga je čak i iskreno pohvaliti. Molio ga je, da ne zaboravi »Luč« i da mu pošalje što češće suradnje. I Janko je slao i u »Luč« i u »Dnevnik«. Otac je znao, da Janko za sve svoje pisanje ne dobiva ni prebijene pare i čudo se, kako samo i može bez ikakve nagrade pisati za drugoga i uz to još i trošiti novac na papir i marke. Kako otac nije razumievao Janka, tako Janko nije razumievao otca. U svome stvaranju Janku nije bilo ni na kraj pameti, da misli na novac. Bio je veseo, ako mu se stvar tiskala i ako je vidio, da u njoj i drugi uživaju, da i drugi odkrivaju njenu ljepotu. Otac je mislio na čistu praktičnu korist svakoga rada, pa je zato i cienio svaki rad prema dohodku. Zato i nije ništa držao do svega Jankova pisanja, smatrao je, da je to uzaludno gubljenje vremena. U trenutcima stvaranja Janko je zaboravljao svoj položaj, pa se predavao oblikovanju novih životnih stvarnosti i živio je i sam životom osoba, kojima je davao život. I nije ni primietio, kako brzo prolaze dani, kako je lišće već davno opalo s grana, a snieg počeo pokrivati krovove kuća i ogoljele grane drveća. Ni školska djeca nisu više kao dosada nestašno jurila i igrala se dvorištem, nego su se više držala učionice i peći. Otac je znao sjesti uz prozor u kuhinji i snuždeno gledati u dvorište. Pogled mu je bio zamišljen, a na obraze mu je sjelo neizrazito bljedilo. Dugo je znao tako sjediti i nije se ni maknuo. A i Janko se prenosio mislima u prošlost i sjećao se, kako je sasvim drugačije zamišljao svoju budućnost. Mislio je, kada maturira, da će time odtresti sve brige i nevolje, a sada je vidio, da se treba tek uhvatiti u koštac s njima i da treba biti hrabar i uztrajan, pa da ne popustiš i ne kleneš. U tim satima, kada je Ljiljana još bila u razredu kod djece, otac sjedio uz prozor, majka u drugoj sobi nešto uređivala, a snieg nečujno padao po dvorištu i po suhim granama breskve, koja se umotala prvim prohladnim sumrakom, u tim satima Janko se sjećao i Kaje, sjećao se i svojih

snova u savezu s njome i lako bi se tada nasmijao i uzdahnuo. Vidio je, da su to bili samo snovi, prazne iluzije, a život je sasvim drugačij. Bože moj, što li sve čovjek ne snuje, a što li mu se tek obistinjuje. Pa ipak, kako su bili liepi ti snovi, iako nam se nikada ne ostvare, kako li su nam snažno znali uljepšati težak i beznadan život. Bez tih snova život bi bio mračan, očajan, pretvorio i se u tamnicu i ludnicu. A snovi spasavaju čovjeka iz mraka, dižu ga, daju mu polet, oplemenjuju mu dušu i govore mu, kako je život vriedan, kako je liep. I Janko je mislio, što li je sada s njome, gdje li je i što radi? Odkako je otišao iz grada, ništa o njoj nije čuo. Možda se već i udala za profesora književnosti, možda ga se više ne sjeća. A možda ga je nekada voljelja, možda je i ona u skrovitosti svoga srdca, kao i on, snivala o nečemu, što nikome nije odkrila, što je za nju bila svetinja. Ali sticajem prilika i ti su snovi ostali tek snovi, da ih se ponekada u tišini sjeti i da se nad njima nedužno nasmije. Mi snujemo jedno, život nam daje drugo. Sjećao se Janko mnogih potankosti iz susreta s Kajom i unatoč tome, što ju je i sam viđao s profesorom književnosti, ipak je o njoj sačuvao najljepše mišljrnje. Sada je uviđao, da je dobro uradio, što joj se nije približio, jer bi joj mogao samo zagorčiti život. A zar bi svaki ovako uradio i zar mu se ne bi smijali, kada bi znali, kako je postupio? Zna on, da bi ga smatrali neizkusnim, sentimentalnim i nesuvremenim mladićem, koji samo sanjari, koji živi u iluzijama.

Ljiljana ga je često puta našla, gdje tako zamišljen sjedi i misleći, da je nečim kod nje nezadovoljan, pitala je, što mu je i čime bi ga mogla razvedriti. Sjela bi uz njega i njena malena, meka ruka prelazila bi po njegovoj gladkoj kosi i po njegovu visokom čelu. On je ćutio, kako kroz tu slabašnu ruku struji neizkazana dobrota i ljubav i bivao je obasjan tom dobrotom i tom ljubavlju. Ljiljana mu je govorila, kako joj je drago, što je kod nje i neka ne misli, da joj je na teret. Bože sačuvaj! Imaju što jesti i što obući, a sada im drugo nije ni potrebno. Doći će valjda bolje vrieme, kada će moći dobiti kakvo mjesto. A sada neka se odmara, dosta se namučio. I tada mu je pričala, kako će moći biti često kod nje, kada se uda za Pavla, kako će i roditeljima biti dobro, jer će se na dvie plaće moći bolje živjeti nego na jednoj. Pavle je odmah pristao, da kod njih budu roditelji, jer drugačije se ne bi mogla udati. Svoje roditelje nikada ne bi mogla napustiti. Janko je vidio, kako je sva već sada

živjela u onome, što tek ima doći i kako je taj život za nju mnogo značio. On je slušao, kako je ona već sada uređivala sobe, odabirala namještaj, kupovala odjeće, kako je milovala kovrčastu kosu svoje ljubke dječice i kako je sva živjela u tome životu. I dok je ona tako u polumraku zimske večeri čaravala svoju sreću, vani je padao gust, bieli snieg, a svu je prirodu ovijala sve veća tišina. Za dugih zimskih večeri čitali su se romani, pričale novosti iz sela i po deseti put pretresala jedna te ista stvar. K Ljiljani bi došla i kolegica Marta, koja je živjela pod istim krovom u prednjoj sobi, kojoj su prozori i s jedne i s druge strane gledali na ulicu.

Kako je prije Ljiljane došla u selo, to se smjestila u toj ljepšoj sobi na boljemu mjestu gdje je i ostala. Ulazeći iz hodnika, prvo se ulazilo u sobu, gdje je spavao Janko i Liliana, a odmah lievo, vodila su vrata u Martinu sobu. Uz sobu, gdje je spavao Janko s Ljiljanom, bila je kuhinja i u toj kuhinji bila majka s otcem. U prvoj sobi bio je samo jedan prozor i taj je gledao ravno u crkvu. U kuhinji je isto bio jedan prozor uz staklena vrata i gledao je u dvorište, Ljiljana se slagala s Martom, jer je Marta bila djevojka u dvadeset i drugoj godini, krupna i tamne puti. Došla je ovamo iz Bosne, gdje su joj roditelji, i stalno je spominjala Bosnu i njene planine. Nikako se nije mogla priviknuti na bačku ravnicu, gdje nema ni jedne planine. Tužila se i na jednolik život u selu i čeznula za gradom. Janko je samo slušao njene priče i šutio. Nije se upuštao u dublji razgovor, jer se bojao, da bi time obratio na sebe pažnju i da bi ga mogla zapitati, što misli poslije mature, da li će možda na studije. Nije ga pitala, ali je osjećao, kako ga je htjela pitati i toga se i bojao. Ljiljana nije odlazila, niti se posebno družila s kolegicama i kolegama. Na zabave i razne priredbe odlazila je s Jankom i majkom, kada su te priredbe bile skopčane sa školom.

Između Ljiljane i Marte vladala je najljepša sloga, dok se i to nije razkinulo. Za dugih zimskih večeri, počeli su Marti dolaziti seoski momci i djevojke. U početku su ulazili pažljivo, pazili su, da ne naruše ničiji mir. Ali poslije su se donosile gitare, vino, pjevalo se do kasne noći. Ni Janko ni Ljiljana nisu mogli spavati. Kada bi se kasno noću sviralo i pjevalo, otvarala bi se vrata Martine sobe i svietlo bi električne žarulje kroz njih palo po Jankovu i Ljiljaninu krevetu. U hodniku bi nastao smieh i kihotanje. Iz druge se sobe čuo otčev glas. Otac je

psovao i čudio se, kako ima i takvog svieta, koji nema nimalo obzira s drugim ljudima barem noću. Završilo se s time, da je Marta prestala dolaziti Ljiljani, i da je pošla svojim putem. Janku je bilo vrlo neugodno. Naročito kada je čuo, kako Marta govori, da ona ne mora imati obzira i prema Ljiljaninim roditeljima i Janku, jer ima ista prava kao i Ljiljana i može raditi u svojoj sobi, što god želi. Janko je znao, da ga svi smatraju suvišnim i da svi govore, kako je spao na komad Ljiljatraju suvišnim i da svi govore, kako je spao na komad Ljiljanina kruha. Čuo je i za mnoge druge prljavštine, koje je znao izmisliti samo nečist jezik seoske poluinteligencije, a to ga je boljelo, užasno ga je boljelo. Želio je, da nekamo ode, da se bilo gdje zaposli, samo da nije ovdje na jeziku zlobnika i pokvarenjaka. Želio je, da sam zaradi komad kruha, da sam pomaže roditelje. Na nešto veće i više nije smio niti je mogao računati. Treba se pomiriti i zadovoljiti s onim, što se bude moglo, pa makar to bilo i najobičnije kakvo mjesto. Za občinsku službu nije imao volje. Tu je vječito nesiguran, stalno je izložen samovolji polupismenih bilježnika, mora savijati šiju pred glupljim od sebe. Ali takav je život, a za koricu kruha se i to mora. No, prije nego što se odlučio, da potraži občinsku službu, pisao je na uredničtvo »Dnevnika«, gdje mu je tiskan priličan broj novela, razložio je, kako se nalazi u težkom položaju i zamolio, da mu se dade izvjestan honorar, jer ne može kao do sada bezplatno raditi. Janko je poslao dvie novele i čekao odgovor. Ali je ovako čekanje bilo uzaludno. Ne samo, da mu nisu poslali nikakav honorar, nego mu uobće nisu htjeli tiskati novele. Što više, nisu mu ni zahvalili za dosadašnju bezplatnu suradnju. Dakle, to je književno podpomaganje, to je pravda. Dok im je radio bezplatno, bile su mu novele dobre, a kada je zamolio, da mu se za književni rad i nešto plati, nisu mu htjeli ni odgovoriti. Nije mu se više dalo, da od Ljiljane traži novac za papir i za marke, a kako za suradnju nije ništa dobio, to mu se učinilo, da uobće nema nikakvog smisla sve njegovo dosadašnje književno stvaranje. Kome je ono i potrebno? Nikome. Bit će najbolje i nepisati, baciti pero i zatvoriti se u sebe. Književno se stvaranje uobće ništa ne cieni. Običan pisar dobiva nagradu za svoj rad, a on je prinuđen da životari i da bude smieh i ruglo sitih, polupismenih seoskih kretena.

O Božiću je došao Marko na ferije sa studija. Posjetio je i Janka. Svaka Markova kretnja bila je sigurna, svaka je rieč poprimala samosviest i neki velegradski nadmoćni ton. Svježe

obrijan i namirisan, u novom, po najnovijoj modi skrojenom odielu, isticao se u siromaštini Ljiljanine sobe, a Janko je očutio, kao Marko sasvim drugim očima gleda u sviet. Marko govori o zabavnom studentskom životu, o ljepotama Beograda, o noćnim lokalima i »lumpovanjima«, a Janko ga pognut i zamišljen sluša i čini mu se sve to kao daleka, vrlo daleka priča. I kada bi Marko otišao, Janko je još više uviđao svoje jadno stanje, još više je uviđao, kako je potisnut u stranu i kako mora pognuti šiju, jer nema novaca, nema sredstava, da nastavi nauke. Uvidjevši, kako ga kao čovjeka nitko ne uvažuje, kako nitko do njega ništa ne drži, on je i sam stao sebe podcjenjivati i sve se više u sebe povlačiti. Kada bi prosjalo sunce i kada bi ga majka silom nagovorila, da se malo prošeta, jer je neprestano u sobi, on bi odlazio u šetnju obično na seosko groblje, gdje je znao, da ne će nikoga sresti. Našavši se u carstvu mira u krilu bezkrajne i široke prirode, osjećao je, kako mu se u dušu vraća mir i kako mir sniegom zavejanih grobova vlada cielom prirodom. Vraćajući se kući, bojao se, da će se s kime sresti i zato je odahnuo, kada je ušao u dvorite i pošao u sobu. Jednoga je dana ipak rekao Ljiljani, da nema smisla što mu uzalud prolaze dani i da bi bilo najbolje, da pokuša ući u občinsku službu. Pred večer je pošao s Ljiljanom, da se kod bilježnika razpita o svemu, što se tiče traženia občinske službe. Ljiljana mu je govorila, da se ne treba žuriti i da će občinsku službu uviek moći dobiti, ali Janko nije popuštao i otišli su bilježniku. Primio ih je lepo, ali kad je čuo, zašto su došli, lice mu se smrklo i rekao je:

— To vam, da vam pravo kažem, ne ide danas tako lako. Mogao bi biti primljen, ali da koju godinu bezplatno radi kao vježbenik, Nego, ako imate koga, tko bi imao utjecaja tamo gore, onda bi se još dalo govoriti. Inače je ovako, kako sam vam rekao.

Idući kući, Janko je bio kao slomljen. Ni u občinsku službu ne može bez protekcije, ni tamo za njega nema kruha. Kako će bezplatno raditi, kada mora jesti! I zar država može od koga zahtievati, da za nju gladan i bos bezplatno radi? Zar je to čovječno, zar je to moralno?

Još dok je bio đak, uviek je mislio, da će mu poslije mature biti život otvoren, a sada je vidio, kako se ljuto prevario i kako je stvaran život sasvim drugačiji, nego što ga je bio zamišljao. Uvidio je, da je taj život bogatašima i protekcionašima svagdje

otvoren, ali da siromasi ostanu bezpravni, potisnuti, da je za njih život zatvoren sedmerim vratima. Gdje su tu jednake dužnosti i jednaka prava? Kakvo je to družtvo, koje mi ne da živjeti i koje bi me ostavilo, da na ulici krepam! A ako dignem ruku i tražim svoje pravo na život, reći će, da sam lopov, buntovnik i strpat će me u zatvor, da od mene zaštite čestite građane. Dakle, to je život! I Janku je došla odnekud misao i sav se od nje stresao: A da se Ljiljani što desi, kamo bi on s roditeljima? Ruke su mu drhtale, pred njime se ukazala golema praznina. Išao je nemiran po sobi, prilazio je vlažnom prozorskom oknu i izgubljeno zurio u školsko dvorište. Zaokupljen sav težkim i mračnim mislima, nije ništa oko sebe vidio. U takvome razpoloženju dočekao je Janko i proljeće. A bilo je liepo, umilno i mirisavo da se razplače nesretno srdce čovjekovo. Majka je došla iz sela i rekla:

— Umro je primarius.

— Zar umro? začudila se Ljiljana.

— Umro je, a rekao je, da ćeš ti ...

Ljiljana je gledala majku:

— Nitko ne zna, što mu je suđeno. Kada su dani otoplili, Janko je s Ljiljanom pošao u grad, da nabave neke stari. Prvo mu je bilo: ne će li možda Kaju sresti i što li je s njome. Ulice su bile sunčane, pune svietla, sve je blistalo na toplim sunčanim zrakama. U Jankovoj su se duši budili dani njegova đakovanja, snovi i iluzije i sada im se samo sažalno nasmijao. Pred jednom je trgovinom pričekao Ljiljanu, dok ona nešto ne kupi. U međuvremenu je naišao Mirko i uhvatio ga za rame. Od njega je doznao za mnoge stvari o bivšim drugovima. Najzad je Mirko rekao:

— A znaš li, što je s Kajom?

Janko je zadrhtao:

— Ne znam,

— Uzkočila za nekog činovnika. Ostao je profesor kratkih rukava.

Janko nije razumio, što je Mirko dalje pričao. On je sada mislio samo na to, da je uskočila za nekoga činovnika, da se udala. Udala se, uskočila. Zaćelo ga je voljela, jer da ga nije voljela, što bi uzkočila. »Dakle, i to je bila samo moja iluzija, ni nju nisam shvatio. I u njoj sam se prevario. Ona je sada tuđa žena, A kako sam bio uvjeren, da suosjeća sa mnom i da

misli na mene! Da, bio sam naivan, bio sam ludo djetinjast. Na sve liepo i drago treba zaboraviti i predati se samome sebi.«

Bilo mu je upravo žao, što je došao u grad i što je ovo čuo. Zar ne bi bolje bilo, da je bio i dulje uvjeren, da misli na njega, da bi se za njega mogla i žrtvovati! Da, bolje bi bilo, da to nije doznao. A onda je uvidio, da je sam kriv, što ne poznaje život i ljude i živi u iluzijama. Život treba gledati stvarnim očima, očima trgovca, a ne pjesnika, jer će ti se sve omaknuti iz ruku. U duši mu je nastala praznina, bezkrajna ravnodušnost. Gledao je šaroliki sviet i nije ni na što mislio. Čutio je, kako je odjednom postao miran i kako mu je bilo sasvim svejedno, što ga čeka. Zar ga još što može iznenaditi? Kada ga je Ljiljana ponudila, da mu kupi na odplatu novo odielo, on je mirno rekao:

— Što će mi. Dobro mi je i ovo.

Ona ga nije razumjela, niti je mogla zaviriti u njegovu dušu. Ona se spremala, jer će doći uskora dan, kada će se vjenčati.

Ona je radostno čekala taj dan, ona se radovala životu, što ima tek da dođe.

Došavši kući, Janko je još neprestano bio pod utiskom Mirkovih rieči. Sada ga ta viest nije boljela. Vidio je, da nema nikakvoga prava, da je osuđuje. Zašto bi je osuđivao? Zar je mogao zahtievati, da ga čeka, da ga voli, da misli na njega? Pa sve da ga i voli, što bi od toga imao? Zar bi mogao privesti u djelo svoju ljubav? Nema ni sam što jesti i zar je za njega žena?

Dok je otac u bašči kopao, Ljiljana je bila u školi, a Janko je sjedio u kuhinji- gdje je majka kuhala i pregledavao novine. Majka je stala uz njega i rekla:

— Ona se eto sprema za udaju, a ja ni sama ne znam, što bi rekla. Da si ti smješten, bilo bi ipak lakše, a ovako tko zna, kakav će Pavle biti muž. Ne možemo mu se i nas troje svaliti na vrat. Istina je i Ljiljana ima svoju plaću, ali ipak on će biti muž i morat će ga slušati. Ja sama ne znam, što da mislim.

Janko je šutio i nije ništa rekao. Neka sve teče svojim tokom, pa što Bog da. On se ne će u što miešati. Bio je uvjeren, da Ljiljana voli Pavla i da mladost traži svoje. Zar joj ima pravo što prigovoriti? Zar mu nije učinila toliko dobro, koliko mu nitko ne bi učinio i nikada nije rekla, da joj je žao, da joj je težko. Uviek ga je branila, uviek je bila uz njega. Bio je zado-

voljan, ako je na njenome licu vidio osmieh, ako je bila vesela. Pa i sada je bila spremna, da ga pomaže, da se za njeg žrtvuje, ne misleći, da li će joj se kada moći bilo na koji način odužiti.

Tih je dana dobio od urednika »Luči« Krešimira Mlača, list, koji je tražio nekoliko pjesama za novi broj, a ujedno zamolio, da mu Janko i o sebi malo obširnije piše. Janko u prvi mah nije htio pisati, jer nije htio, da i drugome dosađuje svojom nevriednom ličnošću Zar se ima smisla nekome potužiti, kada svatko ima dosta i svoje brige i kada se već jednom potužio uredničtvu Dnevnika, pa mu nisu ni odgovorili. Bolje je sve prešutjeti i sam snositi svoj teret, ako ne želiš, da te ponižuju i da te sažaljevaju. Ali najzad je ipak sjeo i napisao list, barem da se potuži nepoznatome čovjeku ne zato, što se nada kakvoj pomoći, nego da se nekome povjeri, da olakša svoje boli. Pisao je iskreno, nije ništa prešutio. Pisao je i to, kako je nekada sasvim drugim očima gledao u život, kako je sanjario o sreći i o tom, kako će pomoći svoje, a sada je poslije mature opet pao sestri na vrat. Na studije nije mogao ni misliti, a mjesto nije mogao dobiti. Pismo je bilo dugo, težko, kao što je bio težak i Jankov život. Bacivši ga na pošti u pretinac, nije više na nj ni mislio. Pokajao se, što je bio iskren, jer mu sada možda ni taj urednik ne će tiskati pjesme, nego će šutke prieći preko njegove suradnje. Ali onda mu je bilo sasvim svejedno. Pisat će samo za sebe, sam sebi će čitati, sa suradnjom u listovima će sasvim prestati.

Kada je Ljiljana došla iz škole, nešto je založila i pošla s Jankom u šetnju. Sunce je još prilično bilo visoko na nebu. Držala je Janka izpod ruke i pričala, kako je u školi čula od jedne kolegice, da je Marta bila u općini na saslušanju. Sudeći po svemu, našla se u drugom stanju, a kavaliri je napustili. U selu se već za to zna. Obaviešten je i upravitelj. On je na sto muka. Janka je boljela nesreća Martina. Znao je vrlo dobro, da je nespremna i nezaštićena suviše rano ušla u život, ušla je u nj s mnogo idealizma i povjerenja u čovjeka i u njegovu iskrenost, sada je tek počela upoznavati pravo lice života i ljude. Nekada je zacielo sanjarila o kakvom otmjenom mladiću, kojega očekuje liepa budućnost, a pala je u selu, povjerivši se seoskom fićfiriću. Život se često puta zna narugati čovjeku, često puta povede čovjeka stazom, kojom nikada nije ni sanjao, da će poći.

I Ljiljana je rekla:

— Iako mi je naniela dosta neprilika, ipak je žalim. Bila je po prirodi dobra duša.

Sjutradan dobila je Ljiljana od Pavla list. Javljao joj je, da će se na jesen moći vjenčati i da Ljiljana poslije vjenčanja traži premještaj, da bi mogli živjeti zajedno. Ljiljana je to priobćila i roditeljima. Majka je šutjela i otac je šutio, ali se vidjelo, da ga nešto muči, samo se pred Jankom sviadava i trpi. Prišao je prozoru i zagledao se nekamo daleko u mislima. U sobi je bila tišina. Janko je osjećao, kako roditelji žele Ljiljani sreću, ali se ipak nečega boje.

Nije prošlo ni nedjelju dana, a Janko je dobio od urednika »Luči« list. Pismonoša ga je dao Ljiljani u školi i ona mu ga je doniela. Ne nadajući se nikakvom iznenađenju, Janko je mislio, da mu zacielo šalje urednik mišljenje o poslanim pjesmama. Zato se nije ni žurio da otvori list. Otac je pitao:

— Tko ti to piše?

— Urednik »Luči«.

— A, to sigurno opet traži, da mu badava pjesme pišeš.

Janko nije odgovorio.

Razderao je kuvertu i čitao. Što je dalje čitao, sve ga je veće uzbuđenje obuzimalo. Nije vjerovao svojim očima. Pročitao je još jednom i uzbuđen ustao. Ljiljana je primietila njegovo uzbuđenje i upitala ga:

— Što ti je?

— Piše mi urednik »Luči«, Krešo Mlač.

— Što ti piše?

— Evo, pa pročitaj.

Ljiljana je uzela list. Svi su čekali, što li će ona reći. Pročitavši, pogledala je prvo Janka pa roditelje. Oči su joj bile pune iznenađenja.

— Što je? Da li se što dogodilo? — pitala je zabrinuto majka.

— Nije, rekla je Ljiljana. Piše urednik, da bi Janko mogao studirati u Zagrebu.

— E, diete moje, rekla je majka, kada bismo imali novaca, dalo bi se i to, ali ovako, ne smijemo na to ni misliti. Zagreb je velik grad, tamo je sve skupo. A mi moramo onako, kako možemo.

— Znam ja to, ali urednik piše, da mu Janko odmah javi, što bi želio studirati i da li bi mogao vrlo malenu pripomoć dobiti od kuće svakog mjeseca, recimo za stan.

— A za hranu? pitala je majka.

— Za hranu ce se on pobrinuti. Nju bi Janko dobio bezplatno u menzi kod časnih sestara.

— E, kad bi to bilo sigurno! rekla je snuždeno majka.

— Tako evo urednik piše. Stanovati bi mogao i u đačkom domu uz malu stanarinu.

— Ja, kada bi to bilo sigurno! rekao je i otac i prišao bliže.

— Ja bih mogla slati svakog mjeseca dvjesta dinara. To bi bilo sigurno. Možda bi nekada bilo i više. Toliko bi mogla odknuti od svoje male plaće. Više se ne može, jer i nama treba živjeti. A bilo bi mi drago, kada bi mogao studirati i kada ne bi pao u općinsku službu. Ipak bi ga nešto ljepše čekalo u životu.

— Možda bi se našla i koja instrukcija, — dodao je Janko.

— Kada se udam, mogla bi mu možda još i više slati, govorila je Ljiljana i gledala radostno, s mnogo nade u Janka.

Tek kada se malko primirio, Janko je uzeo list i stao ga ponovo čitati. Čitao je sada polako, rieč po rieč, da mu ne bi ništa umaklo, da bi sve dobro shvatio. U duši mu je počelo svitati. Već sama pomisao, da bi mogao poći na studije, da bi mogao ostvariti želju, koja se skrivala negdje u dubinam njegova bića, unosila je u dušu znak nade i vedrine.

Izaći će iz ovoga mučnog stanja, ne će morati savijati šiju pred gorima od sebe, ne će tražiti protekciju, da ga prime za najobičnijeg pisara. U njegovim mislima otvarao se širok i zamaman vidik, ukazivao mu se u daljini velik grad, gdje ima toliko ljudi, života i novosti, da bi se tim šarenilom i raznolikošću mogao opiti. Nikada još nije bio u Zagrebu, o njemu je samo slušao, o njemu i o njegovim ljepotama.

Urednik »Luči« je pisao, da mu je drago, što mu je odmah poslao suradnju i da mu se pjesme sviđaju. Da je znao, da se Janko nalazi u takvom položaju, dalo bi se još prije nešto uraditi. Ali ni sada ne će biti kasno. Neka Janko ne očajava, neka ne bude pesimist, jer nije jedini, koji se našao u ovakvoj neprilici. Ima u Zagrebu mnogo sirotih mladića, koji studiraju o svome trudu i guraju se napried, kako znaju i mogu. Treba samo imati volje i poleta, i sve će biti dobro. Ima studenata, koji dobivaju bezplatno hranu u menzi častnih sestara ili franjevaca, a ima i drugih humanih ustanova, na koje se čovjek može obratiti. Urednik »Luči« je i sam student prava i poznaje se s ljudima, koji bi Janku mogli pomoći. Već je s jednim govorio i taj se povoljno izrazio.

Odmah sjutradan Janko je pisao uredniku »Luči«, da je govorio s roditeljima i sa sestrom i da bi mjesečno mogao dobivati dvie stotine dinara. Što se pak tiče studiranja, najradije bi studirao književnost, jer se i sam njome bavi. Bilo bi mu drago, kada bi se dalo nešto uraditi i kada bi mogao postati student. Pismo je Janko pročitao Ljiljani i roditeljima.

Majka je rekla:

— Samo kada bi to bilo sigurno.

— A što bi čovjek imao lagati, dodala je Ljiljana. Siguruo poznaje tamošnje prilike. Ima i više ovakvih mladića, ne će biti sam.

Majka se pobojavala, da bi se sve to moglo razbiti kao liep san i zato je unapried sa strahom gledala u budući razvoj stvari. Ona nije nikada ni smjela pomisliti, da bi Janko mogao poći na studije i postati veći gospodin. Ona je čekala, da svrši gimnaziju i da se gdjegod smjesti kao činovnik. A sada se ukazuje i druga mogućnost, da Janko postane student. I sama se radovala već samoj pomisli, da bi i Janko mogao poći u Zagreb i studirati. I tada je pitala, što bi postao nakon studija i koliko godina to učenje traje. Kada je čula, da bi Janko poslije uspješno svršenih studija postao profesor, oči su joj se kriesile od velikoga zadovoljstva. Njen sin Janko da postane profesor! To ona nije ni u snu sanjala! To drugačije zvuči, nego kada se kaže, da je u nekoj općini pisar! Ali i četiri godine nije malo vremena! I otac je pogladio brk i rekao:

— Dobro bi to bilo, samo treba to izdržati. A započeti i prestati znači, kao da se nije ništa ni uradilo.

Ali nitko nije bio oduševljen kao Ljiljana. Ona je potajno sanjarila, da će Janko jednoga dana postati nešto više nego što je ona sama, da za njega nije običan posao po općinskim uredima. Svi su nestrpljivo očekivali list iz Zagreba, svi su stredima. Svi su nestrpljivo očekivali list iz Zagreba, svi su strepili, što li će urednik »Luči« odgovoriti. Svakoga se dana samo o tome govorilo, svi su mislili, kako bi bilo liepo, kada bi se to moglo zaista i ostvariti. Ljiljana je nestrpljivo izčekivala pismonošu i kada bi prošao mimo kuće, na čas bi se snuždila i zamislila. I Janko je, sjedeći u kuhinji, skakao sa starog oto-

mana, čim bi čuo, da tko ide hodnikom. Poslije škole, kada bi Janko pošao u šetnju s Ljiljanom, samo su govorili o Zagrebu i o dolazku urednikova pisma. Sve, što je do sada Ljiljana čula ili čitala o Zagrebu, pričala je Janku i duhovnim očima gledala Janka kao studenta. Za nju četiri godine nisu značile vječnost. Bila je uvjerena, da će i one proći brzo, kao što je prošlo i ovo vrieme u gimnaziji. Kako dosta dugo nije bilo odgovora iz Zagreba, svi su ušutjeli i šuteći svakoga dana čekali pismonošu. Činilo se, kao da su se bojali, da je urednik samo na čas htio ohrabriti Janka, a onda ga prepustiti, da se sam dalje muči kao i dosada. Kako su se već svi uživjeli u misao, da bi Janko mogao poći na studije, sada su se bojali, da odjednom doznaju, da je to nemoguće i da je to bila tek dobra urednikova volja. U tom iščekivanju Janko nije nalazio nigdje mira. Ovladavala je njime nervoza, da više nije mogao ni knjigu čitati. Čim bi pročitao nekoliko redaka, misao je bježala s knjige i on je dizao glavu i zamišljeno gledao u dvorište. Što li će urednik odgovoriti? pitao se i razmišljao da li je zbilja moguće, da ode na studije. Neizvesnost ga je cieloga zaokupila i neprestano ga držala u napetosti. Pismo je ipak stiglo. Urednik se izvinjavao, što nije odmah odgovorio, ali je prije htio točno izpitati stvar i nasigurno javiti. Dakle, neka se Janko sprema i na jesen sigurno dođe u Zagreb. Ni za što se ne mora brinuti. Urednik je govorio i s upraviteljem đačkoga doma i sve potrebno uredio. Hrana je osigurana u menzi častnih sestara.

Svi su bili izvan sebe od radosti. Janko će na jesen poći u Zagreb. Postat će student. Urednik je javljao, da se ne brine ni za knjige mnogo, jer će ih moći naći u Sveučilištnoj knjižnici. Razložio je sve potanko, što je Janku potrebno za upis, da bi sve na vrieme mogao nabaviti.

Majka je govorila:

— Ima još dobrog svieta. Nit te je kadgod vidio, pa se ipak za tebe pobrinuo. Mora da je neka dobra i poštena duša.

Odkako je Janko sigurno znao, da će u Zagreb na studije, nije se bojao, da će ga pitati, kamo misli, što li namjerava. Pogled mu je bio sigurniji, vedriji, išao je uzpravno i nije se više osjećao zanemarenim. Vjera u samoga sebe i u svoju vriednost opet se vraćala u njegovu dušu i on je vidio, kako život ipak nije tako taman i mučan, kao što mu se učinilo i da ima i dobrih, plemenitih ljudi, koji ne misle samo na svoju osobnu korist, koji ne idu za tim, da drugoga upropaste i osramote, nego

da mu pristupe s razumievanjem i ljubavlju, da ga podignu i izvedu na svietlo, na sunce. Vidio je, kako često puta sasvim nepredviđeni slučajevi utječu na čovjekov put u životu i da čovjek nikada ne može znati, što ga čeka. Zar se Janko ikada mogao nadati, da će poći u Zagreb i da će mu pomoći urednik »Luči«, čovjek, kojega u svome životu nikada nije ni vidio. Tajni su putovi čovječji i nitko ne zna, kamo ga vode i što ga na njima čeka.

Majka se već sada počela brinuti, kako li će što bolje Janka odpremiti u Zagreb, prala mu je rublje, gladčala košulje i pri tome veselo gledala u njegove vedre, nasmijane oči.

Toga je ljeta iznenada jednoga dana došao Pavle. Ugrabio je malo vremena i skoknuo, da vidi Ljiljanu. Svi su mu se obradovali. Pa i otac se razpričao uz svježe hladno pivo. Odmah su mu priobćili, da će Janko u Zagreb na studije. I on se tome obradovao. Ljiljana je bila sva obasjana unutarnjim zadovoljstvom i čas gledala Pavla, čas Janka. Pavle je nekako omršavio- oslabio. Tužio se, da ima mnogo posla i da je stalno u službi. Bilo mu je veoma drago, kada je rođenim očima vidio, da se Ljiljana dosta oporavila i da sada dobro izgleda. Te iste večeri dogovorio se s Ljiljanom, da će biti najbolje, da se vjenčaju tamo o Božiću. Dotle će se i on još pobrinuti za najpotrebnije stvari, a i Ljiljana će imati vremena, da se spremi. I Ljiljana i Pavle bili su dobro razpoloženi, jer ono, što je bilo daleko, došlo je blizu. Pavle je odmah sjutradan odputovao. Ljiljani je sada na prvome miestu bilo, da Janka odpremi na studije. Rekla je, da je govorila s Pavlom i da je pristao, da Janka podpomaže. Da prikrati vrieme, Janko je sada češće odlazio k prijatelju Marku, koji mu je obširno i slikovito prikazivao studentski život, Vidio je, kako je Marko bio tim životom oduševljen i kako mu se podpuno predavao. Pa ipak, znao je, da njemu ne će biti tako liepo, jer ne će imati novaca za »lumpovanja« i zabave, da će biti u menzi častnih sestara i da mu ne će biti život lak. Možda će imati i koju dužnost, kojom bi se odužio častnim sestrama, kako mu je majka već jednom prigodom bila napomenula. Ali on je bio i na to spreman. Ako je potrebno, radit će i manuelno, samo da može dalje u školu. I Marko se razveselio, kada je čuo, da će Janko na studije. Začudio se, što će u Zagreb, a ne u Beograd, koji je mnogo bliže. Janko mu nije rekao, zašto se tako odlučio, nije htio odati čijom zaslugom polazi na studije, jer bi sjutradan znalo već cielo selo.

Janko je jedva čekao, da prođe ljeto, da dođe dan, kada će poći prema Zagrebu. S večeri, kada bi pokušao zamisliti svoj budući studentski život, nejasan strah bi ga za čas obuzeo, jer još nikada nije bio u Zagrebu. Tada bi se ponekada pitao, da li zbilja odlazi na studije ili mu se to samo pričinja. Kako li će tamo biti i hoće li se znati snaći. Ta neizvjestnost znala ga je plašiti, ali se ipak ubrzo znao pribrati i samoga sebe sokoliti. Ne smije se bojati, ne smije biti previše osjetljiv i svaku nezgodu primati k srdcu, nego mora gledati život realnim očima.

Ljeto je prolazilo polako, polako su težaci skinuli sa zemlje plodove i bližila se sigurnim korakom jesen. Urednik je stalno pisao Janku i već mu je rekao, da će prvih dana biti kod njega, jer su mu i roditelji u Zagrebu.

Ljiljana je kupovala Janku košulje i drugo potrebno rublje, da mu se nađe, da ne oskudieva. I majka je imala pune ruke posla, a i otac bi gledao, da bilo u čemu pomogne. S večeri bi sjeo na otoman i rekao:

— Tko bi i mislio, da će mi djeca ići u školu. Ona je, eto, učiteljica, a on će u još višu školu. Tko bi mislio, da i od pukog siromaha još može nešto postati.

Majka je dodala:

— Božja volja. Valjda je tako On htio. Sve je u njegovim rukama. On sve može. Uviek sam vjerovala, da nam samo On može pomoći.

Ljiljana je predlagala, da će na Božić sigurno doći na njeno vjenčanje i da će praznike kod nje provesti. Janko ih je slušao, ali se često osjećao, kao da je u nekoj magli. Pa ipak se i on radovao s njima, uživao je u njihovu veselju, jer je vidio, koliko ga vole i koliko mu dobro žele. Ali u te dane veselja, kada su se najmanje nadali, došo je opet novo izkušenje. Pred večer, došla je Ljiljana iz škole, ali ne onako vesela, kao što je uviek bila. Obrazi su joj bili bliedi, hod lagan, kao slomljen. Kada je ušla, baš je majka šila Janku košulju. Bacila je novine, koje je doniela, na krevet i spustila se šuteći na stolicu. Majka je podigla s rada pogled i rekla:

— Da nisi slaba?

Ljiljana je odmahnula rukom.

— Blieda si! produžila je majka. Sigurno si se umorila. Slaba si, pa te umara škola, iako je tek sada opet započela.

Ljiljana je gledala preda se i drhčućim glasom rekla:

— Ovo već prelazi svaku granicu. To je, da čovjek prosto poludi. Ne samo što nas slabo plaćaju, da jedva možemo kraj s krajem, nego nam oduzimaju i ono malo slobode.

— Što se dogodilo? pitala je uplašeno majka, a rad joj je pao na koljena.

— Propisuju nam i za koga se smijemo udavati. Učitelj može uzeti za ženu koga hoće, a učiteljica, ako misli ostati u službi, može poći samo za čovjeka svoje struke. A to znači, da u selu može poći samo za učitelja! I to mi je onda pravda!

Glas joj je bolno drhtao i dok je govorila, nemirno je gužvala rukom okrajak stolnjaka. Majka još nije bila na čistu, o čemu se radi.

— Gdje si to čula? pitala je Ljiljanu. Tko zna, da li je i istina. Sviet svašta zna govoriti.

— Gdje sam čula? Novine evo pišu. Dobro bi bilo, kada bi se o tom samo govorilo, ali je to već gotova činjenica. A to je ono najgore. Ne pitaju oni, kako nam je i kako živimo, nego nam pljuju i u dušu.

Uzela je novine i pročitala, da i majka i Janko čuju.

Majka je na sve samo pognula glavu i uzdahnula. Janko je šutio. Onda je majka rekla:

— A ako se koja uda za trgovca ili činovnika?

— Onda će se odpustiti iz službe.

Ta je viest došla za Ljiljanu u vrlo nezgodno vrieme. Tome se nikako nije nadala. I to baš sada, da dođe i njoj da se desi. Nekoliko je godina živjela u očekivanju, kada će Pavle dobiti dopuštenje za vjenčanje, nekoliko je godina čekala sretni čas, za kojim čezne svaka djevojačka duša, a sada je evo ovo tako nenadano došlo. Još samo malo, i ona bi se vjenčala, ostvario bi se njezin san, a sada, što će sada? Janko je šutio, šutio je i vidio, da je to težak udarac za Ljiljanu. Znao je, da joj je Pavle drag, da ga iskreno voli i da bi za njega pošla iz čiste ljubavi. Ali je isto vidio, ako za njega pođe, odpustit će je iz službe. Ali kako će biti Pavlu, kako će izlaziti svojom malom plaćom? A tu su i Ljiljanini roditelji. Što bi s njima bilo? Kada bi bila sama, stvar bi se mogla vrlo lako riešiti, ljubav bi se zadovoljila i s malim, ali ovako, ovako će to biti veoma težko. S njome bi morali i roditelji, a i sam je tu, njoj na teret. Tek sada je vidio

pred kakvom se preprekom Ljiljana nalazi. Zar se nije dosta odricala, žrtvovala i zar i sada, da je nađe ovo izkušenje!

Ni otac ni majka nisu ništa govorili. Vidjeli su sada možda po prvi put, koliko je bila Ljiljanina nesebična ljubav, koliko je imala duše. Vidjeli su, da se i sada zbog njih nalazi u težkom položaju. Da nije njih, da njih ne mora uzdržavati, ne bi se morala mnogo obraćati na novi zakon. ali oni su tu i oni joj prieče, da pođe za Pavla. Šutnja je njihova duboka, ozbiljna, ali joj ne govore, da napusti Pavla, prepuštaju joj slobodne ruke, neka sama odluči. A Janko, što će s njim biti? Zar i on nije uz roditelje njoj na brizi, zar i on nije isto tako prepreka, i to težka prepreka. Ako li se ona uda i izgubi službu, zar će ga tada moći bilo kako pomagati? O pomoći ne će moći biti ni govora, na studije ne će moći pomišljati. Liepi snovi o novoj budućnosti ostat će i dalje samo snovi, potonut će u maglu, a u duši će ostati praznina i on će se osjećati, kao da su mu zauviek polomljena krila. Možda bi bolje bilo, kada ne bi ni znao, da je mogao studirati i da je već u mislima bio tamo u Zagrebu. Ne, on ne smije biti Ljiljani na putu, on ne smije biti prepreka njene sreće. Potražit će bilo kakvu službu, potražit će je i morat će je naći. A kada je nađe, uzet će roditelje k sebi i njoj će biti put otvoren, ne će se morati bojati, da će je odpustiti. Pod izgovorom, da ide malo k prijatelju u grad, otišao je i razpitivao se kod znanaca, da li bi znali za njega kakvo mjesto. Svi su ga liepo primili, obećali mu da će se razpitati, ali izhod svega bio je: mjesta su popunjena, u buduće će možda nešto biti, ali za sada je ovako. I on se vraćao nezadovoljan, zamišljen i tužan kući. Nikada do sada još nije ocutio, da jede nezaslužen kruh kao sada, nikada nije uvidio ovako svoje jadno stanje. Eto, zdrav je, htio bi raditi, htio pošteno o svome trudu živjeti, a ne dadu mu.

Dok je Ljiljana bila u sobi, otac, majka i Janko našli su se u sobi, pa je otac rekao:

— Ja sam, evo, već star, ali na njegov kruh ne ću pasti!

Majci su tekle suze niz obraze:

— I kud bi da to nju siroticu zadesi. Ali što ćemo, kada smo siromasi.

Otac je dodao:

— Mi smo svoje potrošili, a sada, što nam Bog da. Ali ja na njegov komad kruha ne ću ići!

Dan je danom prolazio, u kući je vladala tišina, vladala je atmosfera žalosti. Ljiljana se sasvim promienila. Njen pogled više nije bio onako vedar i pouzdan, a njen se glas više nije čuo, kako hodnikom veselo odzvanja. Biela je sjenka pala po njenim obrazima i ona je bila svakoga dana sve tamnija, sve teža. O sebi nije ništa govorila, nije spominjala ni Pavla ni udaju. Ali ničim nije pokazala, da su joj roditelji i Janko na teret, da su oni uzrok njenoj nesreći. Bila je uvjerena, da su krivi oni, koji mogu donieti ovakav zakon, ne misleći, kako će mnoge sirote učiteljice unesrećiti, kako će im otrovati dušu i mnogoj iz duše izčupati plemenita osjećanja. I ako tiha i snuždena, sa svima je bila susretljiva i izgubljena. Ponekada se znala i nasmiešiti, kao da je na čas na sve zaboravila. Ali bilo je trenutaka, kada je sjela uz prozor i izgubljeno gledala u svoju zagonetnu budućnost. Janko je jednom vidio, kako su joj se suze lagano spuštale niz bliede obraze i kako su joj se usnice nemoćno micale. Htio je da joj priđe, da je tješi, ali nije mogao, nije joj smio prići: Kako će je tješiti, čime će je tješiti, kada osjeća, da i zbog njega trpi, da zbog njega provodi ovakve dane. Bježao je tada od kuće, samo da nije ovdje, da ne gleda njenu bol, kada joj ne može ničim pomoći. Ali nigdje nije imao mira. Ako bi otišao Marku, bježao je, jer ga je Marko pitao, kada će u Zagreb i da li se tamo s kime već poznaje. Svaki spomen studija sada ga je nemilosrdno ubadao u srdce, činilo mu se, da mu se to Marko ruga, jer sigurno zna, da od studija ne će biti ništa. Bježeći od ljudi i kloneći ih se, ipak se nadao, da će mu prijatelji iz grada naći neko mjesto do Ljiljanina vjenčanja i da će je moći obradovati. Sav je sada samo u tim mislima živio. Nije ni primietio, kako ga majka više ne sprema za studije i kako je rublje i ostalo metnula na stranu. Jednom je došao kući, baš kada su se majka i Ljiljana nešto razgovarale. Čim je ušao, prestale su, ali je vidio, da je bilo nešto važno, jer su Ljiljanine oči bile pune suza, a i majka je sigurno malo prije plakala, jer su joj oči bile sasvim vlažne. Sjutradan, vidio je kako je Ljiljana bila mnogo pribranija nego prije i kako je nešto tražila među svojim stvarima. Predvečer je pitala majku, da li je sve već, sve rublje Janku spremila i da li mu je još što potrebno. Na te rieči Janko je zadrhtao i htio izaći, ali ga je ona zadržala i prišavši mu, pomilovala ga po obrazu:

— Još malo, pa ćeš otići u grad, a mi ćmo biti sami.

Htio joj je reći, da je već odlučio, da napusti studije, da je tražio opet mjesto, ali mu se jezik zavezao i nije mogao ništa od svega reći. Ali tada mu se ipak iz dubine duše javio bojažljiv glas:

— A ti?

Ona je shvatila, što je time htio reći. Laki je osmieh dirnuo njene obraze i ona mu je sasvim mirno i pribrano rekla:

— Ja imam samo vas. Zar mi tko može biti bliži i draži, zar bih vas mogla ostaviti. Ja znam, da si ti za veće stvari određen i ja ću ti uviek rado pomoći.

— A Pavle?

— Već sam mu jučer pisala. On će me razumjeti.

Glas joj je bio tako topao, tako odan, a oči pune nekoga svečanog, anđeoskog svietla, koje se jedino javlja u očima Božjih odabranika, koji su uviek spremni, da na vlastitoj ljubavi, iskrenoj žrtvi osiguraju sretniji put i ljepšu budućnost svojih bližnjih. Toga trenutka Janko je očutio, kako je obasjan tim svietlom i kako mu biva jasno, da samo ovakve duše daju istinsku vriednost ovome našem kratkom, a tako mučnom, tako ojađenom životu!

— Konac. —

Naslovnu stranu izradio Vilim Kutti